

ISBN 978-966-2669-11-4

9 789662 669114 >

СЛОВО *Просвіта*

Без мови немає нації!

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ТИЖНЕВИК

Засновник: Всеукраїнське товариство «Просвіта»
імені Тараса Шевченка

Реєстраційне свідоцтво КВ № 4066 від 02.03.2000 р.

Передплатний індекс — 30617

Головний редактор тижневика
і керівник проекту
«Бібліотека «Слова Просвіти» —
Любов ГОЛОТА

Адреса редакції: вул. Хрещатик, 10-Б, м. Київ, 01001.
Тел./факс: (+38044) 278-01-30
E-mail: slovo_prosvity@ukr.net
Web: slovoprosvity.org

ДУХОВНІ ОБЕРЕГИ РІДНОГО КРАЮ

**ДУХОВНІ ОБЕРЕГИ
РІДНОГО КРАЮ**

ДУХОВНІ ОБЕРЕГІ РІДНОГО КРАЮ

Київ
Український пріоритет
2011

ББК 26.89(4УКР)

Духовні обереги рідного краю / упоряд. : Л. Голота,
Д85 Є. Букет. — К.: Укр. пріоритет, 2011. — 240 с. : портр. —
(Бібліотека «Слова Просвіти» ; кн. 6).

ISBN 978-966-2669-11-4

Шоста книжка «Бібліотеки «Слова Просвіти» виходить у світ на пошану світлого імені видатного українця, відомого державного і громадського діяча, академіка НАН України, Героя України Петра Тимофійовича Тронька (1915–2011). Вона вповні відображає діяльність Національної спілки краєзнавців України за останні п'ять років і стане в нагоді всім дослідникам рідного краю.

Українське краєзнавство, потужний громадський рух дослідників рідного краю є невід'ємною складовою сучасного суспільства, активно впливає на розвиток його духовного життя, і в цьому ми вбачаємо суголосність у діяльності Національної спілки краєзнавців України та Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка, культурологічного тижневика «Слово Просвіти».

Упорядники серії Любов Голота, Євген Букет.

**Видано коштом
Національної спілки краєзнавців України**

На обкладинці: Голова Національної спілки краєзнавців України, академік НАН України, Герой України Петро Тронько: «Слово Просвіти» пише правду про нашу дійсність». 2010 рік.

Фото Євгена Букета

Слово Просвіти. — 2010. —
9–15 грудня. — Ч. 49 (582). — С. 8.

© Національна спілка краєзнавців України, 2011.

© Редакція тижневика «Слово Просвіти», 2011.

ЧИМ ЖИВУТЬ КРАЄЗНАВЦІ?

Олександр РЕЄНТ,

*член-кореспондент НАНУ,
в.о. голови Національної спілки
краєзнавців України*

За останні десятиліття активізувався краєзнавчий рух в Україні завдяки послідовній роботі Національної спілки краєзнавців України, яка в травні 2010 р. відзначила 85 років своєї діяльності і об'єднує понад 2 тисячі професійних дослідників рідного краю.

Вагома роль у відродженні і розвитку українського краєзнавства в II пол. XX ст. належала академіку НАН України, Герою України П. Т. Троньку, який понад двадцять років очолював Спілку. 12 вересня 2011 р. Петра Тимофійовича не стало, та справу, якій він присвятив своє життя, продовжують його соратники, учні й послідовники.

Пропоноване видання серії «Бібліотека «Слова Просвіти» — спільний проект Національної спілки краєзнавців України з газетою Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка «Слово Просвіти» на пошану пам'яті видатного українця, відомого державного і громадського діяча П. Т. Тронька.

Тісна співпраця двох потужних і авторитетних громадських об'єднань свідчить про наявність міцного підґрунтя для розвитку громадянського суспільства в Україні, сприяє вдосконаленню духовних засад нашої держави. Колектив газети «Слово Просвіти», яка є надійним інформаційним партнером Спілки краєзнавців, веде просвітницьку роботу серед своїх читачів, значну увагу приділяючи краєзнавчій тематиці: історичному минулому рідного краю, культурній спадщині, внеску в українську духовну скарбницю видатних земляків.

Національна спілка краєзнавців України основними напрямками своєї науково-просвітницької діяльності визначає історичне, географічне, етнографічне, культурно-мистецьке, освітнє, пам'яткознавче, музейне, бібліотечне, туристичне краєзнавство, а також культосвітню і видавничу роботу, збереження пам'яток історії і культури України, тісне співробітництво з вищими навчальними закладами, музеями, бібліотеками, архівами всієї країни.

Одне з пріоритетних завдань Спілки — підготовка **енциклопедичного видання «Історія міст і сіл України»**, яке продовжує розвивати фундаментальний напрямок в українській історіографії. Історики дедалі більше цікавляться проблемами мікроісторії, актуальності набувають дослідження історії повсякденності.

В Україні історичних міст, яким виповнилось 300 років — понад 500. Деякі з них відсвяткували свій тисячолітній ювілей. 39 давніх українських міст рішенням Уряду взято під державну опіку. Серед них Київ, Чернігів, Переяслав-Хмельницький та інші. Крім того, в Україні є близько 4500 сіл, яким понад 300 років, є села, яким 800 і більше років.

Окремою проблемою в підготовці «Історії міст і сіл України» виокремлено історію двох тисяч зниклих сіл, починаючи з 1970-х рр. Зберегти духовну пам'ять цих унікальних соціально-культурних поселень — завдання краєзнавців. Літопис 30 тис. населених пунктів України засвідчить глибину і багатство історію кожного її міста і села.

Відомі науковці Спілки ініціювали і активно втілюють наукові, суспільно-значимі проекти. **Державна програма «Реабілітовані історією»**, що розпочата 1992 року, увічнює пам'ять репресованих громадян, які незаслужено постраждали від тоталітарного режиму. У всіх областях створено науково-редакційні відділи, співробітники яких підготували близько 700 тис. карток по архівно-кримінальних справах Державного архіву СБУ та обласних уп-

равлінь. Розпочато дослідження архівів МВС України з виявлення депортованих громадян країни. На сьогодні видано 75 томів серії. Робота триває.

Ще один масштабний проект, у якому беруть активну участь краєзнавці України — **«Звід пам'яток історії і культури України»**. Особливість цього видання в комплексному підході до дослідження всієї культурної спадщини нашої країни. у нього ввійшли пам'ятки архітектури, археології, науки і техніки, історії, пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, монументальні пам'ятники. В Україні понад 130 тис. пам'яток історії і культури, які перебувають під охороною держави.

Особливу увагу Спілка приділяє **освітньому краєзнавству**. Широке обговорення нагальних проблем використання краєзнавчої складової в системі освіти привело до висновку про необхідність підручників із краєзнавства, науково-методичної роботи із викладачами і вчителями, запровадження дисципліни «Краєзнавство», розвитку форм і методів позашкільної освіти.

У вищих навчальних закладах, на гуманітарних факультетах відкрито кафедри краєзнавства. Студентська молодь бере активну участь у науково-практичних конференціях. Відповідно до розпорядження міністра освіти і науки України 2007 р. при університетах створюються науково-методичні Центри краєзнавства. Такий Центр уже діє в Харківському національному університеті ім. В. Каразіна, університетах Луцька, Івано-Франківська, Чернігова, Кам'янця-Подільського.

Спілка визначила як стратегічний напрям і **пам'яткоохоронну діяльність**. Дієвою формою залучення широкої громадськості до проблем збереження історико-культурної спадщини України стали **науково-краєзнавчі експедиції Спілки**, в рамках яких проводяться тематичні круглі столи, наукові наради та консультації з провідними фахівцями.

Такі експедиції були здійснені в 2009–2011 рр. на Полтавщину, Львівщину, Чернігівщину, Новомосковськ, Запоріжжя, Херсонщину, Обухівщину, а президії НСКУ доручено підготувати звернення до Президента України про затвердження **Національної програми зі збереження і охорони сакральних пам'яток дерев'яної архітектури України**. З метою широкої популяризації історії українського козацтва ініціюємо **Державну програму «Часи козацькі — Січі Запорозькі»**, що передбачає наукове вивчення та публікацію джерельної бази з проблеми козакознавства, збереження і музеєфікацію пам'яток козацької історії та низку заходів щодо популяризації історичного минулого, пов'язаного з героїчними сторінками козацької доби.

Нові проекти НСКУ пов'язані з розвитком **музейної справи України**. Підтримуючи громадське музейництво, Спілка 2009 року провела Перший Всеукраїнський конкурс на кращий громадський музей. У ньому взяли участь близько 2000 музеїв, із них 102 музейні заклади відзначено за п'ятьма номінаціями дипломами переможців. 27 жовтня 2010 р. у с. Халеп'є на Обухівщині з ініціативи краєзнавців Обухівщини, зокрема А. Шафаренка, та за підтримки НСКУ постав Літературний музей Івана Франка на Дніпрі.

Нині започатковано культурологічний проект «Музейні скарби України». Його мета — створити хронікально-документальну галерею музейних колекцій України. Велика робота проведена в Сумській та Івано-Франківській областях, на черзі АР Крим, Львівщина, Тернопільщина, Житомирщина та інші регіони України, в яких через музейні цінності буде відтворено історію українського музейництва XIX–XX ст.

Важливого значення набувають сьогодні питання розвитку **бібліотечного краєзнавства**, вагомої джерельної та інформаційної бази українського краєзнавства. Початки його пов'язуємо зі становленням краєзнавства як галузі

наукових знань. Необхідно активізувати діяльність краєзнавчих клубів, товариств дослідників рідного краю, запровадження освітніх програм, спрямованих на поширення серед молодого покоління знань про історію і культуру своєї «малої батьківщини».

Наукова конференція «Бібліотечне краєзнавство в культурному просторі України», яку проводила 22 листопада 2010 р. Національна історична бібліотека України спільно з НСКУ вкотре підтвердила необхідність створення на базі напрацьованих обласними бібліотеками краєзнавчих програм широкомасштабного проекту **«Електронний каталог краєзнавчих видань»**, який охопить краєзнавчу тематику всієї України.

Сучасні реалії виводять у розряд актуальних **туристичне краєзнавство**. Обласними осередками напрацьовано значний досвід у цій галузі, краєзнавці плідно співпрацюють із туристичними навчальними закладами та організаціями, розробляються екскурсійні маршрути.

Значну увагу Спілка приділяє просвітницькій роботі, залучаючи до своїх проектів і заходів громадськість, а також підтримує ініціативи органів влади та краєзнавців. Постали із забуття імена видатних українців — піонера світового ракетобудування полтавчанина Олександра Засядька, всесвітньо відомого мистецтвознавця і художника, вихідця з Київщини Степана Яремича та багатьох інших.

Українське краєзнавство, потужний громадський рух дослідників рідного краю — невід'ємна складова сучасного суспільства, активно впливає на розвиток його духовного життя, і в цьому ми вбачаємо суголосність у діяльності Національної спілки краєзнавців України та Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка, культурологічного тижневика «Слово Просвіти».

ВІХИ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

26 травня 2010 року у Великому конференц-залі НАНУ Національна спілка краєзнавців України провела урочистий пленум, присвячений 85-річчю з дня її заснування.

Нині НСКУ, яку очолює академік НАНУ, Герой України Петро Тимофійович Тронько, — одна з найвпливовіших професійних творчих спілок. Вона об'єднує понад дві тисячі професійних дослідників «малої» історії — історії міст, сіл, регіонів, а також тих, хто опікується збереженням національних святинь, пам'яток історії та культури, розвиває музейництво і колекціонування, проводить активну природоохоронну діяльність, підтримує розвиток духовної культури України, сприяє збереженню національних традицій і народної творчості, повертає з небуття імена видатних співвітчизників, відкриває маловідомі сторінки історії, здійснює патріотичну роботу серед молоді. Активна науково-дослідна і просвітницька діяльність НСКУ відбувається в усіх регіонах країни. Спілка на аматорському рівні залучила до дослідної і творчої роботи понад 30 тисяч краєзнавців України. Пропонуємо до уваги читачів доповідь голови Національної спілки краєзнавців України Петра Тронька, яку він виголосив на урочистому пленумі (публікується зі скороченнями).

Петро ТРОНЬКО

Український краєзнавчий рух веде свій славетний родовід від легендарних літописців часів могутньої Київської Русі та героїчної доби козаччини. Україні краєзнавство за-

вжди слугувало не лише надійним підґрунтям історичної пам'яті, а і формою самозахисту. Безпрецедентні гоніння упродовж століть загрожували українству національною смертю і тільки самовіддані зусилля кількох поколінь подвижників уможливили зберегти від імперських зазіхань мову, культуру, самобутні традиції українського народу.

Ідея створення інституції, яка займалася б проблемами регіональної історії, виникла у 20–40-х роках XIX століття. Так, 1843 року в Києві було створено Тимчасову комісію для розгляду давніх актів, яку зазвичай називали Археографічною. У її складі поряд з видатними українськими науковцями того часу М. Костомаровим, О. Лазаревським, О. Левицьким, М. Максимовичем, В. Іконниковим працював Тарас Шевченко.

Величезний внесок у становлення українського краєзнавства зробили Товариство Нестора Літописця при Київському університеті Святого Володимира, Одеське наукове товариство історії та старожитностей, Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, Наукове історично-філологічне товариство при Харківському університеті, Подільське церковне історико-археологічне товариство, Товариство дослідників Волині та інші об'єднання поціновувачів рідного краю на всіх українських теренах.

Подвижницька діяльність української наукової і творчої інтелігенції заклала належний фундамент подальшого розвитку краєзнавства. Навіть у роки національно-визвольних змагань українського народу на тлі Першої світової та громадянської воєн виникали і успішно функціонували численні краєзнавчі осередки, які спирались на підтримку Центральної Ради, Гетьманату, Директорії.

Провідну роль в організації і розвитку краєзнавчих досліджень взяла на себе Всеукраїнська академія наук. Показово, що в першому її статуті, затвердженому геть-

маном П. Скоропадським 1918 року, йшлося, що Академія «ставити собі на меті, окрім загальних наукових завдань, виучувати сучасне і минуле України, української землі та народу».

На початку 20-х років запрацювала низка академічних комісій краєзнавчого профілю, зокрема, Київська, Харківська і Одеська. Поряд з ними виникали і громадські окружні краєзнавчі товариства: Ізюмське, Роменське, Житомирське, Коростенське, Лубенське, Чернігівське, Дніпропетровське, Луганське, Мелітопольське та інші. Діяли навіть сільські товариства, як приміром у Вільшанці на Харківщині, що налічувало 60 членів, згрупованих в етнографічній, геологічній, соціально-економічній і культурно-просвітницькій секціях.

Поставало питання про організаційне об'єднання всього науково-творчого потенціалу літописців рідного краю з усіх регіонів України, позаяк гостру потребу в координативному органі відчували не тільки дослідники з наукових установ, а і подвижники місцевих краєзнавчих формувань. Ще в листопаді 1923 року професор Харківського інституту народної освіти Дмитро Зеленін висунув ідею проведення Всеукраїнського зібрання краєзнавців. Вона дістала підтримку. Відгукнувшись на численні пропозиції місцевих краєзнавчих осередків, Укрголовнаука Наркомосу розробила «Положення про всеукраїнську нараду по краєзнавству» і утворила Організаційне бюро для її скликання.

28 травня 1925 року в Харківському ветеринарному інституті зібралося 75 представників 22 місцевих краєзнавчих осередків. Серед делегатів — Дмитро Багалій, Дмитро Яворницький, Володимир Геринович, Валентин Отамановський, Микола Шарлемань, Матвій Яворський, Олександр Яната, Дмитро Зайцев, Дмитро Зеленін, Ми-

хайло Криворотченко, Олександр Лазарис, Нестор Гама-рак, Віра Білецька, Павло Гончаренко та ін. Головну доповідь виголосив секретар ВУЦВК Опанас Буценко. Серед окреслених завдань були: «природничі досліди, вивчення продуктивних сил, опора на сільську інтелігенцію, техперсонал у містах, студентів, поширення краєзнавства на широкі кола населення». Після чотириденної жвавої дискусії про шляхи розвитку українського краєзнавства було утворено як постійний орган Український комітет краєзнавства: М. Яворський — голова, М. Криворотченко — заступник, О. Лазарис — учений секретар, М. Авдієнко, О. Анісімов, О. Ашуп-Ільзен, Д. Багалій, Бондар, Д. Довженко, О. Крилов, І. Немоловський, С. Пилипенко, О. Яната. Згодом, після певних ротацій, в ньому також працювали: М. Левицький, О. Бухін, М. Волобуєв, В. Геринович, К. Дубняк, Д. Зайцев, П. Ковалевський, С. Рудницький. Д. Соловей, С. Ялі.

31 травня 1925 року було ухвалено звернення до всіх краєзнавчих формувань, у якому наголошено: «Перша Всеукраїнська конференція з краєзнавства була першою спробою виявити краєзнавчі сили в УСРР, зробити перший підсумок досягнень, здобутих уже в краєзнавчій роботі, з'ясувати умови роботи та перспективи її, об'єднати краєзнавчий рух України. Конференція показала силу і життєдайність краєзнавчого руху».

Завдяки зусиллям діячів Українського комітету краєзнавства було здійснено вагомі кроки в дослідженні історії населених пунктів, вивченні промислових і сільськогосподарських підприємств, розробці наукових і громадських засад пам'яткоохоронної роботи, залученні до краєзнавчої діяльності широких кіл громадськості. У підсумку в 32 округах України діяли 51 краєзнавче товариство і 658 гуртків, що налічували 30 тисяч краєзнав-

ців. Із 1927 року почав виходити накладом 2 000 примірників журнал УКК «Краєзнавство», який мав на меті «допомогти низовим краєзнавчим осередкам і окремим краєзнавцям в їхній щоденній роботі та об'єднати розпорошені організації, надати плановості їхній роботі і ввести цю роботу в певне русло».

На превеликий жаль, нетривалим виявився період, слушно названий дослідниками зоряним часом українського краєзнавства. В умовах формування тоталітарної системи, вульгарно-соціологічних схем, які засуджували прагнення громадянина цінувати передовсім «рідний дім і вулицю», і закликали прославляти державний лад, об'єктивний і демократичний за суттю краєзнавчий пошук не вкладався в більшовицькі концепції, які хоч і мали відмінні від попередньої імперської влади ідеологічні постулати, мало чим поступалися в амбіціях «єдиной и неделимой». Саме це і призвело до масових незаконних репресій в середовищі дослідників рідного краю. Звинувачені в українському буржуазному націоналізмі, ідеалізації патріархальщини і старовини, зв'язках із міфічними контрреволюційними організаціями численні краєзнавчі осередки було розгромлено. Випуск журналу і інших краєзнавчих видань призупинено, величезну кількість унікальних пам'яток історії та культури і музейних експозицій знищено. А найактивніші діячі краєзнавчого руху стали жертвами кривавого режиму. Тож за дефініцією «репресоване краєзнавство» стоять тисячі скалічених життів людей, єдиною «провиною» яких була щира любов до рідного краю, міста чи села, де вони народилися і вросли, яка передалась їм від предків з молоком матері, мелодією народної пісні, милозвучністю рідної мови.

У повоєнні роки місцеві краєзнавчі осередки почали поступово відтворюватися. Величезне значення для від-

родження українського краєзнавчого руху, його наукових, громадських і шкільних форм мало залучення понад 100 тисяч літописців, дослідників рідного краю до роботи над випуском «Історії міст і сіл Української РСР» у 26 томах. Загальний обсяг цієї титанічної праці, що започаткувала новий напрям у вітчизняній історіографії і досі не має аналогів у світі, становив 2 360 авторських аркушів.

Іншим важливим напрямом згуртування краєзнавчих сил став громадський рух за увічнення в усіх областях найбільш звияжних подій, пов'язаних з історією українського козацтва та створення Державного (нині Національного) історико-культурного заповідника на острові Хортиця, що був одним із центрів Запорозької Січі. Завдяки зусиллям краєзнавців на території понад 100 гектарів у пристолочному передмісті Пирогові постав величний Музей (нині також Національний) народної архітектури та побуту України, відкрилися промовисті краєзнавчі експозиції в усіх обласних і районних центрах, у багатьох селах, встановлено безліч пам'ятників і меморіальних дощок.

У розвитку краєзнавства велике значення мало створення 1979 року в структурі академічного інституту історії України відділу історичного краєзнавства, на який серед інших завдань покладалася підготовка «Зводу пам'яток історії та культури». За безпосередньої участі цього відділу було започатковано проведення Всеукраїнських наукових краєзнавчих конференцій, перші з яких відбулися в Полтаві, Вінниці, Чернігові і Миколаєві. Їхні учасники порушували питання про відновлення централізованої інституції на взірць Українського комітету краєзнавства, але вже у вигляді творчої спілки дослідників і літописців рідного краю.

На хвилі демократичних перетворень, національного піднесення суспільства 20 років тому (завважте — також «кругла» дата) 27 березня 1990-го в Києві відбувся і Всеукраїнський краєзнавчий з'їзд, який набув статусу установчого для Всеукраїнської спілки краєзнавців — повноправної спадкоємиці традицій, впроваджених свого часу Українським комітетом краєзнавства. Відповідно до затвердженого з'їздом Статуту Спілки основне завдання її діяльності — виховання у громадян почуття національної самосвідомості, глибокої поваги до історії, культури, мови, традицій українського народу, а також інших народів, пов'язаних із ним своєю долею, шанобливе ставлення до скарбів рідної природи та культури.

Вагомий внесок у відродження краєзнавчої організації зробили невтомні дослідники в усіх куточках України. Передовсім хочу згадати добрим словом незабутні імена. Це Іван Гончар, Федір Шевченко, Євген Скляренко, Олександр Маринич, Віталій Сарбей, Юрій Данилюк, Іон Винокур, Ігор Кудін, Володимир Замлинський, Ілля Дзюбка, Анатолій Бачинський, Степан Гуменюк, Роман Лях, Микола Беляєв, Павло Соса, Венедикт Лавренюк, Олександр Кириченко, Валентин Замковий та багато інших подвижників. Щиросердо вітаю всіх ветеранів Спілки, які, попри поважний вік, продовжують активну діяльність, щедро ділячись своїм досвідом з новим поколінням краєзнавців. Їхній шлях до відродження Спілки не був устелений трояндами.

Відновлена Спілка вже з перших кроків багато зробила для увічнення пам'яті і гідного пошанування в суспільстві своїх славетних попередників — дійсних членів і громадських активістів Українського комітету краєзнавства. Зокрема, видала ґрунтовний збірник «Репресоване краєзнавство», відродила випуск журналу

«Краєзнавство», ініціювала встановлення в Харкові меморіальної дошки на честь I з'їзду УУК, заснувала премію імені Дмитра Яворницького.

Спілка започаткувала довгострокові програми «Пам'ять втрачених сіл», «Збережемо ту славу», «Реабілітовані історією». Окрім творчої і дослідницької, члени Спілки ведуть і значну пам'яткоохоронну роботу, розробляють туристично-екскурсійні маршрути, беруть участь у створенні нових і поповненні експозицій музейних закладів, які існують.

Діяльність краєзнавців, починаючи з 1990 року, детально проаналізовано і належно оцінено під час II (1996 рік), III (2003) і IV (2008) з'їздів Спілки. Тому сьогодні хочу привернути вашу увагу до напрацювань останнього періоду, а головне — зосередитися на важливих завданнях, які постають перед Спілкою на сучасному етапі. Відзначення ювілею — це добра нагода у дружньому, працюючому колі найвідоміших членів Спілки обговорити позитивний досвід науково-дослідної, просвітницької та творчої діяльності краєзнавців України, виробити найактуальніші завдання на найближче майбутнє, сконцентрувати зусилля всього краєзнавчого руху в Україні на їхньому успішному розв'язанні.

16 жовтня 2008 року Кабінет Міністрів України, враховуючи видатні заслуги у забезпеченні розвитку української національної культури надав статус національної Всеукраїнській спілці краєзнавців і ухвалив надалі іменувати її Національною спілкою краєзнавців України. Дякуємо уряду за таку високу оцінку нашої праці. Вивищення нашої колишньої громадської організації до рангу національної, долучення її до числа професійних творчих спілок, безперечно, свідчить про вагомий роль українського краєзнавчого руху в станов-

ленні і утвердженні незалежної держави, донесенні до широких верств населення правдивої історії України.

Але щиро кажучи, вважаю таку високу оцінку діяльності дослідників і літописців рідного краю передовсім щедрим авансом, який ми всі повинні виправдати подальшим розгортанням плідної роботи на благо рідного українського народу, вагомими і значнішими краєзнавчими досягненнями в ім'я будівництва нашої молодой держави. Адже народна мудрість гласить: «Кому багато дано, з того багато спитається».

Відповідно до затвердженої урядом у червні 2002 року Державної програми розвитку краєзнавства ми спільно з побратимами і однодумцями з багатьох наукових і творчих установ, державних органів, громадських організацій співпрацювали на широкій ниві дослідження історії малої батьківщини, сприяючи відродженню історичної пам'яті, духовності і національної гідності.

Зокрема, на розширеному засіданні президії правління Спілки, яке відбулося 12 березня цього року, було ухвалено видання навчального посібника «Краєзнавство» для вищих навчальних закладів. Затверджено план його підготовки, структуру і визначено персональний склад авторського колективу, до якого увійшли науковці з Києва, Луцька, Львова, Харкова, Черкаса, Чернігова, Кам'янця-Подільського.

Державна програма була розрахована до кінця нинішнього 2010 року. Тому ми зобов'язані об'єктивно проаналізувати, які її положення вдалося виконати повністю, а які ні. Докласти зусиль, аби надолужити згаяне і, звичайно ж, ініціювати розробку Державної програми на подальший період, врахувавши всі реалії і виклики сьогодення.

Серед пріоритетних завдань Спілки — підготовка на основі вимог сучасної історичної науки багатотомного енциклопедичного видання «Історії міст і сіл України» із залученням можливостей Національної академії наук України, Інституту історії України, Міністерства освіти і науки України, Держтелерадіо України, Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України, Національної історичної бібліотеки, провідних ВНЗ, органів місцевої влади. На нашу думку, і ми її висловлювали неодноразово на різних рівнях, зокрема виходили з відповідними пропозиціями на уряд та президента України — під цей масштабний проект треба утворити Інститут краєзнавства у складі НАН України. Адже основний склад головної редколегії цього унікального і потрібного для України видання мають скласти професійні вчені-історики. Про жодний паралелізм з діяльністю нинішнього Інституту історії України НАНУ не йдеться. Новий Інститут краєзнавства, про який ми вже мріємо давно, має бути не лише координатором підготовки нового енциклопедичного видання «Історії міст і сіл України», а і організатором іншої багатовекторної науково-дослідної роботи в регіонах. Йому вистачить роботи не на один десяток років. Адже вивчення, як прийнято говорити у науковому світі, мікроісторії (місцевої історії) — найбільш вдячна і найпоширеніша робота. Там багато наукових перспектив, які дає нам сама історія Української держави.

Повнокровний літопис понад 30 тисяч наших великих і малих населених пунктів має красномовно засвідчити перед народами планети, що ми — велика нація, що попри жорстокі удари долі, український народ зберіг свою ментальність, культуру, правічні традиції, зробив вагомий внесок у розвиток світової цивілізації. Концептуальні засади організаційно методичної роботи з підготовки «Іс-

торії міст і сіл України» було всебічно обговорено на спеціальній нараді та пленумі правління Спілки, які відбулися 12 червня 2009 року. Ухвалені рекомендації сприятимуть ефективній реалізації цього масштабного і амбіційного видавничого проекту.

Для надання конкретної допомоги у цій важливій справі, залучення до неї якомога більшої кількості місцевих дослідників новий склад президії правління Спілки розробив графік проведення науково-краєзнавчих експедицій до всіх областей України.

Так, у червні 2009 року першу з них було здійснено на Полтавщину. Її учасники зустрілися з краєзнавчим активом і керівниками органів влади області, Гадяцького, Зіньківського і Кобеляцького районів. У вересні того самого року було проведено експедицію визначними місцями Обухівського району Київщини, в якому краєзнавчу роботу очолює голова районної ради Анатолій Шафаренко. А в Тетіївському районі під час експедиції нашої Спілки вперше відбулося вшанування пам'яті земляка, видатного українського мистецтвознавця Степана Яремича, ім'я якого було раніше маловідоме.

У листопаді 2010 року в Українському домі Спілка разом із Всеукраїнською організацією «За помісну Україну» та громадською організацією «Славетні імена Полтавщини» провела вечір, присвячений 230-річчю з дня народження винахідника, першого у світі творця ракетної техніки, генерал-лейтенанта Олександра Засядька, який походив з козацької родини села Лютеньки під Гадячем. Із цієї нагоди було влаштовано виставку «Україна космічна».

5 грудня 2009 року в Національній філармонії України відбулась урочиста презентація премії Національної спілки краєзнавців України імені Дмитра Яворницького.

Було пошановано всіх її лауреатів, нагороджених у період діяльності Всеукраїнської спілки краєзнавців, та вручено цю почесну відзнаку, що набула вже нового статусу, авторів фундаментального краєзнавчого дослідження про село Жукля на Чернігівщині Василеві Устименку.

Важливими центрами координації краєзнавчої роботи і виховання молодого покоління є музейні заклади. В Україні поряд із всеукраїнськими і обласними державними налічується понад 6 тисяч музеїв великих і малих населених пунктів, промислових і сільськогосподарських підприємств, установ і організацій, навчальних закладів, створених невтомними подвижниками — дослідниками і літописцями історії рідного краю. Задля активізації їхньої наукової та просвітницької діяльності, популяризації роботи місцевих музеїв в українському суспільстві Національна спілка краєзнавців України за підтримки Міністерства культури і туризму України та Міністерства освіти і науки України провели в жовтні—грудні 2009 року I Всеукраїнський конкурс на найкращий громадський музей. Схожих конкурсів серед громадського музейництва ніхто не організував ні в радянській Україні, ні в незалежній. У його регіональному відбірковому етапі взяло участь близько тисячі музейних закладів. У завершальному турі представницьке журі визначило переможців у п'яти номінаціях: «Історія рідного краю», «Видатний земляк», «Традиції та звичаї моєї малої батьківщини», «Найкраще експозиційне оформлення», Найкраща просвітницька діяльність». Напередодні Новоріччя майже сто представників музеїв-лауреатів з усіх куточків України зібралися в Національному музеї літератури України, де відбулась урочиста церемонія нагородження. Серед переможців — музейний комплекс «Старе село», що об'єднує велику кількість унікальних експозицій. Його

створено у великому багатонаціональному селі Колочава Міжгірського району Закарпатської області з ініціативи і за підтримки члена правління нашої Спілки, народного депутата України Станіслава Аржевітіна.

Нині готуємо Перші краєзнавчі читання на Харківщині, де 85 років тому народилось організоване краєзнавство. Фактично це буде вже 12 Всеукраїнська науково-краєзнавча конференція, яку за складом учасників плануємо зробити міжнародною.

Сучасного українського краєзнавця уявляю унікальним енциклопедистом, у якого завжди є вичерпні відповіді на всі питання з історії рідного краю. Це людина з високою ерудицією, глибокою духовністю і шляхетною інтелігентністю, з бездоганним знанням мови, традицій, історії та культури власного народу, з непоборною вірою у незалежність і соборність суверенної Української держави. Такі громадяни, фактично самозречені в ім'я України, становлять цвіт нації. На жаль, їх бракує у політичному середовищі, більшість із так званих «діячів» лише намагаються видавати себе за національну еліту, а насправді заради власних економічних інтересів ладні торгувати навіть найдорожчим — національними цінностями.

Історія людства всіх країн і народів свідчить про те, що міцність кожної нації ґрунтується на патріотизмі, духовності, на любові народу до власної історії і культури. Відродженню історичної пам'яті, духовності і національної гідності повинні сприяти історична наука та її складова — історичне краєзнавство.

Нині, у непростий для України час нових випробувань і неприхованих загроз незалежності, саме Національна спілка краєзнавців України має стати могутнім джерелом зміцнення українського патріотизму.

Відомий український вчений-історик і громадський діяч Михайло Грушевський писав: «Державність немислима без краєзнавчого відродження». У наш час ці слова набирають ще більшої актуальності, ніж у 20-ті роки, коли Українська держава лише зароджувалась.

Уявляю нашу колективну працю на ниві краєзнавства такою дружною і самовідданою, як бджолиний рій, де кожен по краплині вкладає свої щоденні знахідки у спільне духовне надбання.

Слово Просвіти. — 2010. —

10–16 червня. — Ч. 23 (556). — С. 10–11.

Я ТОБОЮ, УКРАЇНО, ЖИВУ

Нечасто з'являються в Україні особистості з такою енергією, наполегливістю та завзяттям, з такою любов'ю до рідної землі, з такою незламністю духу і масштабністю державного мислення. Його життєвий шлях — майже століття — проходить через три епохи. Як видатний історик, він вже і сам — його життя, неповторні національні проекти, виразний слід у долі рідної держави і народу — належить історії.

Наш співрозмовник — академік Петро Тимофійович Тронько — людина-легенда, керівник однієї з найавторитетніших творчих спілок — Національної спілки краєзнавців України. Відзначивши нещодавно 95-й день народження, Петро Тимофійович продовжує активно працювати задля майбутнього Української держави.

— Петре Тимофійовичу, Ви пережили Голодомор, Другу світову війну, зміни політичного курсу і політичних лідерів. Що залишилось Вашими справжніми цінностями?

— Ви ще не згадали царські часи, в які мені довелося народитись і жовтневий переворот, який мені судилося зустріти дворічним... Тяжко жилося моїй родині, як і всім незаможним. Проста селянська сім'я — що вона мала, окрім працьовитих рук? Руїна, бідність, голод...

А ще більші потрясіння чекали попереду. Голодомор я «скуштував» також. І ворон пробував, і коріння. Люди рятувалися, чим могли. Жив, як інші. Може, що до науки тягнувся, вчився непогано, то мене призначили директором дитячого будинку при місцевому спиртзаводі на Богодухівщині. Рятував тих діточок, як міг, хоч від подо-

пічних і сам мало відрізнявся — ледь виповнилося 17. А коли у моєму рідному селі Забрдах дізналися, що я харчі роздаю з великого казана, потяглися туди вервечкою односельці. Роздавав усім до останнього, доки денний раціон закінчувався...

Усе було на моєму довгому віку. Скуштував шахтарського хліба на «Дзержинці» у Донецькому краї. Із 1933 року — член гірничої профспілки. І пишаюся цим. Працював у школі, потім у комсомолі. Робота з молоддю найбільше подобалась. Бо і сам був молодий, вірив у світле майбутнє. А літа ж молодії завжди сповнені надій, енергії.

Часто згадую твори мого улюбленого письменника Джека Лондона, особливо про «золоту лихоманку». Коли заради крихти золота люди могли піти на все, аби ця крихта дісталася саме їм, а не сусідам. Були примарні ідеї особистого збагачення і ідеї побудувати міцну багату державу, де була б рівність, справедливість і щастя для всіх. Багато у нас вийшло. Але історія цими здобутками розпорядилася по-своєму. Прикро, що все, що було найліпше — в економіці, гуманітарній і соціальній сферах — втрачено. Старі плоди закінчились, нові ще не достигли...

Ніщо не замінить людського життя, бо воно — для мене найбільша цінність. Усе інше — вторинне. У роки війни я на власні очі бачив, як гинули мої фронтові друзі, жертovní люди. Україна втратила ціле покоління, а, може, і кілька. І дотепер нам дається взнаки війна.

Порядність і совість — цими поняттями керувався завжди і у всьому, хоч би як мене «шліфувала» доля, хоч би куди вона мене закидала. І після війни я повертався до тих трагічних років. Тисячі братських могил по всій Україні і за її межами. Наша совість велить пам'ятати про них. І я не раз на урядовому рівні займався їх збереженням і доглядом.

Моїми справжніми цінностями залишилися спогади про батьків. Щороку їжджу на могилу мами Євдокії Олексіївни і брата Дмитра, інших близьких мені людей, яких вже немає серед живих — Володимира Щербицького, Олеся Гончара, Олександра Ляшка, Івана Кожедуба. Одні з них дали мені життя, інші повірили мені і довіряли високі посади чи щиро дружбу. Все, чого я досягнув у житті, починалося з цих людей...

Не люблю людей лицемірних, перефарбованих, як Лис Микита, нецирих...

— «Україно, ти для мене диво!» — здається Ви живете з цим відчуттям. Що є основою Вашого українства?

— Україна — це справді диво для світу. Найкращі світові запаси чорнозему, мальовнича природа, тисячолітня історія, традиції і звичаї, дивовижне народне мистецтво і народна творчість. Де, у якого ще народу, так щиро сміються і жалісно плачуть від народної пісні?

А мова наша? Триста років її забороняли, а вона живе і дивує чарівною мелодикою найцивілізованіші країни! Коли мені кажуть про якесь «двуязичіє», то відповідаю, що ті думки не від Бога. Тільки одна тварина у світі має «двуязичіє» — гадюка...

Напередодні мого ювілею колеги з Національної спілки краєзнавців України запропонували видати документально-художній альбом фотографій про моє життя. Не дуже цього хотів. Але коли побачив цю книжку, в мене в серці щось затремтіло. «Я тобою, Україно, живу...» — така її назва. Як точно описано моє життя! Не уявляю свого існування без України, без її прекрасних і щирих людей. Україна — держава зі світовою славою, з великою історією. Нам є чим пишатися.

Основа мого українства — це безмежна любов до України. Для кожної мислячої людини немає у світі ріднішого

куточка за той, де вона народилася. Тільки у перекотиполя немає рідного місця. Частина нашого суспільства полюбила інші краї. І все, що відбувається тут, їм мало цікавить. Бур'ян іноді буйно розкошує на наших полях, але плодів корисних не приносить... Яка з того радість?

— Історія рідного краю — це і є те, що пробуджує в людині патріотизм. Чому ж багато людей живуть без цього почуття?

— Тому, що вони не патріоти своєї країни. На жаль, багато з нас думає, що злодійкуватий чиновник — це і є держава, і що ми всі маємо йому низенько кланятись. Я у владі був дуже довго, всяке бачив, і скажу відверто: народ — це влада, всі ми — влада, а чиновник, як колись казали — слуга народу. Дуже погано, що настали такі часи, коли все переплуталось.

Які ж будуть у таких людей почуття, якщо вони не підтримують і не захищають власного національного виробника, годують власний народ закордонним непотребом, цураються мови тої країни, в якій живуть і працюють, не шанують рідних місць, скептично ставляться до тих героїв, які за волю України віддали життя?

Це ще гірше, ніж космополітизм. З такими заможної держави не побудуєш. Прикро, що і сама держава усунулась від виховання патріотів, кинула молодь — і в соціальному плані і у виховному — напризволяще. Народ розрізнений, не згуртований навколо національної ідеї, яку ми шукаємо усі 20 років незалежності. Капітали нинішніх українських буржуїв працюють на економіки інших країн. Багато хто заявляє про потребу об'єднання нації, але мало хто робить це, полишаючи власні інтереси. В радянські часи, звичайно, були «партійні перегиби», але не було таких катастрофічних форм казнокрадства високими чи-

нами, не було такої байдужості влади до ветеранів, мало-забезпечених! у багатьох житейських (та і стратегічних) питаннях у людей немає надії на державу. Тому багато зневірених, байдужих до проблем суспільства. Багато людей, для яких слово Вітчизна — порожній звук. Ми пожинаємо гіркі плоди непрофесійної і нечесної влади.

— Доля людини на тлі історії — чи це не найточніше гасло для справжнього підручника з історії України?

— Як історик скажу, що це мені найбільше болить. Звичайно, історія нашої Вітчизни повинна бути об'єктивна і повна, а ще краще — без партійних замовлень і вказівок влади. Її повинні писати фахівці, а не міністри і лідери партій, а ще, не дай Боже, закордонні ідеологи.

Що дала історія пересічному українцеві, як відбилась політична епоха на його житті, родині, поглядах і уподобаннях — мистецтво і талант історика не погрішити проти істини, що трапляється дуже часто. Нині в нас історичної літератури — аж надто, ще більше підручників. І може трапитися так, що кожна школа матиме власний підручник з історії, а справжньої історії держави не знатиме ніхто, крім фахівців. У цьому теж проблема України. Не кажу про фахові наукові видання з історичної науки. До нас надходять листи з областей, що знайшлося кілька спритників, які пишуть за великі гроші з місцевого бюджету історію області, району, села чи міста на замовлення губернатора або голови сільської ради. І головне завдання «авторського колективу» — догодити замовникові. Така собі історія на замовлення. З цим треба боротися не лише історикам, а і державі. А то вже є таке, що історія Великої Вітчизняної війни, написана у Львові, — діаметральна протилежність історії, написаній у Донецьку. Навіть це використовують для роз'єднання нації!

Ще 2002 року уряд України було ухвалив постанову про видання багатотомної «Історії міст і сіл України». Минуло вісім років. Не вийшло жодного тома. Держава не надала жодної копійки на підготовку дуже потрібного видання.

Ми втрачаємо час, втрачаємо власну історію. Може, це комусь потрібно? Аж з часу виходу попередньої «Історії міст і сіл УРСР» минуло понад 30 років, протягом них з мапи України зникло більш як 2 тисячі населених пунктів. Це трагічна ситуація для держави. Тому ми втрачаємо генетичну пам'ять — визначальне для кожного народу. Може, комусь замість української нації потрібна нація манкуртів?

— Люди, які Вам запам'яталися найбільше, — і вороги, і друзі...

— Звичайно найбільше запам'ятались друзі. З великою теплотою завжди згадую Микиту Хрущова, Володимира Щербицького, Андрія Гречка, Івана Кожедуба, Петра Шелеста, Олександра Ляшка, Василя Костенка, Юрія Єльченка, Марію Орлик, Валентину Шевченко, Олексія Романовського, Олеся Гончара, Павла Тичину, Івана Козловського, Наталію Ужвій. З багатьма працював, у багатьох вчився. Завжди була взаємоповага і висока вимогливість.

Правда, були і такі постаті в історії мого життя, що нічим особливим не запам'яталися. Робота з ними не принесла ні морального задоволення, ні особливої користі для держави.

Згадую 1947 рік, коли ЦК КПУ керував присланий Сталіним із Москви Лазар Каганович. Хамовитий був чоловік. Я тоді працював другим секретарем ЦК комсомолу України, доводилося зустрічатися, доповідати про роботу з молоддю. Завжди було хамство, підозри у зраді і змовах, навіть документи кидав мені в обличчя. Добре, що не-

довго він був в Україні, а то лиха наробив би. Не знаю, наскільки щирим був Й. Сталін, але після його слів «У мене к українському народу вопросов нет» Кагановича відкликали до Москви. Поїхав відпочивати у Піцунду, а звідти в Україну не повернувся.

Добре знав багаторічного міністра закордонних справ СРСР Андрія Громика, вихідця з України, голову КДБ СРСР Семичастиного, дружив з першим секретарем ЦК Компартії Білорусії Петром Машеровим... Усе це були порядні, скромні люди, які вболівали передусім за державу.

Добре знав і дружив із сином Івана Яковича Франка Тарасом, у Канаді зустрічався з дочкою Великого Каме-няра Ганною...

— Ви людина поважного віку, яка завжди багато працювала і працює. Що тримає у формі?

— У формі мене тримає любов до життя і людей. Скільки себе пам'ятаю — весь час працюю...

Нині майже щодня мені доводиться зустрічатися або спілкуватися по телефону з багатьма людьми: вченими-істориками з відділу регіональних проблем, який очолюю, та Інституту історії України, членами президії НАН України, державними і громадськими діячами, керівниками і рядовими членами регіональних організацій Національної спілки краєзнавців України, журналістами, керівниками органів влади, ветеранами війни і праці. До мене часто заходять люди на прийом, багато листів підписую, видаю членські квитки, працюю над новими науковими працями і державними видавничими програмами у Фонді Олеса Гончара, у Харківському земляцтві, очолюю Наглядову раду Харківського національного університету ім. В. Каразіна.

У мене вірна дружина Валентина Іванівна і дочка Лариса Петрівна. Я щаслива людина, бо почуваюся потріб-

ним людям. Мій вік мені не шкодить. Палити кинув давно, ще в молодості, алкоголем ніколи не зловживав. Трішки займаюся зарядкою. Мене ніколи не покидав оптимізм, навіть у складні моменти життя. Людина живе вірою у краще. А в нас, українців, це національна риса. Раніше щороку їздив до рідного села Заброди і ходив босоніж по землі. Така сила повертається!

— Що найбільше цінуєте з Вами зробленого?

— Пишаюся тим, що свого часу доклав серце і розум до «Історії міст і сіл УРСР». Фактично це біографія кожного населеного пункту нашої країни у багатьох поколіннях. Такого видання не має жодна країна.

З великою радістю згадую Національний музей народної архітектури і побуту України в Пирогові, Національний музей Великої Вітчизняної війни, Національний музей Запорозького козацтва на острові Хортиця. Україна має пишатися такими музеями, адже це наша справжня, нелакована історія.

Для багатьох поколінь це можливість пізнати історію власної нації, її героїзм, природний талант, щедрість, багатство душі і творчості, її сильний дух і любов до волі, побожність і працьовитість, гостинність і незборимість.

А ще я радий, що шириться Україною краєзнавчий рух, набирає нових професійних висот і авторитету, дедалі відчутніше впливає на духовне, культурне, наукове і громадське життя.

Найбільша радість — коли живе і має безмежні перспективи справа, якій ти віддав і сили, і життя, і душу свою...

Розмовляв Євген БУКЕТ

Слово Просвіти. — 2010. — 5-11 серпня. — Ч. 31 (564). — С. 8.

«ТРОНЬКІВСЬКІ ЧИТАННЯ» В ДНІПРОПЕТРОВСЬКУ

Євген БУКЕТ

Улітку 2010 року виповнилося 95 років від дня народження Героя України Петра Тимофійовича ТРОНЬКА — голови Національної спілки краєзнавців України, видатного науковця-історика, громадського діяча, доктора історичних наук, академіка НАН України. Це пам'ятна віха не тільки на життєвому шляху відомої людини, а і подія у громадському житті українського суспільства. Черговим доказом цього стало проведення 19 листопада в Народному музеї історії Національного гірничого університету ім. О. М. Поля в Дніпропетровську перших наукових читань на пошану П. Т. Тронька, які назвали «Троньківськими читаннями». Учасників і гостей конференції у вступному слові привітав академік НАН України, ректор НГУ Геннадій Півняк.

Дніпропетровськ не випадково обрали місцем проведення цього наукового форуму. Петро Тимофійович частий гість гірничого університету, з 1996 року — його почесний професор. Академіка та науковців університету єднають багаторічні наукові і творчі взаємини. Про їхню історію розповів завідувач кафедри історії та політичної теорії НГУ, директор Інституту гуманітарних проблем, професор Віктор Пушкін.

Очолюваний нині П. Т. Троньком відділ регіональних проблем історії України Інституту історії НАН України розгорнув новий напрям наукових досліджень — історичну регіоналістику. З доповіддю про відродження кра-

єзнавчого руху в Україні виступила Ганна Швидько — професор, доктор історичних наук, яка до останнього часу очолювала Дніпропетровську обласну організацію НСКУ. Нещодавно вона передала повноваження своєму учневі, докторанту НГУ Ігорю Кочергіну. Він теж взяв активну участь в організації і проведенні читань, виступив із доповіддю про краєзнавство Дніпропетровщини на сучасному етапі.

«Патріархом вітчизняного краєзнавства» називають Петра Тимофійовича сучасники за невтомне прагнення зберегти надбання українського народу, за науковий талант і організаційні здібності. Про постать видатного науковця на тлі епохи говорив заступник голови НСКУ Григорій Клепак.

За участю П. Т. Тронька та під його науковим керівництвом підготовлено і вийшло друком понад 600 наукових праць, серед яких 18 монографій. Один із останніх проектів — Державна програма науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Сьогодні в її межах розпочато роботу зі створення Національного банку репресованих. Ця база даних уже налічує 91700 записів, доступних для перегляду на сайті www.reabit.org.ua Про все це розповів старший науковий співробітник Інституту історії НАН України Роман Юрійович Подкур.

Про внесок П. Т. Тронька в розвиток музейної справи, пам'яткознавство, охорону і збереження пам'яток воєнної історії, сучасну екскурсійну справу, діяльність Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка говорили відомі науковці Р. В. Маньковська, Т. І. Катаргіна, Г. Г. Денисенко, О. М. Костюкова, Г. П. Савченко.

Усіх доповідачів і гостей наукових читань переповнювали щирі почуття. Вони з непідробним пієтетом згадували щасливі миті знайомства і спілкування з Петром Ти-

мофійовичем. Емоційного забарвлення серйозному науковому форуму додали ще і презентації книжок про П. Т. Тронька: «Що залишаємо нащадкам?» і «Я тобою, Україно, живу» та документального фільму з серії «Знамениті українці» — «Петро Тронько» (режисер — Олександр Махонько). Присутні влучно зазначили, що науковий форум вперше в Україні вшановує не просто людину-легенду, а нашого сучасника, який продовжує активну подвижницьку діяльність для майбутнього України. Але внесок П. Т. Тронька у вітчизняну науку вже настільки значний, що заслуговує на окремі наукові дослідження.

Після виголошення доповідей учасники читань виїхали до м. Новомосковська Дніпропетровської області для огляду і експертної оцінки стану Свято-Троїцького собору — пам'ятки дерев'яної церковної архітектури XVIII століття. Про результати поїздки говорили на місці із новообраним мером Новомосковська Сергієм Морозом та у вівторок з представниками ЗМІ в Києві, під час пресконференції «Чи врятуємо національне диво — сакральну дерев'яну архітектуру?», організованої Національною спілкою краєзнавців України спільно з Всеукраїнським товариством «Просвіта» ім. Тараса Шевченка.

*Слово Просвіти. — 2010. —
25 листопада — 1 грудня. —
Ч. 47 (580). — С. 14.*

ПОСТАНЕ КАМЕНЯР НА КРУЧАХ ДНІПРА

Євген БУКЕТ

Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко — нерозривна тріада імен-символів, з якими асоціюється вся Україна, наша нація і держава. Сфера зацікавлень велета духу і інтелекту Івана Франка воістину неосяжна. Він — філософ, політик, економіст, етнограф, мовознавець, літературознавець, журналіст. Уявіть: якщо перелічити самі назви його творів, то вони складуть книжку обсягом 120 сторінок! в Інституті літератури в Києві зосереджені і вивчаються його унікальні рукописи (понад 5 тисяч одиниць) та величезна бібліотека — 12 тисяч одиниць. Обшири подвижницького життя, активної громадської діяльності та багатогранної творчості Івана Яковича свідчать про неоціненний внесок геніального українця у світову культуру.

Та, на жаль, суспільство і держава досі не пошанували його гідно. Указ Президента України Віктора Ющенка «Про заходи щодо вивчення та популяризації духовної спадщини Івана Франка», підписаний 2006 року, передбачав створення літературно-меморіального музею Івана Франка у Києві, встановлення двох пам'ятників письменникові — в Києві і Харкові, а також видання академічного зібрання творів Івана Франка у 100 томах. Але досі жодного пункту Указу не виконано. Усі відповідальні за виконання доручень Президента лише розповідають, чому це неможливо зробити.

Зрушити з місця важливу справу взялася громадськість. Ініціативу Національної спілки краєзнавців України та її голови академіка НАН України, Героя України Петра Тронька про створення «Літературного музею Івана Франка

на Дніпрі» підтримали родина Франка на чолі з онуком Івана Яковича, українським ученим-математиком, громадським діячем Роландом Тарасовичем, заступник директора Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України Сергій Гальченко, Всеукраїнський фонд відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені Олеся Гончара, літературно-меморіальний музей І. Я. Франка у Львові та Національний музей літератури у Києві, видатні майстри слова, державні і громадські діячі, члени Національної спілки письменників України, Герої України Дмитро Павличко і Юрій Мушкетик, голова Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, народний депутат України Павло Мовчан, численні літературознавці, які багато сил віддають збереженню духовної спадщини українського народу. Вже до кінця року музей буде відкрито у селі Халеп'я Обухівського району на Київщині, де 10 вересня відбулося перше засідання робочої групи.

Ідею створення експозицій музею Івана Франка у Халеп'ї вирішив утілити в життя талановитий краєзнавець і активний музейник, голова Обухівської районної ради Анатолій Шафаренко. Вони розташуються у вільній будівлі, що сусідить із музеєм видатного археолога Вікентія Хвойки. «Приміщення обрали не випадково — йому майже 150 років, і воно пам'ятає перші розкопки в Україні, — сказав Анатолій Шафаренко. — Це крок до створення загальнонаціонального літературно-меморіального музею Каменяра у Києві, який відіграє важливу роль у соборності українських земель, зміцненні духовного і національного єднання».

Голова Обухівської районної ради поділився з присутніми краєзнавчими здобутками району. Так, у ньому діє 16 музеїв, за останні кілька років видано п'ять книжок з історії району, 13 — з історії окремих населених пунктів, книжки з історії кожної релігійної громади. Постійно від-

криваються нові пам'ятники і пам'ятні дошки на честь відомих земляків. Пересвідчитися у цьому члени робочої групи і журналісти мали змогу під час науково-краєзнавчої експедиції визначними місцями Обухівського району. Учасники обговорення відвідали музеї сіл Трипільля та Германівки, а також краєзнавчий музей в Обухові.

«Те, що тут відбувається, важливо. Це ідеальний приклад для всієї України, як слід ушановувати видатних земляків», — зазначив Петро Тронько.

Відомий лірик Микола Вороний стверджував, що І. Франко «...швидше належав до типу безпосередньо щирих і простих наддніпрянців, ніж до специфічно рафінованих галичан з їх плиткою, меркантильною вдачею, з застарілими забобонами і пристосованістю до дрібнобуржуазного трибужиття. Франко — це розмах і енергія, поєднана з елементарною простотою...»

Іван Якович Франко бував у Києві у 1885–86 роках у нині занедбаній триповерховій будівлі на Несторівському провулку, 8. Потім повертався сюди 1909-го. Він любив це велике місто і вважав його центром України. Саме з киянкою Ольгою Хоружинською у київській церкві Святого Павла тодішньої колегиї П. Галагана одружився Франко, на Київщині живе нині його родина. «Створення музею у Халеп'ї — це початок повернення Івана Франка до Наддніпрянської України», — вважає онук митця та член правління НСКУ Роланд Франко. Символічно, що на високих кручах Дніпра, де кілька тисячоліть тому успішно розвивалась одна з перших світових цивілізацій — Трипільська, нарешті заб'є джерелом невичерпний дух геніального сина українського народу, що вгору йде.

*Слово Просвіти. — 2009. —
17–23 вересня. — Ч. 37 (518). — С. 16.*

ЧИ БУТИ КОЗАЦЬКОМУ СОБОРУ?

Євген БУКЕТ

Національна спілка краєзнавців України за сприяння Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка провела в «Укрінформі» прес-конференцію на тему «Чи врятуємо національне диво — сакральну дерев'яну архітектуру»? Ця зустріч підсумувала нещодавні експедиції НСКУ до Львівської та Дніпропетровської областей, під час яких науковці не лише збирали фактографічний і візуальний матеріал, що стосувався сакрального дерев'яного зодчества, а і зустрічалися з громадськістю та місцевими очільниками. Найбільшу увагу привернув Троїцький собор у місті Новомосковську Дніпропетровської області — єдина відома нині в світі дев'ятизрубна та дев'ятиверха церква.

Собор було зведено 1778 року, вже після скасування Запорозької Січі. З освяченням нового іконостасу головного притвору 18 квітня 1781 року (за старим стилем) будівництво храму завершили. Подальшу його історію можна переказати кількома реченнями. Троїцький собор 1830 року відремонтували, а 1887-го — пересклали «за старим зразком», але з деякими змінами. 1930 року комуністи закрили собор і віддали його під склад контори «Заготзерно». Ставлення тодішньої влади до цієї духовної пам'ятки українського народу — одна з тем роману Олеса Гончара «Собор».

Нині, як переконалися учасники перших «Троньківських читань», Троїцький собор пошкоджений грибком,

Чи бути козацькому собору?

атмосферними опадами і просто часом. Крім того, в храмі «іскрить» електропроводка, що може викликати пожежу. Місцевий священник Московського Патріархату має намір, якщо отримає кошти на ремонт, завезти деревину з Росії, але пообіцяв радитися з пам'яткоохоронцями...

Під час поїздки до Новомосковська відбулася також зустріч краєзнавців із новообраним мером міста Сергієм Морозом. Він повідомив, що міська рада вже має кілька проектів реконструкції собору. Один із них, зокрема, передбачає ще і створення у підземному тунелі, що йде з-під споруди до річки Самари, краєзнавчого музею. Загалом можна буде створити прибутковий туристичний маршрут. Але ми так і не почули ані термінів, ані вартості виконання цих робіт. Тим часом собор, що пережив усі лихоліття своєї понад 200-літньої історії незабаром може зруйнуватися. «Цього нам не простять ні Господь, ні наші діти, ні їхні нащадки», — переконані краєзнавці.

ДЕРЕВ'ЯНІ ЦЕРКВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Про проблеми Троїцького собору зокрема і дерев'яної сакральної архітектури загалом говорили через кілька днів після повернення із Новомосковська учасники прес-конференції в Києві. Нині, за словами провідного наукового спеціаліста ДП «Укрзахідпроектреставрація» (Львів) і цьогорічного лауреата краєзнавчої премії ім. Дмитра Яворницького Василя Слободяна, налічується близько 2,5 тисяч дерев'яних храмів, понад 800 з яких перебуває на території однієї лише Львівської області. Щороку їх меншає, і не лише через стихійні лиха. Церкви зносять через міжконфесійні суперечки, вони палають (так замітають сліди крадії); іноді за рахунок дерев'яних дивовиж

«вивільняють» місця під муровані. Пам'ятки гинуть і від людського невігластва: їх бездумно обшивають бляхою і пластиком, імітуючи ремонт, а дерево через це гниє. Василь Михайлович розповів про досвід сусідньої Польщі, де дерев'яних сакральних артефактів менше, але на їх утримання та реконструкцію держава не скупиться виділяти значні кошти. «Там дбають і про історію, і про економіку», — додав він, зазначивши, що до архітектурних пам'яток із дерева туристів припрошувати не доводиться.

МОСКОВСЬКИЙ ПАТРІАРХАТ «ПРИХВАТИЗУВАВ» ХРАМИ, ЩО МАЮТЬ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНУ ЦІННІСТЬ

Про це вчергове нагадав провідний співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики і етнології імені Максима Рильського НАН України, доктор богослов'я Дмитро Степовик. Відповідно до українського законодавства, справа збереження храмів лежить на плечах церкви як їхнього власника. «Але представники цієї конфесії свідомо нищать храми, виганяють із них спеціалістів і музейників, котрі радять, як берегти пам'ятки», — зазначив Дмитро Власович. Прикладів, за його словами, можна навести чимало і в столиці, і за її межами.

Сьогодні в Україні всі пам'ятки сакральної архітектури, окрім Львівської, Івано-Франківської областей і частково Києва — у власності Московського Патріархату. Троїцький собор — не виняток.

Дмитра Власовича підтримав інший учасник прес-конференції — дослідник історії Троїцького собору, заслужений журналіст України Олександр Заєць. «Собор звели козаки на останній хвилі — імператриця Катерина вже

добила Запорозьку Січ. Цей красень було видно далеко в степах», — нагадав він присутнім. Пан Заєць пригадує, як у Соборі зберігали комбікорм та збіжжя, а він пліч-о-пліч із місцевими краєзнавцями і громадою добивався відкриття там хоча б музею.

Пан Заєць показав пожовклі від часу газетні шпальти з фотографією Олеся Гончара з дружиною, який у своєму романі зобразив ерозію української моралі і духовності. «Головна причина подальшої руйнації нашої святині все та ж, визначена автором роману, — констатував О. Заєць. — Храм цей у небезпеці. Через будівельні роботи, які проводили московські попи, похилилися три з дев'яти його бань». Журналіст щиро побажав повернення козацького церковного дива Київському Патріархату. «Наразі громада вдовольняється зведеною неподалік Собору Свято-Троїцькою церквою Київського Патріархату — непоганою, 5-банною, — зазначив він. — Зібрали б необхідні гроші, то, мабуть, змогли б відновити і Собор. Вочевидь, бракує одного — волі місцевої влади». Олександр Семенович висловив припущення, що акції, подібні експедиції НСКУ до Новомосковська та прес-конференції, привернуть увагу можновладців до цієї давньої біди.

ВЛАДА ПЛАНУЄ СКАСУВАТИ ОХОРОННІ ПРОГРАМИ

Участь у прес-конференції взяв також перший заступник голови Державної служби охорони національної культурної спадщини Віктор Вечерський. Він визначив роботу свого відомства такою, що протистоїть дії другого закону термодинаміки. Попри постійну дію цього закону, Україна все ще має 130 тисяч нерухомих пам'яток культурної спадщини, а це приблизно стільки ж, як на території Росії,

і більше, ніж у багатьох європейських державах, зокрема Польщі. Віктор Васильович висловив упевненість, що навіть найбагатша країна не спроможна утримувати всі свої архітектурні раритети в належному стані державним коштом. Тому, нагадав він, обов'язок утримання пам'ятки лежить на її власникові. «Але чотири роки тому були опрацьовані концепції двох державних цільових програм — охорони замків та охорони і реставрації пам'яток дерев'яної архітектури. Кабмін їх затвердив і... все закінчилося, «як завжди в нас усе закінчується»: Мінфін сказав, що грошей нема і не буде. Думають скасувати навіть згадані програми. Через нереальність. З огляду на номінування восьми дерев'яних церков до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО наразі змогли «пробити» лише опрацювання плану заходів із наступним його затвердженням урядом. Уже і розроблено номінаційні досьє на ці церкви, уже і передано їх до паризького Центру всесвітньої спадщини, уже їх там і прийнято.

Тепер Україна має привести ці пам'ятки до такого стану, щоб будь-який незалежний — себто, ніяк із нами не пов'язаний — експерт повірив, що держава піклується про ці раритети». Наразі безплатно, як підкреслив пан Вечерський, «на голому ентузіазмі» спрацювали ДП «Укрзахідпроектреставрація» та НДІ пам'яткоохоронних досліджень — визначено території та охоронні зони цих пам'яток. Їхній титанічний труд має затвердити Міністерство культури і туризму. Решту на ентузіазмі вирішити неможливо. Як-от дороги, вказівники до пам'яток та їхню охорону. Хоч фінансисти і переконані в несвоечасності пам'яткоохоронних видатків, за словами В. Вечерського, «нагорі» є люди з протилежною думкою. На них і надія.

СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ БЕРЕ НА СЕБЕ МІСІЮ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК

Заступник голови Національної спілки краєзнавців Григорій Клепак, підсумовуючи, запропонував вважати відновлення козацького собору в Новомосковську справою всієї, а значить, і краєзнавчої громади. «НСКУ ініціюватиме медіа-марафони для збирання коштів на цю святу справу», — запевнив він. За словами експертів, аби реставрувати собор, необхідно близько 25 мільйонів гривень. Однак грошей немає навіть на його обстеження, що коштує близько 220 тисяч. Спілка вже звернулася до Президента України з листом про затвердження Національної програми зі збереження сакральних пам'яток архітектури України, якою, зокрема, передбачено завершення інвентаризації дерев'яних церков в Україні та на українських етнічних землях із наступним укладанням уніфікованого індивідуального пам'яткоохоронного документа.

Можливо, хоч перед проведенням чемпіонату Європи з футболу культуру перестануть фінансувати за залишковим принципом і зроблять перші кроки для збереження пам'яток, що формують імідж України в світі. Але поки що підстав для оптимізму бракує.

Слово Просвіти. — 2010. — 2-8 грудня. — Ч. 48 (581). — С. 8.

ПРО МОЖЛИВОСТІ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

Євген БУКЕТ

Лише рік залишився до початку найбільшої спортивної події в історії незалежної України — чемпіонату Європи з футболу, більше відомого як «Євро-2012». Що, окрім власне спортивних змагань, може зацікавити іноземних туристів? Наскільки важливо сьогодні зберегти унікальні пам'ятки, створити туристичні маршрути до них, інфраструктуру, яка змогла б прийняти іноземних гостей? Які перспективи, місце та значення зеленого туризму в контексті підготовки до «Євро-2012»? Які напрацювання краєзнавців і просвітян знадобилися б у формуванні позитивного іміджу країни, в розвитку зеленого туризму? Відповіді на ці та інші запитання 3 червня в ІА «Укрінформ» намагалися знайти учасники «круглого столу» «Краєзнавство як фактор розвитку зеленого туризму в контексті «Євро-2012», організованого спільно Всеукраїнським товариством «Просвіта» імені Тараса Шевченка і Національною спілкою краєзнавців України.

Нині в Україні 130 тисяч пам'яток взято під охорону державою. Такою кількістю історичних і культурних реліквій може похвалитися не кожна країна. Але лише чотири з них внесені до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Пам'яткоохоронна справа в сучасній Україні має більше проблем, ніж способів їх вирішення. Профільна державна інституція була нещодавно розформована, нагляд за переважною більшістю пам'яток здійснюють громадські організації, а то і окремі громадяни. В Україні аж

300 археологів (!), які мають ліцензії на дослідження, «процвітає» «чорна і сіра» археологія... Такі невтішні факти навели помічник виконувача обов'язків голови Державної служби туризму і курортів Олександр Сулим і президент Українського комітету Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць Микола Яковина.

Відповідальний секретар ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка Микола Нестерчук зазначив, що, готуючись до «Євро-2012», «Просвіта» буде сприяти ознайомленню туристів із пам'ятками, з важливими для українства місцями, відомими особистостями. Вже найближчим часом на цю тему будуть проведені організаційні наради з керівниками обласних об'єднань.

Про власний досвід організації і розвитку осередків зеленого туризму говорили президент парку «Київська Русь», що на Київщині, Володимир Янченко і голова Петрушівського осередку Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму, що на Чернігівщині, Микола Череп. А представники НСКУ ділилися враженнями від відвідання багатьох пам'яток у різних куточках України, говорили про їхні проблеми, перспективи, про необхідність залучення науковців, пам'яткознавців, краєзнавців до створення на їхній базі туристичних осередків. Адже наша унікальна історична спадщина — досі невикористаний ресурс. І не лише в контексті «Євро-2012», а і для виховання патріотизму, гідності, поваги до нашого минулого в кожному громадянині України. А чемпіонат Європи з футболу — це і виклики, і ризики, і шанси для України. Насамперед шанси розкрити потенціал унікальності кожного куточка нашої благословенної землі.

*Слово Просвіти. — 2011. —
16–22 червня. — Ч. 24 (609). — С. 15.*

Євген БУКЕТ

Однією з найцікавіших форм роботи Національної спілки краєзнавців України є організація і проведення науково-краєзнавчих експедицій до місць, які вважаються частиною нашої національної спадщини. Формат таких експедицій, започаткованих Петром Троньком, — це насамперед вивчення стану пам'яток. Адже збереження пам'яток національної культурної спадщини передбачає їхній розвиток — аж ніяк не занепад.

Вирушаючи до Качанівки — славного куточка Чернігівщини, науковці і краєзнавці мало розраховували відкрити для себе щось нове. До палацово-паркової перлини завітали, щоб з'ясувати реальну ситуацію.

Експедицію НСКУ очолив заступник голови Спілки, заслужений працівник культури України Григорій Клепак. До її складу також увійшли науковці, освітяни, пам'яткознавці. Вони завітали до Качанівки не як ревізійна група, а як поціновувачі заповідника. Так, Григорій Клепак під час виступу на краєзнавчому семінарі наголосив на тому, у чому може полягати допомога від «центру».

Микола Яковина пригадав, якою була Качанівка 10 років тому. На той час заклад залишило, либонь, 7 директорів, атмосфера була нестерпною: коштів на найнеобхідніші реставраційно-консерваційні заходи бракувало. Не було навіть чітких меж «Качанівки»: присадибні ділянки з домоволодіннями окремих громадян дивним чином потрапили до складу заповідника! На початку каденції Л. Кучми пан Яковина звернувся до нього з листом, у якому детально описав унікальність палацово-паркового ансамблю Качанівки. І запропонував, без змін щодо профілю заповідника, його загальної доступності і діяльності музеєфікованих пам'яток, створити тут державну

резиденцію міжнародного класу. Тоді в Україні ще не було аналогів американському Кемп-Девіду чи нинішній «Синьогорі», і аргументи М. Яковини мали бути переконливими: VIP-відпочинок і ділові контакти того ж рівня. Аби лиш інфраструктуру «підтягнути!» «Візитами чиновників з Кабміну тоді ж обмежилися. Зосередилися, здається, на реконструкції Палацу «Україна», — гірко констатував автор ідеї «ошляхетнення» Качанівки початку 90-х. Тоді уряд Баварії ще давав грант для Качанівки, а британські ландшафтні архітектори називали заповідник одним із найкращих і найбільших територіально збережених парків світу... Відтоді керівництво і колектив стабілізувалися. М. Яковина висловив переконання, що незабаром Качанівка дочекається внесення до Списку ЮНЕСКО.

Генеральний директор «Качанівки» Володимир Буренко вважає, що будь-яка увага принесе очолюваному ним заповіднику лише користь. Він навів дані, що ілюструють позитивну динаміку діяльності «Качанівки» за останнє десятиліття. «Рятує оптимізм!», — так гендиректор сформулював кредо свого колективу. Він висловив переконання, що всі реставраційні роботи тут будуть закінчені протягом найближчих 10 років.

Краєзнавці вважають, що заповідник «Качанівка» — місце, що має надзвичайно великий потенціал. Край славиться «туристичним ареалом» — крім «Качанівки», не бракує приваб і в Тростянці, Сокиринцях, Ічні, Густині. А зовсім поруч, на іншому березі Петрушівського ставу знаходиться найкращий на Чернігівщині осередок сільського зеленого туризму — «Соколиний хутір».

Господар «Соколиного хутора» Микола Череп у розшитій квітами чорній шовковій сорочці та червоних шароварах справив гарне враження одразу. Випускник Київського інституту туризму, який самотужки відновлював хати та обійстя, довів: сільський зелений туризм — не абстракція для сучасної України. Далекого 2000-го першим зрушив цю справу не лише

на рідній Ічнянщині — прославився на всю Україну. Занехаяна Петрушівка, завдяки старанням односельців, перетворилася за десять років на маленький рай, оазу для душі і тіла.

Тутешні дива — це 9 садиб для проживання (дві етнографічні, бо 150-річні!), конюшня, міні-зоопарк, волейбольний майданчик і козацький тир, вигін для козацьких розваг і кінних виступів. А ще — козацька лазня, зимовий і літній шинок з автентичними стравами, кузня і гончарна піч. Крилиці з журавлями, вози і плетені тини з горщиками. Акваторія Петрушівського ставу, яку орендував пан Микола, облаштована водними велосипедами, човнами та козацькою бойовою чайкою з промовистою назвою «Характерник». Тут не лише проводять відпустки і медові місяці. На хуторі святкують традиційні українські свята, тут проходять етнофестивалі, творчі вечори, концерти і лекції для збагачення історичних духовних знань і відродження козацтва і лицарства, підняття військового духу козаків-оборонців рідної землі. Відвідувачів більше: з'їжджаються поціновувачі старовини — звісно ж, і з-за кордону, — літератори і художники, козаки і козачата...

Рік тому Микола Череп розпочав шкільний проект «Ічнянщина — слава козацька земля». Розповідає про виникнення козацтва, про характерництво і лицарство, бойові мистецтва і етнографію, музейну та навігаційну справи, народні ремесла тощо. Часто відвідує Ічнянський та Прилуцький центри творчості дітей та юнацтва. Ініціював у середніх школах конкурс «Українське козацтво, лицарство та духовність».

Мене вразив контраст між майже порожнім «музеефікованим» качанівським заповідником і навдивовиж яскравим хутором, який створив петрушівський отаман. Уявилася Качанівка, якою керує Микола Череп — велична, велелюдна, яскрава... А чи не в цьому майбутнє?

*Слово Просвіти. — 2011. —
16–22 червня. — Ч. 24 (609). — С. 15.*

З ІМ'ЯМ ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО

Євген БУКЕТ

Урочисто відзначила 155-річчя від дня народження видатного українського історика, археолога, етнографа, фольклориста, лексикографа, письменника, дослідника історії українського козацтва, дійсного члена НТШ і ВУАН Дмитра Івановича Яворницького Національна спілка краєзнавців України.

У рік 85-річчя Спілки в Київському міському Будинку вчителя вручали ювілейну 20-у премію імені Дмитра Яворницького в галузі краєзнавства. Ця загальноукраїнська премія Національної спілки краєзнавців України щороку присуджується окремим краєзнавцям, колективам краєзнавців або краєзнавчим організаціям і установам за вагомий внесок у справу вивчення, дослідження і популяризації історико-культурних і природних багатств рідного краю.

Упродовж року комісія розглядала пропозиції, що надходили від організацій та осередків НСКУ, врешті визначила чотирьох претендентів. Претендентами на здобуття премії імені Дмитра Яворницького визнано старшого наукового співробітника відділу «Музей «Літературне Придніпров'я» Дніпропетровського історичного музею імені Д. І. Яворницького Наталію Василенко, директора Волинського краєзнавчого музею Анатолія Силюка, керівника відділу інституту «Укрзахідпроектреставрація» (Львів) Василя Слободяна та пенсіонера Петра Житаря (Чернівці).

Лауреатом 20-ї ювілейної премії ім. Д. І. Яворницького став Василь Слободян — представник України у спільній комісії з включення українських дерев'яних церков до списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Він активно займається науко-

вою діяльністю в галузі української церковної архітектури, вивчає українську архітектуру в етнічних осередках поза межами України. Він описав і вивчив численні пам'ятки українського церковного будівництва в Україні, Росії, Білорусі, Румунії, Словаччині, Польщі. У складі колективу дослідників розробляв історичну основу для відтворення архітектурно-етнографічного ансамблю Запорозької Січі на Хортиці. Голова Національної спілки краєзнавців України Петро Тронько під час нагородження наголосив, що вручення премії імені Дмитра Яворницького, видатного історика, археолога, письменника — це велике свято краєзнавців і всіх тих, хто зберігає та популяризує історію рідного краю.

Теплими словами вітали лауреата також голова Українського фонду культури Борис Олійник, голова Всеукраїнського об'єднання «За Помісну Україну!» Петро Ющенко, заступник голови інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України Сергій Гальченко та інші офіційні особи.

Видатний історик Дмитро Яворницький вважав краєзнавство найнаближенішою до простого люду галуззю історичної науки, тому приділяв йому значну увагу. А такі дослідники, як премійований 8 листопада Василь Слободян творять міцний фундамент сучасного краєзнавства і фіксують у дослідженнях історичну пам'ять українського народу.

* * *

9 грудня 2011 року в приміщенні Гуманітарного корпусу Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова Національна спілка краєзнавців провела пленум Правління, у рамках якого відбулося вручення щорічної краєзнавчої премії ім. Дмитра Яворницького.

Лауреатом премії 2011 року став директор Волинського краєзнавчого музею, заслужений працівник куль-

тури України Анатолій Михайлович Силюк. Він автор низки наукових і науково-популярних публікацій з історії музейної справи та краєзнавства Волині, організатор краєзнавчих і наукових конференцій, упорядник та член редколегії наукових збірників. 2011 року Анатолій Силюк сприяв проведенню наукової конференції до 140-річчя від дня народження Лесі Українки, за його безпосередньою участю у формуванні експозицій і фондів відкрито музей-садибу В'ячеслава Липинського в Затурцях.

У роботі пленуму Правління взяли участь академік НАН України, директор Інституту історії НАН України Валерій Смолій, голова Українського фонду культури Борис Олійник, народний депутат України Станіслав Аржевітин, науковці, викладачі вищих навчальних закладів, працівники музеїв з усієї України.

Краєзнавці на своєму зібранні обговорили плани на майбутнє, призначили дату проведення V позачергового з'їзду НСКУ — 23 січня 2012 року, де головним буде питання обрання очільника Спілки.

Понад 20 років головою НСКУ був видатний державний і громадський діяч, академік НАН України, Герой України Петро Тимофійович Тронько, який 12 вересня нинішнього року на 97-му році пішов із життя. Керівництво Спілки нині веде активну роботу з увічнення його пам'яті. Краєзнавча громадськість, високо цінуючи внесок П. Т. Тронька у відродження та розвиток краєзнавчого руху України, глибоко усвідомлює важливість його великих починань і необхідність продовжувати традиції правдивого та об'єктивного дослідження історії рідного краю, залучення до краєзнавства молодого покоління.

Слово Просвіти. — 2010. —

11–17 листопада. — Ч. 45 (578). — С. 16;

2011. — 15–21 грудня. — Ч. 50 (635). — С. 6.

ВИДАННЯ, ЩО ПРОЙШЛО КРІЗЬ РЕПРЕСІЇ

Чи можливо нині дослідникам історії сіл, селищ, малих міст України опублікувати свої розвідки не окремими книжками, видання яких часто потребує чималих коштів, а нарисами в спеціалізованому науковому виданні? Наш гість Олег Григорович БАЖАН — «Відмінник освіти України», старший науковий співробітник відділу регіональних проблем історії України Інституту історії України НАН України, кандидат історичних наук, заступник головного редактора журналу «Краєзнавство», Голова Ревізійної комісії Національної спілки краєзнавців України, доцент кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія».

— Олегу Григоровичу, журнал «Краєзнавство», де Ви заступник головного редактора, нині офіційний друкований орган Національної спілки краєзнавців України. В анотації зазначено, що його 1927 року заснував Український комітет краєзнавства, 1930-го видання було репресоване і 1993 року відроджене. Розкажіть детальніше, яким був часопис у 1920-ті роки.

— «Краєзнавство» — друкований орган УКК, видавався в Харкові в 1927–1930 рр. Був започаткований як «журнал для масового краєзнавця». Одне з головних його завдань — забезпечення координації у краєзнавчому русі. Основними розділами журналу стали: «Загальний», у якому висвітлювалися теоретичні основи і загальні питання краєзнавства; «Методика краєзнавчої роботи», де вміщувалися матеріали, в яких були практичні вказівки з краєзнавчої роботи; «Шкільне краєзнавство», де обговорювали проблеми методики і висвітлювали результати

краєзнавчої роботи в освітніх установах; «Наш край», де друкувалися матеріали, що ілюстрували практичні досягнення у справі вивчення окремих районів України; «Життя краєзнавчих організацій», де публікувалися відомості про роботу первинних краєзнавчих осередків; «Керуючі матеріали», в якому подавалися інструкції та методичні рекомендації УКК. Часопис вміщував історико-географічні та етнографічні дослідження, наукові розвідки з історичної урбаністики, літописи з фольклористичної, діалектологічної, екологічної тематики.

До складу редколегії журналу «Краєзнавство» входили науковці, громадські діячі, журналісти, зокрема мовознавець і етнограф Олексій Ветухов, історик Володимир Геринович, біолог Дмитро Зайцев, географ і економіст Кость Дубняк, картограф Степан Рудницький, природоохоронець Олександр Яната. Незмінним відповідальним редактором журналу був заступник голови УКК Михайло Криворотченко. Через брак коштів журнал виходив нерегулярно. В 1927–1930 рр. побачило світ 28 чисел, об'єднаних в 11 випусків, накладом 1000–3000 примірників кожен.

У 1930-ті роки в умовах браку фінансування, встановлення ідеологічного контролю над краєзнавчим рухом в УРСР, розпочатих політичних репресій проти членів УКК, журнал припинив існування.

— А яким є журнал «Краєзнавство» сьогодні?

— Часопис відроджений 1993 року як друкований орган Всеукраїнської спілки краєзнавців із періодичністю виходу чотири числа на рік. Через економічні негаразди, брак фінансування перші числа відродженого журналу видавали незначними накладами, були вони не такого обсягу, як хотілося. Але журнал виходив більш-менш регулярно. Від 2000 року його співзасновником є Інститут історії України,

«Краєзнавство» із науково-популярного перетворилося на наукове видання. Значно поліпшилися обсяги, наклад і вагомість журналу після 2008 року, коли Всеукраїнська спілка краєзнавців отримала статус національної. Нині видання безкоштовно надходить у 140 найбільших фондосховищ країни (архіви, музеї, бібліотеки), крім того його pdf-версія доступна для завантаження на сайтах НСКУ, Національної бібліотеки ім. В. Вернадського і Інституту історії України. Головним редактором журналу «Краєзнавство» з часу відродження і до 2011 року був Петро Тимофійович Тронько.

У журналі публікуються статті, присвячені історико-краєзнавчому рухові в Україні в XIX—XX століттях, збереженню, використанню, популяризації пам'яток історії та культури, витокам і сьогоденню українського музейництва, питанням історичної регіоналістики. Журнал має постійні рубрики: «Літопис українського краєзнавства» (форми краєзнавчої діяльності в XIX — першій половині XX століття), «Історія міст і сіл України: історико-теоретичні проблеми вивчення», «Церковно-історичне краєзнавство: витоки та сучасний ракурс», «Краєзнавство в особах», «Музейництво в Україні: історія та проблеми сучасного розвитку», «Регіональні аспекти історичної демографії», «Історія України у світлі регіональних досліджень», «Вітчизняне пам'яткознавство: традиції, досвід, перспективи», «Національна спілка краєзнавців України: панорама сучасного життя» та інші. Також ми публікуємо огляди, наукову інформацію, іноді у нас з'являються рубрики, присвячені певним ювілейним датам. Так, у нас були рубрики, приурочені до 300-річчя Олешківської Січі, 150-річчя скасування кріпосного права, 70-річчя початку Великої Вітчизняної війни, 75-річчя стаханівського руху в Україні. Незабаром побачить світ чергове число журналу, в якому вміщені матеріали, присвячені 70-літтю

партизанського руху на окупованих нацистами українських землях. У таких тематичних рубриках є своя «родзинка» — вони значно розширюють бібліографічне поширення видання, адже більшість бібліотек формують до таких дат окремі тематичні каталоги.

— Хто автори журналу «Краєзнавство»? Які плани на майбутнє?

— Краєзнавство — всебічне вивчення певної частини території країни (міста, села, району, області), тобто природи, населення, господарства, історії та культури. Оскільки краєзнавство — комплекс наукових дисциплін, різних за змістом і методами дослідження, але таких, що ведуть до спільної мети — наукового і всебічного пізнання краю, ми запрошуємо до співпраці істориків, географів, етнографів, освітян...

Виокремлюємо три основні функції в доборі матеріалів: педагогічну, що показує краєзнавство як дидактичний принцип, за допомогою якого можна підвищити ефективність навчально-виховного процесу, повчальну і наукову.

Виходячи з цього, в останнє число журналу увійшли матеріали XII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освітнянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи», присвяченої 200-річчю від дня народження українських просвітителів І. Вагилевича та М. Шашкевича (6–7 жовтня 2011 р., м. Івано-Франківськ). Читачам пропонуємо статті, в яких розкрито теоретико-методологічні засади освітянського краєзнавства, висвітлюється краєзнавча робота в дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладах, туристичне краєзнавство в освітній галузі. Хочемо, щоб наш часопис став не тільки опорою для краєзнавчої науки, а і практикумом щодо організації співпраці у науково-дослідниць-

кій і краєзнавчо-пошуковій роботі з учнівською та студентською молоддю.

Вивчення рідного краю передбачене як складова у навчальних програмах з історії України та географії. Ми заохочуємо залучення учнівської та студентської молоді до пошуково-краєзнавчої діяльності та співпраці з НСКУ. Нині відбувається інтегрування вітчизняної освіти в міжнародний освітній простір. За таких умов важливо зберегти її національний характер, сприяти збереженню культурної спадщини, формуванню національної самосвідомості через любов до рідного краю. У зв'язку з цим важливого значення набуває краєзнавча освіта на всіх ступенях загальноосвітньої школи. Освітнянське краєзнавство має стати в майбутньому постійною рубрикою нашого часопису.

А ще найближчим часом плануємо започаткувати рубрики, присвячені історії садиб, палаців, генеалогічним дослідженням, історичній урбаністиці (історія міста, міське середовище, побут міста, культурний простір, мода і т. ін.), а також історії повсякденності. Це один із сучасних напрямів розвитку історичної науки, в межах якого ведуться дослідження умов життя, праці та відпочинку сучасної людини.

— Із журналом «Краєзнавство» загалом усе зрозуміло. А чи є у НСКУ ще якісь видання?

— На початку 2001 року було видано Указ Президента України «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні», тож наша наукова галузь розвивається доволі динамічно. Звісно, маємо чимало обласних періодичних видань на краєзнавчу тематику. Найбільші з них: «Краєзнавець Хмельниччини» — щоквартальний бюлетень Хмельницької обласної організації НСКУ; «Краєзнавство Черкащини» — часопис Черкаської обласної організації

НСКУ; «Краєзнавець Прикарпаття» — регіональний науково-методичний альманах Івано-Франківської обласної організації НСКУ; «Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки» — науковий щорічник Національного гірничого університету за участю Дніпропетровського осередку НСКУ; «Історична пам'ять» — журнал, співзасновниками якого є НСКУ і Полтавське наукове товариство краєзнавців.

Є також кілька видань в областях, засновником яких виступила не Спілка, але члени НСКУ є їхніми очільниками. Так, Віктор Звагельський — головний редактор журналу «Сумська старовина», Сергій Дегтярьов — відповідальний секретар наукового журналу «Сумський історико-архівний журнал», Сергій Павленко — шеф-редактор журналу «Сіверянський літопис», Іван Доцин — головний редактор «Броварської минувшини» і «Краєзнавчого вісника», Віктор Савченко — головний редактор історико-краєзнавчого альманаху «Південний захід. Одесика» (виходить і українською, і російською мовами). У селищі Олексієво-Дружківка на Донеччині вийшло перше число альманаху «Відома і невідома Олексієво-Дружківка» (редактор — член НСКУ Євген Шаповалов). є у нас і російськомовні краєзнавчі видання. Так, у м. Дружківка Донецької області з 1997 р. видається журнал «Неизвестная Дружковка» (редактор Євген Фіалко), а в Маріуполі з 2010 р. виходить «Мариупольский краеведческий сборник» (редактор Раїса Божко — голова Маріупольської міської організації НСКУ). Також члени Спілки ведуть чимало краєзнавчих рубрик у всеукраїнській, обласній і районній періодиці.

Спілкувався Євген БУКЕТ

*Слово Просвіти. — 2011. —
15–21 грудня. — Ч. 50 (635). — С. 6.*

«НЕ МОЖНА БУТИ ОСВІЧЕНОЮ ЛЮДИНОЮ І НЕ ЗНАТИ ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ»

Світлана ОРЕЛ,
м. Кіровоград

Такою була основна думка других обласних краєзнавчих Куценківських читань, що проходять з ініціативи завідувача навчально-методичного кабінету українознавства та краєзнавства Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського Лариси Гайди у приміщенні міського літературно-меморіального музею І. Карпенка-Карого за сприяння обласної організації Національної спілки краєзнавців.

Понад два роки тому, наприкінці 2006-го, трагічний випадок забрав із життя нашого колегу, активного просвітянина, літературознавця, доктора філологічних наук, глибокого дослідника творчості поета-земляка Євгена Маланюка, краєзнавця і публіциста Леоніда Куценка. Згадуючи Леоніда Васильовича, не можна оминати його особливу рису: безвідмовність у громадських справах. Як правило, люди, обтяжені науковою роботою, званнями, визнанням, скептично ставляться до будь-яких громадських ініціатив, вважаючи їх неефективними, маргінальними. Леонід Куценко, розуміючи невдячність і громіздкість цієї роботи, не намагався виходити тут на перші ролі. Та на відміну від багатьох колег, ніколи не відмовлявся допомогти у громадській роботі, коли виникала

«Не можна бути освіченою людиною і не знати історії рідного краю»

потреба. Не зважав на власний час, якого катастрофічно не вистачало, не прагнув моральних, а тим більш матеріальних вигод, він просто допомагав робити спільну українську справу. Дуже добре знав історію рідного краю, умів цікаво розповідати (пам'ятаємо екскурсії Леоніда Васильовича, які він здійснював на прохання знайомих чи «Просвіти»), в юності мріяв стати істориком. Любив бувати у міському літературно-меморіальному музеї І. Карпенка-Карого. Цей будинок свого часу був власністю драматурга, тут збиралась єлисаветградська «Громада», попередниця «Просвіти».

Краєзнавчий рух в області дуже потужний. Вочевидь, зіграла роль його певна традиційність — тут працювали відомі краєзнавці Володимир Ястребов, Павло Рябков. В області вже півтора десятиріччя вручають краєзнавчу премію імені Володимира Ястребова, до речі, побоювання, що з часом рівень робіт лауреатів знижуватиметься, не підтвердилися. Нині краєзнавство в області шириться — цьому сприяють щорічні тематичні краєзнавчі конференції, які проводить обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. Вони давно переросли захід відомчого характеру, а стали явищем в інтелектуальному житті краю. У других краєзнавчих Куценківських читаннях цього року брали участь учителі, бібліотекарі з багатьох сільських шкіл області. Йшлося про роботу шкільних краєзнавчих гуртків, найкращі представники яких взяли участь у читаннях. Дехто закидав організаторам, що це знижує загальний рівень читань, але таке широке охоплення з часом дасть позитивні плоди. Леонід Куценко, безперечно, порадив би цьому.

Слово Просвіти. — 2009. —

26 лютого — 4 березня. — Ч. 8 (489). — С. 4.

Олександр БУЛИГА,
директор Рівненського обласного
краєзнавчого музею

У Рівненському обласному краєзнавчому музеї проходила традиційна наукова конференція, яка вшанувала пам'ять одного з визначних діячів української історії та культури, чиє ім'я пов'язане з Рівним та приміщенням колишньої чоловічої гімназії, збудованим 170 років тому.

Сьогодні цей будинок — пам'ятка архітектури національного значення. Тут розмістилась експозиція краєзнавчого музею, яка представляє минуле області, мистецьке та природниче багатство краю. Збудована на кошти власника міста Фредерика Любомирського як чоловіча гімназія і навечно подарована місту, споруда з колонами приймала у своїх стінах багатьох відомих осіб. У різні роки тут перебували Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Володимир Короленко, Михайло Драгоманов, Іван Огієнко та інші визначні постаті, яких дав світу український народ.

Конференція зібрала в музеї дослідників із Рівного, Луцька, Києва, Львова, Бродів, Дубна, Здолбунова та невеличкого села Кустин, що поблизу обласного центру. Як і колись, у цих стінах звучав «голос» Пантелеймона Олександровича у вигляді твору «До кобзи». Його виконав заслужений артист України Олекса Заворотній. Здалося, що сам автор спонукав звучати струни та лунати пісню у виконанні заступника голови обласного відділення Національної спілки кобзарів України Назара Волощука. Куліш ніби знову прибув до Рівного.

Постаті Пантелеймона Олександровича та його титанічній праці було присвячене пленарне засідання, якому передували вітання. Найприємнішим був лист із батьківщини класика української літератури — міста Шостки Сумської області — за підписом міського голови Миколи Ноги та місцевого краєзнавця Віктора Терлецького, дослідника життя і діяльності Пантелеймона Куліша, якого рівненські музейники пам'ятають за участю в попередній науковій конференції у нашому закладі. Шосткинці повідомляли, що «проведення конференції пам'яті нашого славетного земляка П. О. Куліша у Рівному збіглося з таким самим заходом, що відбувається у Шостці». Символічно, що у двох частинах України в один час, не змовляючись, шанували Великого Українця, наше спільне минуле. Хочеться, щоб так завжди шанували визначних людей. У різних регіонах України дослідникам слід аналізувати разом наше непросте минуле, намагатися зрозуміти і донести до широкого загалу складні процеси творення української нації, віднаходити відповіді на складні питання вітчизняної історії. Про це повідомили колеги рівненські музейники, зокрема, зазначивши: «Переконані, що імена визначних українців повинні пам'ятати і популяризувати в усіх куточках України».

Учасники рівненської конференції заслухали доповіді заступника директора Державного історико-культурного заповідника м. Дубна Надії Любецької «Пантелеймон Куліш і національна ідея», завідувача відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею Наталії Кожушко «Рівненські гімназійні колеги П. О. Куліша». Доповідь Віктора Терлецького «Рівненські відгуки про діяльність і життя Пантелеймона Куліша та Миколи Костомарова» виголосила завідувач відділу етнографії Рівненського обласного краєзнавчого музею Алла Українець, яка разом з Віктором Володимировичем досліджує життєві шляхи на Слобожанщині і Волині української родини Ушинських.

Присутні почули фрагменти листів Куліша з Рівного, дізналися, що тут він зустрів перше кохання, про взаємини автора «Чорної Ради» з Костомаровим. Дві доповіді стосувалися вивчення Біблії, яке здійснював Пантелеймон Олександрович. Їх представили викладач філософії та історії Бродівської гімназії Андрій Корчак і дійсний член Малої академії наук України, учениця 11 класу Здолбунівської ЗОШ № 3 Оксана Зеленюк.

Учасники конференції ознайомилися зі спільною виставкою музею і обласного архіву, присвяченою викладачам та учням гімназії. Серед них представлено матеріали про Пантелеймона Куліша. Директор Державного архіву Рівненської області Микола Григорук і директор Волинського краєзнавчого музею Анатолій Силук наголосили, що потрібно пам'ятати про перебування Куліша у Рівному і Луцьку, розвивати його справу дослідженням сторінок української минувшини.

Волинські краєзнавці вважають себе послідовниками справи вивчення української старовини, яку започаткували наші славетні попередники, серед яких і Пантелеймон Куліш. Під час проведення конференції голова Рівненського відділення Національної спілки краєзнавців Іван Пашук вручив посвідчення найактивнішим краєзнавцям. Голова об'єднання «Просвіти» Світлана Ніколіна, члени правління Наталія Савчук та Євгенія Гладунова наголошували на авторитетності думок Пантелеймона Куліша, потреби читання всієї творчої спадщини. За участю просвітян до 70-річчя створення Рівненської області визначають видатних рівнян. У списку зараз імена 50 визначних діячів, пов'язаних з історією Рівненщини, серед них і уродженець Слобожанщини, доля якого переплелася з Волинню.

*Слово Просвіти. — 2009. —
19–25 листопада. — Ч. 46 (527). — С. 11.*

ЯКИМ БУДЕШ, СЛАВНЕ МІСТО НАД ЛИМАНОМ?

Олена ЄФІМОВА,
член Національної спілки
журналістів України,

Марія ДУМНІЧ,
відповідальний секретар
Овідіопольського райоб'єднання
ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка

Що нас чекає, яким буде розвиток нашого краю — Овідіопольщини? На це питання зможемо відповісти, досліджуючи історію Овідіополя, минуле людей, які тут жили. Існує перевірений часом афоризм: хто не знає минулого, той не має майбутнього.

2009-й рік завершувала науково-практична конференція «Овідієві читання», організована депутатом Овідіопольської районної ради О. Дяковичем за активної участі членів районного та представників обласного об'єднань ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка, селищної ради, молодіжного об'єднання «Нащадки Овідія», істориків і краєзнавців, науковців історичного факультету Одеського національного університету ім. І. Мечникова, представників громадськості. Учасники конференції пошанували день народження назви Овідіополя, а історико-краєзнавчий музей надав багаті матеріали, присвячені історії заснування міста над лиманом.

Лейтмотивом зібрання стало вступне слово депутата О. Дяковича, члена правління Овідіопольського районного об'єднання ВУТ «Просвіта» щодо встановлення історичної дати заснування нашого містечка: «За загальноєвропейською практикою «день народження» населеного пункту визначають за першою згадкою у письмових джерелах. Тоді, наприклад, «днем народження» Овідіополя можна вважати жовтень 1758 року. Отже, 2008-го наше місто відзначило 250 років. На жаль, за недавньою традицією, день заснування Овідіо-

поля стали відзначати із моменту заснування російської військової фортеці, а саме з 15 червня 1793 року, а це, на думку багатьох фахівців-істориків, спірний факт».

Предметом обговорення стали дослідження істориків та краєзнавців: І. Сапожникова, С. Аргатюка, інших співавторів книжок «Край Овідія», «Минувшина багряних степів». Із них можна дізнатися про давньогрецькі і давньоримські археологічні знахідки, про османський період, про заснування російської військової фортеці на руїнах османської фортеці та порту Аджидере.

Для ґрунтовнішого визначення віку Овідіополя О. Дякович та С. Агеєнко запросили наукових співробітників, викладачів Одеського національного університету ім. І. Мечникова, кандидатів історичних наук С. Середу та Т. Гончарука, фахівців-істориків П. Кириленка, С. Аргатюка, які у виступах навели багато фактів, що свідчать про старший вік Овідіополя.

Один з небагатьох в Україні знавців давньої османсько-турецької мови О. Середя дослідив і переклав оригінал документа 1764–1765 років Урядового Османського Архіву (м. Стамбул, Туреччина), що засвідчує факт господарювання кримського хана на пристані (хлібній гавані) Аджидере (османська назва поселення на місці сучасного Овідіополя): «Кримський хан Селім Гірай приїхавши до Хаджибея і в результаті здійсненої ним розвідки (пошуку) на пристані Аджидере виявив 174 заповнені зерном погребі. Наказано це зерно відвезти до Константинополя (нині Стамбул), використовуючи пристань Хаджибей». Ця письмова згадка збільшує вік Овідіополя на 28 років.

За османськими офіційними документами, селище Аджидере згадано як населений пункт з портом чи пристанями з перевезення пшениці. Цю гавань використовувало Кримське ханство для транспортування зернових до Стамбула.

Але крім цього османського документа, існують ще кілька російських повідомлень картографічного матеріалу, які свід-

чать про існування попередника Овідіополя — Аджидере — ще 1757 року із назвою Odzider (Гаджидере).

З доповідей науковців ми дізналися, що для мешканців сусідніх поселень Аджидере турецько-османської доби було дуже привабливим, а калагліїці його називали «раєм на землі». У письмових свідченнях російського військового інженера Ф. П. Де-Волана читаємо: «Розташування Аджидері вочевидь було дуже привабливим під час його розквіту... Руїни, що залишилися від цього міста, мають близько трьох з половиною верст у периметрі... Молдовани, які мешкають у Калаглеї, за п'ять верстов звідси, згадують Аджидері як земний рай і особливо хвалять вино, яке тут робили, вважаючи його найкращим в усій Молдові і Бессарабії. Аджидері (до російсько-турецької війни 1787–1791) був найбільшим містом цієї провінції після Очакова та мав значний ринок вивезення пшениці і худоби (переважно овець) до Константинополя».

На цьому пошуки істинного віку нашого містечка не припинилися: голова Овідіопольського районного об'єднання ВУТ «Просвіта» С. Агеєнко, аналізуючи матеріали наукової конференції «Поляки на півдні України», в листуванні польських вельмож натрапив на посилення, де згадано фортецю Аджидере. Подальші дослідження польських джерел у цьому напрямі, можливо, дадуть змогу збільшити вік Овідіополя на 156 років. Зараз це вивчає науковець О. Середя.

Після таких красномовних свідчень присутні дійшли висновку, що не можна зупинятись на досягнутому, треба і далі досліджувати історію нашого райського краю. Підсумовуючи роботу конференції, О. Дякович запропонував виступити з ініціативою обґрунтування перегляду дати заснування Овідіополя на Міжнародній науково-практичній конференції, що має відбутися навесні 2010 року на базі Одеського національного університету ім. І. Мечникова.

*Слово Просвіти. — 2010. —
21–27 січня. — Ч. 3 (536). — С. 10.*

ДУХОВНІ СКАРБИ МАЮТЬ БУТИ ДОСТУПНІ ВСІМ

Тетяна БІДЗІЛЯ,
м. Бережани
Тернопільська область

У конференц-залі Бережанської райради пройшла науково-теоретична конференція «Регіональне музейництво. Стан і перспективи розвитку». Організатори — відділ культури і туризму та Музей книги за сприяння райдержадміністрації та райради.

Захід відкрила і вела директор Музею книги Л. Зінчук. Перший заступник голови райдержадміністрації В. Петровський наголосив, що у сфері музейництва району хороший кадровий потенціал. Районній владі цього року вдалося виділити певні кошти на поліпшення матеріально-технічного стану музеїв.

Із доповідями на конференції виступили голова комісії райради з питань культури, духовності та національного відродження В. Карабаник («Стан і перспективи музейництва на землях Бережанщини»), інспектор — головний спеціаліст відділу культури і туризму РДА О. Мельничук («Роль музеїв в культурно-громадському житті Бережанщини»), старший науковий співробітник краєзнавчого музею Н. Бойко («Профспілкова організація музейних працівників»), викладач Галицького інституту ім. В. Чорновола Л. Паршин («Аналіз виставкової діяльності регіональних музеїв»), директор обласного краєзнавчого музею, голова обласної спілки краєзнавців С. Костюк («Міжобласні виставкові перспективи Тернопільського обласного краєзнав-

Духовні скарби мають бути доступні всім

чого музею 2010 року», завідувач науково-дослідного відділу Державного історико-архітектурного заповідника В. Парацій («Про роль та зміст краєзнавчого музею»).

Музеї Бережанщини, зазначалось у виступах, володіють безцінними колекціями — археологічними, історичними, художніми. Ця національна скарбниця повинна бути доступна всім, і саме музейники щедро відкривають це багатство людям. 2008 року затверджено районну програму розвитку музейної справи, мета якої — зміцнення матеріально-технічної бази музеїв і збереження історико-культурної спадщини краю. Нині у районі діють 18 громадських музеїв та музейних кімнат.

Музеї ведуть науково-дослідну, просвітницьку діяльність, займаються виставковою, видавничою працею, намагаючись донести до відвідувачів неповторність рідного краю.

Слово Просвіти. — 2010. —
24–30 червня. — Ч. 25 (558). — С. 12.

«ШАМРАЇВСЬКІ ЧИТАННЯ» У ВАСИЛЬКОВІ

Євген БУКЕТ

Період 1920-х років став часом розвитку краєзнавства. Перебуваючи в контексті національно-культурних процесів в Україні, краєзнавство із заняття одинаків виросло до рівня державної справи. Чи не центральну роль у краєзнавчому русі того часу, як і загалом у процесі розвитку української історії, відігравала школа Михайла Грушевського. Михайло Сергійович 1923 року був обраний академіком Всеукраїнської академії наук, у березні 1924-го із сім'єю переїхав до Києва. Професор історії, він працював у Київському державному університеті, був керівником історико-філологічного відділу. Очолював археографічну комісію ВУАН, метою існування якої було створення наукового опису видань, надрукованих на території етнографічної України в XVI–XVIII століттях.

Під керівництвом Грушевського тоді працювало чимало талановитих науковців, видавалися книжки і наукова періодика. Але з 1929 року розпочалося репресивне нищення української історичної школи.

Видатний дослідник проблем соціально-економічної історії України XVII–XIX століть, історичної географії України, небіж Михайла Грушевського і його учень Сергій Шамрай був знищений сталінською машиною, як і багато інших світил української історичної науки. 1933-го він був звільнений із роботи і засуджений на три роки виправно-трудова таборів.

На початку березня 1936 року закінчився перший гулагівський термін Сергія Шамрая. Він повернувся в Ук-

раїну, оселився в Чернігові, де працював старшим референтом обласного управління народногосподарського обліку. Коли репресії досягли апогею, прокурор Чернігівської області підписав постанову про його арешт. Це сталося 7 серпня 1937 року. Другий вирок був винесений у Москві. Особлива нарада при НКВС СРСР 28 березня 1938 року постановила — 8 років виправно-трудова таборів. Науковець дізнався про це рішення уже на Колимі. 4 січня 1939 року С. Шамрая не стало.

Результатом лише одного десятиліття роботи невтомного науковця стали статті і монографії «Козаки м. Полтави в 1767 році за Румянцівським описом», «До історії залюднення Степової України», «Київська козаччина 1855 року», «Селянські розрухи на Правобережжі в середині XIX століття», «Духівництво в селянських рухах Правобережжя в середині XIX століття», «Боротьба козаків Київської сотні з київськими монастирями та магістратом в XVII–XVIII століттях», «Древлянські могили» та інші. Сучасні дослідники української історичної науки називають Сергія Шамрая «зіркою першої величини серед родини Грушевських, яку ще не оцінила гідно українська історіографія».

Серед краєзнавчої спадщини, яку встиг напрацювати молодий дослідник, помітне місце належить монографії «Місто Васильків (IX–XVIII ст.)», виданій у третьому томі «Історико-географічного збірника» і окремо звичним для видань того часу накладом 55 примірників, 1929 року. Цю роботу і дотепер ніхто не перевершив. Цього року після кількох десятиліть заборон унікальна праця була перевидана і стала набутком громади міста Василькова, що на Київщині.

Черговим етапом відновлення історичної справедливості і належного вшанування пам'яті видатного вченого

стало проведення 16 грудня у Василькові науково-краєзнавчої конференції «Із роду Грушевських», присвяченої С. Шамраю. Серед організаторів заходу — історичний факультет Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Історико-меморіальний музей М. Грушевського, Київська обласна організація Національної спілки краєзнавців України, Васильківська міська рада.

Привітали учасників і гостей наукового форуму Васильківський міський голова Сергій Іващенко та голова Васильківського міського об'єднання ВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка Анатолій Марущак. Вітального листа від голови Національної спілки краєзнавців України, Академіка НАНУ, Героя України Петра Тронька зачитав голова Київської обласної організації НСКУ, професор кафедри новітньої історії Київського національного університету ім. Т. Шевченка Григорій Савченко.

З доповідями в приміщенні міського Будинку культури виступили знані столичні науковці та місцеві краєзнавці.

Так, завідувач Історико-меморіального музею Михайла Грушевського Світлана Панькова розпочала зі штрихів до біографії учня і небожа Михайла Грушевського. Доктор історичних наук, професор Київського національного університету Григорій Казьмирчук порівняв студентські долі троюрідних братів Сергія Шамрая і Сергія Оппокова. Кандидат історичних наук, джерелознавець Ігор Гирич ознайомив присутніх з історичною школою Михайла Грушевського київського періоду, а провідний науковий співробітник Інституту історії України НАНУ Оксана Юркова розповіла, в який жахливий спосіб на початку 1930-х років історичну науку «радянлізували». Про різні сюжети з наукової спадщини С. Шамрая розповідали кандидати історичних наук Володимир Пришляк і Григорій Савченко, краєзнавці з Василькова Олександр Бабич і Олексій

Шекера. А про те, яким цікавим для сільських учнів стало знайомство з матеріалами досліджень Сергія Шамрая, поділився вчитель Саливонківської ЗОШ Васильківського району Олександр Грицай.

За часів Київської Русі місто Василів (саме таку назву мав у літописні часи Васильків) мало першокласну фортецю, здатну розмістити за своїми стінами тисячне військо. У центрі міста піднімався невеликий дитинець (220х250 м), оточений могутнім валом, складеним наполовину із сирцевої цегли. Навколо величезний, майже 130-гектарний посад, який також був обнесений високим валом. У XII столітті Василів був одним із стратегічно найважливіших київських передмість, але і досі вважається найменш вивченим. Багато поколінь дослідників були вражені рештками прадавніх величних споруд, що донині збереглися у непоганому стані. 2007 року за сприяння Васильківського міського голови Сергія Іващенко під керівництвом Інституту археології НАНУ були поновлені роботи з вивчення городища літописного Василева. Вони окреслили значну перспективу та необхідність подальшого наукового вивчення дитинця, викликали значний громадський резонанс, особливо зацікавили юних мешканців Василькова.

Попри те, що «мініатюрні Карпати» в центрі одного з райцентрів Київщини вже притрусив сніг, учасники і гості науково-краєзнавчої конференції «Із роду Грушевських» із непідробним ентузіазмом піднялися васильківськими валами до дитинця і оглянули місто з найвищої його точки, створеної понад тисячоліття тому дбайливими оборонцями землі руської.

Не випадково одним із пунктів ухвали конференції стало звернення до Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Інституту археології НАНУ про про-

довження 2011 року археологічних досліджень Васильківського дитинця та оборонних валів міста Василькова. Сьогодні ця унікальна територія як ніколи потребує захисту від самовільних забудов і фанатичних вірян Московського Патріархату.

Учасниками форуму було ініційовано низку важливих рішень. Так, уже наступного року почнеться підготовка до перевидання повного зібрання наукової спадщини С. Шамрая, його ім'ям у Василькові незабаром планується назвати одну з вулиць, а наукові «Шамрайівські читання», що їх відлік розпочала нинішня конференція, у Василькові планують зробити щорічними.

Не можу не згадати про ще кілька ініціатив обласної організації НСКУ, озвучених під час неформальної частини конференції. Наступного року Спілка планує взяти участь в організації і проведенні ще двох науково-краєзнавчих конференцій. Одна з них, присвячена Магдебурзькому праву на Київщині, має відбутися у селі Бишів Макарівського району, який наступного року відзначатиме 430-річчя цієї знаменної події. Друга — на базі Фастівського краєзнавчого музею присвячена 185-річчю від дня народження Едварда Руліковського — польського українознавця, історика, етнографа, краєзнавця, який народився в с. Велика Мотовилівка Фастівського району.

Сподіваюся, що ініціативи краєзнавців у новому році вдасться зреалізувати, адже всі вони спрямовані на найактуальніше — відродження пам'яті поколінь українців.

*Слово Просвіти. — 2010. —
23–29 грудня. — Ч. 51 (584). — С. 10.*

НАТХНЕННІ ГАЙДАМАЦЬКИМ ДУХОМ

Євген БУКЕТ

Чи тече в моїх жилах бунтівна гайдамацька кров? Достеменно не знаю, адже не збереглося переказів про участь моїх безпосередніх пращурів у Коліївщині. Хоча мені відомо, що вже три століття мій рід живе в селі Грузькому на Київщині, а 1772 року, через чотири роки після завершення славетного повстання, оспіваного Тарасом Григоровичем Шевченком, поміщик Харлінський просив Коденську судову комісію не карати за масову участь у Коліївщині мешканців Грузького, «бо нікому буде обробляти землю».

Родом із мого рідного села був славетний гайдамацький ватажок Іван Бондаренко. Сьогодні я так само, як і він, «приїхав до Грузької, до матері в гості» і пишу ці рядки. 1768 року, саме у розпал повстання, моє село хотіли спалити московські гусари, але гайдамаки відбили напад і знищили ворогів у лісі, що здавна називається «Обідне». Пам'ять про цю подію односельці ще і досі бережуть у піснях, а крім того намагаються і у інший спосіб пошанувати найвидатнішу людину, народжену тут, «між ярів глибоких». З 2004 року в селі діє громадська організація «Грузецьке земляцтво імені Івана Бондаренка», а від 2009 року кожна четверту суботу вересня розігрується футбольний кубок імені славетного односельця.

Не лише гержчанці, а і мешканці майже всіх сіл на території сучасного Макарівського району під час Коліївщини були у кількатисячному гайдамацькому війську

22-річного полковника Бондаренка. Але під час храмового свята в Макарові, у переддень наступу на одну з найбільших фортець Київського Полісся — Чорнобиль, ватажка схопили зрадники — корнинські надвірні козаки на чолі з Данилом Щербиною, підкуплені поляками. Тож не випадково саме тут, у Макарові, нинішньому районному центрі, 27 травня відбулося нагородження переможців літературного конкурсу до 265-річчя з дня народження гайдамацького ватажка Івана Бондаренка.

Проведення конкурсу ще на початку лютого ініціювали Київська обласна організація Національної спілки краєзнавців України, київське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, Всеукраїнський культурологічний тижневик «Слово Просвіти», Макарівський районний центр творчості дітей і юнацтва імені Данила Туптала та районна газета «Макарівські вісті». До 1 травня оргкомітет приймав роботи на поштові адреси організаторів та електронну скриньку. Зважаючи на складну тему, яка потребувала не лише письменницького таланту, а і дослідження долі маловідомої історичної особи, на конкурс надійшло лише 17 робіт. Журі, яке очолювала головний редактор тижневика «Слово Просвіти», лауреат Національної премії України ім. Тараса Шевченка Любов Голота, визначило переможців. Ними стали: Паша Гран з с. Леонівки Макарівського району (I місце), житомирянин, студент-другокурсник Київського національного університету ім. Т. Шевченка Сергій Чапля (II місце), Олена Щербій, учениця 10 класу з с. Ситняки Макарівського району (III місце). Також журі відзначило заохочувальними призами Аю Стеценко та Ірину Паламар з с. Грузького, Оксану Філатенко з с. Королівки Макарівського району та Юлію Бойко (Дьячищенко) з м. Біла Церква. Цікаво, що завдяки тижневику «Слово Просвіти» конкурс став справді всеук-

раїнським. Адже окрім Київщини, в ньому взяли участь мешканці Автономної республіки Крим, Харкова, Донецької, Житомирської, Луганської, Рівненської областей.

На урочисте спільне засідання літературної студії «Сузір'я», краєзнавчого клубу «Пошук» і етнографічного гуртка «Дивокрай», присвячене оголошенню результатів літературного конкурсу до 265-річчя з дня народження гайдамацького ватажка Івана Бондаренка, в ЦТДЮ ім. Данила Туптала зібралися запрошені учасники конкурсу, учні шкіл, представники громадськості Макарівщини, а також гості. Ще до початку всі охочі мали можливість оглянути експозицію музею Святителя Димитрія Ростовського, що знаходиться в центрі творчості.

Засідання розпочалося «Молитвою Святителю Димитрію за Макарів», яку виконала Наталія Силакова. Вірші учасників конкурсу Ірини Паламар і Паші Гран читали вихованці гуртка «Дивокрай» — учні другого класу, справжню козацьку пісню подарував бандурист Олександр Третяк — учасник відомого ансамблю «Козацькі джерела». Члени Національної спілки краєзнавців України Ігор Годенков — директор ЦТДЮ ім. Данила Туптала, Діна Нетреба — керівник клубу «Пошук» і Петро Сухенко — головний редактор газети «Макарівські вісті» отримали Подяки від голови НСКУ, Академіка НАН України, Героя України Петра Тронька. Дипломи і подарунки — книжки від Видавничого центру «Просвіта» та грошові премії від спілки краєзнавців переможцям конкурсу вручила голова журі Любов Голота. А ведучий заходу Ігор Годенков вручив членські квитки ВГО «Конгрес літераторів України» Паші Гран, Галині Герасименко і Світлані Ходаківській. Також переможців, учасників і організаторів конкурсу привітав заступник Макарівського селищного голови Володимир Круподеря. Він відзначив ЦТДЮ ім. Данила Туп-

тала грамотою Макарівської селищної ради за організацію і проведення конкурсу.

Позитивні емоції переповнювали всіх присутніх. Дух гайдамацької боротьби за правду і волю дивовижно вплинув на кожного учасника засідання в Макарівському центрі творчості. Яке місце в історії України належить Коліївщині? За що поклали голови двадцятирічні ватажки-повстанці в далекому XVIII столітті? Вони хотіли, щоб українці були господарями на своїй землі, щоб не було ані соціального, ані релігійного, ані національного гніту. Молодь завжди вірить, що може змінити світ. Тому-то 28-річний полковник Максим Залізняк і говорив московському генералу Кречетникову: «Про нас ще співатимуть пісень!». І був правий! Я переконаний — якби тоді не було Коліївщини, сьогодні не було б української держави.

Після двотижневих тортур і допитів у Корнині Івана Бондаренка, закутого в кайдани, вели через села і містечка його недавньої вольниці до Чорнобиля. Там, між селами Залісся і Запілля, поляки «вивели Бондаренка на високу могилу. Тепер дивись, Бондаренку, на свою Вкраїну!» і привселюдно четвертували його. Після цього «розлетівся Бондаренко, як білеє пір'я». Як влучно зауважила у своєму виступі Любов Голота, саме в цей, останній рядок пісні народ заклав найглибший зміст: Іван Бондаренко і його брати-гайдамаки посіяли білим пір'ям серед народу віру в справедливість, у можливість майбутнього припинення беззаконня. Тому дух Коліївщини витатиме над Україною завжди, а особливо тоді, коли новітні «магнати», забувши уроки історії, знову захочуть впрягти в ярмо вільний козацький народ.

Слово Просвіти. — 2011. — 2-8 червня. — Ч. 22 (607). — С. 16.

«ПІДЕШ ТИ У МАНДРІВКУ СТОЛІТЬ З МОГО ДУХА ПЕЧАТТЮ...»

Марія КУЧЕРЕНКО

Повз вікна нашого автобуса обабіч дороги миготить трипільський ліс. Перша осіння позолота ледь-ледь, ще несміло торкнулася листяних дерев. У далині засріблилася дніпрова гладь, зливаючись із важкими дощовими хмарами. Ми проїжджаємо повз вказівник «Музей». Їзда заколисує, і уява крізь нудну осінню мжичку починає малювати дивні візії. Трипілля... аж лячно подумати, щодесь тут близько семи тисяч років тому, задовго до єгипетських пірамід, існували протоміста з їхньою самобутньою культурою, вільною від релігії та насильства, і ті через кожні 60 років змінювалися новими, аби потім канути, як міфічна Атлантида, у забуття... що тут колись європейської цивілізації і пракорені українського світу.

То ж чи дивно, що саме в Трипіллі, святому для нас місці, Анатолій Миколайович Шафаренко, депутат Київської облради, чоловік, одержимий історією цієї землі, який зробив так багато для її духовного відродження, запалився ідеєю створити Музей Івана Франка. Іван Якович усе життя мріяв здійснити духовне паломництво до Чернечої гори, вклонитися праху Великого Кобзаря, от тільки життя повсякчас стелило поетові свої суворі дороги. ... Ось саме тут, міркував Анатолій Миколайович, і лежить шлях до Тарасової могили, який став для Франка мрією завдовжки в життя, той шлях у щонайміцніший спосіб зв'язав в одне ціле західноукраїнські землі з Наддніпрян-

ською і Центральною Україною. Для приміщення музею в Халеп'ї Анатолій Миколайович облюбив старий цегляний дім, що стояв пустою край дороги. Будинок потребував кардинальної відбудови, а отже, чималих коштів. Однак справжній історик не міг уявити музею в новозведених стінах — на те він і музей, щоб жив у нім дух часу, дух історії. Нині у відбудованому приміщенні містяться два музеї — Музей Івана Франка (відкритий у жовтні минулого року) та Музей В. Хвойки. Музеї двох яскравих постатей, які багато зробили для України. Якщо В. Хвойка відкрив світові нову цивілізацію, наші прапракорені, то Іван Франко поклав своє життя, аби Україна постала з історичних сутінків як соборна і незалежна держава.

У єдиній залі музею, котра і яскраво вишитими рушниками на стінах, і стелею у вигляді сволюка так нагадує селянську світлицю, у скромній, майже родинній обстановці зібралися вшанувати пам'ять Івана Франка вчені-літературознавці, викладачі київських вищих навчальних закладів, працівники культури. Серед них — професор Національного університету ім. Т. Г. Шевченка та голова Київської обласної організації Національної спілки краєзнавців України Г. П. Савченко, ректор Київського державного інституту декоративно-ужиткового мистецтва, кандидат педагогічних наук В. П. Голуб, старший науковий співробітник Національного науково-дослідного інституту українознавства І. П. Пасемко, директор Музею видатних діячів української культури Л. В. Каневська.

Цілком зрозуміло, що найбільша увага була до Роланда Тарасовича Франка — наймолодшого внука великого письменника, однієї з гілочок роду, яка дивним чином уціліла на тім дивовижнім генеалогічному дереві. Кажу так, бо життя двох Франкових синів склалося трагічно —

старший Андрій помер у 26 років, наймолодший Петро загинув 1941-го під час насильницької «евакуації» західноукраїнської інтелігенції до Наддніпрянської України, донька Анна, добряче натерпівшись на Батьківщині, назававши залишила її. Та і долі внуків були трагічними. Із синів Івана Франка тільки середнього сина Тараса — батька Роланда Тарасовича — обминули життєві буревії, він прожив досить довге життя — 83 роки. Був неординарною людиною, високоосвіченою, залюбленою в історію та світову літературу. Тому і назвав сина ім'ям рицаря-героя з середньовічної «Пісні про Роланда». Не раз в інтерв'ю Роланд Тарасович наголошував, що і він, і всі в його роду, попри причетність до такої постаті світового масштабу, як Франко, почувалися звичайнісінькими людьми, були скромними у житті і побуті, проте всі намагалися прожити життя достойно, не профануючи ім'я, святе українській душі («Іван Франко належить не нам особисто, він належить Україні»). Роланд Тарасович ані трішечки не публічний, справжній інтелігент, як то кажуть, до кісток — це в нього родинне. Як і очі — голубі, Франкові. Він кандидат технічних наук, свого часу був радником Посла України з питань науки та освіти у Великій Британії. Глибоко ознайомлений з творчою спадщиною свого діда і щиро переймається проблемою її збереження та систематизації, зокрема підготовкою і виходом у світ 100-томного Зібрання творів, створенням Музею Івана Франка у столиці. Роланд Тарасович народився вже по смерті свого славетного діда, проте дуже дорожить родинною пам'яттю, переданою у спадщину батьком. Він розповів, як в один із приїздів до Києва Франко познайомився з Ольгою Ружинською, коли та навчалася на вищих жіночих курсах колегіуму Галагана. «Моя бабуся була із заможної родини і здобула гарну ос-

віту, володіла іноземними мовами, — розповідає Роланд Тарасович. — у родині існував культ праці і скромність — це риси тодішньої інтелігенції. Ольга Ружинська була тричі на могилі Шевченка, а ось Франкові так і не довелося. Анатолій Шафаренко і створив цей музей, щоб засвідчити духовний зв'язок Шевченка і Франка, західноукраїнських земель та Наддніпрянської України».

Анатолій Шафаренко чоловік надзвичайно харизматичний. За свого керівництва Обухівським районом зробив багато для його духовного відродження, зокрема рідної Германівки. Його стараннями було встановлено 26 пам'ятників, зокрема єдиний в Україні пам'ятник Івану Виговському, 19 меморіальних дощок, відкрито три музеї, картинну галерею. Він ініціював створення товариства «Просвіта» імені Т. Г. Шевченка, козацького товариства Київщини, германівської козацької сотні. «У моїй Германівці, до речі, найвищий в Україні Хрест-Оберіг... і найбільший прапор України теж у нас... — не без гордості розповідає Анатолій Миколайович. — Ми живемо на дивовижній землі. Ще не було у світі єгипетських пірамід, а трипільська культура вже була. Тільки ми не хочемо цього знати. Коли ж відчуємо потребу знати про свій родовід, простежити далі, ніж до діда та баби? Треба було приїхати сюди чеському вченому, аби він відкрив нам світ Трипільської культури, відкрив таємницю нашого походження. До речі, коли чеський посол відвідав наш Музей В. Хвойки, побачив нашу пошану їхньому вченому, в Чехії одразу встановили меморіальну дошку». Щонайтепліші враження виніс Анатолій Миколайович із днів святкування 155-річчя Франка на Галичині. «Можу вам сказати з впевненістю: ми тут — населення, українці — там...» — різко, експресивно, з неприхованим боєм заявив він. — Такого ставлення до духовної спадщини, як на західноукраїн-

ській землі, у нас не бачити». Іван Франко — особлива, щемлива тема душі цього чоловіка. «Ви тільки вдумайтеся на хвилю, — ледь не вигукує він, наводячи і справді приголомшливу історичну статистику, — Франко написав сто томів, це 6 000 творів. Для прикладу, в Леніна — 53 томи, та і то там стільки листування, в Дюма — 23 томи, у Бальзака — 12 томів. Із Франкових творів можна поглиблено вивчати історію України, її культуру. Його ще за життя безоглядно визнано духовним провідником нації. Вінок зі срібного дубового листа, що його поклали на поетову могилу січові стрільці, є найщирішим свідченням такого визнання. А кого своїм духовним провідником назвало б наше українське військо? Таким провідником могла стати тільки людина, яка щиро, від усього серця, заявила: «Як син селянина-русина, вигодуваний чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почувую обов'язок панщиною всього життя відробити ті шеляги, які видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатися на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали».

Того дня прозвучало багато слів вдячності Львівському музею Івана Франка за допомогу у створенні музею у Халеп'ї. Згадували, з яким щирим завзяттям, до пізнього вечора львів'яни створювали разом зі своїми колегами експозицію, як ділилися експонатами. Їх інакше як хрещеними батьками Музею Івана Франка над Дніпром не назвеш. Але робота над музеєм ще не завершена — Анатолій Миколайович планує розширити музейні площі до п'яти залів. І львівські музейники обіцяють допомагати і надалі. Усі учасники зібрання вирішили надіслати колективного листа працівникам львівського музею і його директорів, одному з найкращих франкознавців, письменникові Роману Горакі. Нині Музей Івана Франка

у Халеп'ї має статус відділу Київського обласного археологічного музею, однак у майбутньому він мав би стати філіалом Львівського літературно-меморіального музею.

Ось так, на перший погляд слушне запитання, чому цей музей стоїть тут, де ніколи не бував Франко, наприкінці такої зустрічі його шанувальників втрачає будь-який сенс. Бо кожен з музеїв Івана Франка має своє обличчя. Якщо у Львові це літературно-меморіальний музей у приміщенні колишнього Франкового будинку, де у численних експонатах відтворено життєвий і творчий шлях письменника, у Нагуєвичах — музей-садиба, у Криворівні, де Франко насолоджувався рідними горами і гуцульським побутом улітку, — меморіальний музей, — то у Халеп'ї створено музей-символ на історичній дорозі, де невидимими духовними нитями зв'язано українські землі воєдино у їхнім природнім і багатівіковім прагненні до єдності. Сюди, немов до скромної каплички, може прийти кожен спраглий внутрішньої сповіді, аби, подолавши почуття своєї національної меншовартості, віддати шану Людині, яка могла з цілковитим правом сказати до кожного з нас:

*Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незламнім завзятті, —
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духа печаттю.*

*Слово Просвіти. — 2011. —
22–28 вересня. — Ч. 38 (623). — С. 9.*

ВІКІПЕДІЯ ПРОВЕДЕ ЕКСПЕДИЦІЮ МІСТАМИ І СЕЛАМИ УКРАЇНИ

Наталія АНТОНЮК

В інформаційному агентстві «RegioNews» відбулася прес-конференція Київської обласної організації Національної спілки краєзнавців України та ГО «Вікімедіа Україна» на тему «Фонд Вікімедіа розпочинає вікіекспедицію містами та селами України».

У зустрічі зі ЗМІ взяли участь генеральний директор Асоціації підприємств інформаційних технологій України, виконавчий директор ГО «Вікімедіа Україна» Юрій Пероганич, член правління «Вікімедіа Україна» Олексій Юрченко та відповідальний секретар Київської обласної організації НСКУ Євген Букет.

26–27 серпня столичні краєзнавці спільно з ГО «Вікімедіа Україна» провели експедицію до Макарівського району Київської області. Таким чином розпочалася велика вікіекспедиція містами і селами України.

«Мета експедиції — фотофіксація пам'яток історії, культури, краєвидів тощо та зустрічі з місцевими краєзнавцями, громадськістю, владою. Відзняті фотоматеріали до 15 вересня будуть розміщені у Вікісховищі на умовах ліцензії cc-by-sa 3.0 unported для ілюстрування статей Вікіпедії», — повідомив Євген Букет. Він також зазначив, що НСКУ допоможе поліпшити статті проекту «Міста і села України» Вікіпедії матеріалами з наявної краєзнавчої літератури про район. Про це з її авторами — краєзнавцями Макарівщини — досягнуто домовленості.

Загальний маршрут вікіекспедиції склав 450 км. «Волонтери об'їхали всі 72 села району та зробили понад тисячу фотографій. Усі вони будуть розміщені у Вікісховищі

і стануть доступними з будь-якої точки світу в будь-якій мовній версії Вікіпедії», — підкреслив Олексій Юрченко.

«Якщо з кожного з 490 районів України ми привеземо близько тисячі знімків, українську Вікіпедію поповнить півмільйона актуальних світлин», — повідомив пан Юрченко.

Юрій Пероганич зазначив, що на тисячу українців припадає 7,5 статей Вікіпедії. «Українська Вікіпедія вже сьогодні вшестеро перевищила розмір Української радянської енциклопедії за кількістю статей. Щодня створюється 200 нових статей і вноситься 7 тисяч редагувань», — проінформував він.

Щомісяця українську Вікіпедію переглядає 30 мільйонів користувачів. «Наразі головним конкурентом української Вікіпедії в Україні є її російська версія. Однак ситуація поступово змінюється на користь української і цьому сприятимуть вікіекспедиції», — впевнений Ю. Пероганич.

Вікіекспедиції надалі проводитимуться переважно у вихідні дні. Увійти до їхнього складу зможе будь-який користувач Вікіпедії. Для цього необхідно заповнити відповідну форму на сторінках Інтернет-енциклопедії.

До речі, 31 серпня українська Вікіпедія за кількістю статей обігнала норвезьку і вийшла на 14-те місце серед 282 Вікіпедій різними мовами світу.

Вікіпедія де-факто є основним джерелом енциклопедичної інформації для переважної більшості користувачів Інтернету в усьому світі. За охопленням Інтернет-аудиторії, Вікіпедія в Україні посідає шосте місце з показником 60 %. Інтернет-енциклопедія безоплатна для користування, вільна для редагування будь-ким. Вікіпедія не містить реклами і утримується за рахунок добровільних пожертв окремих осіб і організацій.

*Слово Просвіти. — 2011. —
8-14 вересня. — Ч. 36 (621). — С. 9.*

ДЕРМАНЬ

Володимир РОЖКО,
історик-архівіст, м. Луцьк

«...ВІЗЬМИ РОЗГОРНЕНУ КНИЖКУ З РУКИ АНГЕЛА»

Село Дермань — одне з найдавніших і найбільших поселень сільського типу історичної Волині. Знаходиться в мальовничій місцевості серед пагорбів, які складають кінцеву гілку Карпатських гір. Тут із підземних джерел бере початок річка Усте (Дерманка), яка, подолавши свій біг довжиною в 56 км через Гульчу, Рівне біля с. Оржів, впадає в Горинь.

Археологічні знахідки свідчать, що на території села були поселення наших далеких пращурів ще в III— II ст. до н. е., а від раннього середньовіччя залишилися кам'яні фундаменти легендарного Гай-Городка, що біля урочища Хомгора, який зміла монголо-татарська повинь.

Від тих і пізніших лихолітніх часів у топоніміці Дермані існують такі назви, як «Батиївка» — джерело, з якого, за переказами, пив воду сам хан Батий, «Турецьке узгір'я» та інші.

Свою назву село виводить від слова «дрімати», яке пізніше було видозміненим і набрало сучасного звучання. За переказами, один із князів Острозьких задрімав під час полювання на цьому місці, відбившись від інших мисливців.

Перше писемне повідомлення про Дермань датується до 1322 року. У грамоті князя Любарта Гедеміновича вказано, що село, як маєток, дароване ним соборному храму св. Івана Богослова в Луцьку. Десь у середині XV ст. князі

Острозькі — нові власники Дермані — засновують тут свою літню відпочинкову резиденцію — замок-фортецю, оточений земляними валами з мурами та бійницями, перед якими були рови, наповнені водою. Входом до цього оборонного комплексу служили ворота чотириарусної вежі 23 метри заввишки, перед якими був підвісний міст на залізних ланцюгах.

Цей замок-фортецю в кінці XV ст. перетворено його власниками в монастир-фортецю.

Пагорб, на якому знаходився монастир-фортеця, oprіч земляних валів, був обнесений з усіх боків кам'яним муrom заввишки до 7 метрів з отворами для вогнепальної зброї. Мурували його з дикого місцевого каменю, а рови наповняли водою зі ставка, який ще в княжі часи називали «Мних» (монах).

Площа під монастир-фортецю сягає 960 кв. м, на ній розташовані храм Св. Трійці (20x12 м), чотириарусна вежа-дзвіниця, двоповерховий мурований корпус для настоятеля і чернецтва та домова церква при ньому, одноповерхова кухня, двоповерховий флігель, інші допоміжні господарські будівлі.

Документальних даних про час заснування цього монастиря, його фундатора та будівничого історія не зберегла, але пізніші джерела вказують, що ним був князь Василь Федорович Острозький. Цей боголюбивий князь будував у родинному замку в Острозі величезний храм Богоявлення Господнього, а згідно з монастирським пом'яником із першої половини XVII ст., він був будівничим монастиря-фортеці в Дермані: «... який церкву і дзвіницю мурував, і сам на закладенню був, і всього монастиря Дерманського фундатор, представився року від створення світу 6959, що відповідає року від народження Христа 1459».

Перший документ, який промовисто засвідчує участь князів Острозьких у розбудові тут монастирського життя, — це збережена рукописна книга повчань, що її подарував внук князя Василя Федоровича князь Костянтин Іванович 1499 року, про що зберігся відповідний запис у цій книзі, а 1507 р. подарував святині ще і рукописну Євангелію, срібновозолочений потир із диском, лжицею, воздвиженського хреста з мощами, кілька церковних облачень. Усі ці подаровані церковні предмети записані на прикінцевих сторінках Євангелії.

На початку XVI ст., завдяки князям Острозьким, монастиреві Св. Трійці в Дермані належали села Дермань, Кунин, Коршів, Глинськ, половина Мізочика.

Монастир Св. Трійці з часу свого заснування до початку XVII ст. мав подвійне призначення. Це була фортеця, яка носила оборонний характер, і водночас святиня, в якій молилися князі Острозькі.

5 серпня 1602 року патріарх Олександрівський Мелетій благословив фундацію князя Костянтина Острозького на заснування тут спільножитної обителі з більш змістовним чернечим життям. Ігуменом став видатний учений, патріот Ісаїя Борискевич.

Про новий устрій чернечого життя в обителі свідчить запис на дванадцятому аркуші передмови до першодруку з Дерманської друкарні «Октоїх» 1604 року: «Монастир свій, названий Дермань, з усіма достатками відлучив, на киновію його фундував і інокам віддав, на згромадження до нього людей, богобойних і ченців святолюбивих в житті і вчених, яким то і друкарню придав, аби двояко і трояко позиточними церкви і вірі святій були, єдиними молитвами своїми святими помагаючи, як солуняни апостолу Павлу, а інші життям святолюбивим, приклад даючи тим, які хочуть спасатися, а досконалі наукою і письмом,

а залаща друкуваням книг світяти всім, подобячись старим інокам, яких праці в письмі і по нинішній день явин, для которих хвалені суть».

Із цього запису, зробленого рукою князя Костянтина Острозького, дізнаємося не тільки про новий зміст чернечого життя після реформування монастиря, а і про появу тут друкарні, яка дала святому українському православ'ю необхідні книги, а нашій культурі — неперевершені пам'ятки українського православного друкарства на Волині тієї доби.

З'явилося тут, у святій, обителі багато вчених ченців, які працювали на славу Божу та рідного народу, завдяки яким князь Костянтин Острозький зміг збільшити і розширити освітню працю та перетворити затишну, на відміну від Острога, Дермань у духовно-освітній осередок.

Свідченням праці ченців Свято-Троїцького монастиря є переклад книги «Пчела», здійснений ними 1599 року з грецької на церковнослов'янську мову, та рукопис «Бесід» Св. Івана Золотоустого 1605 року.

У 1602 році, як бачимо з вищенаведеного запису на сторінках «Октоїха», князь Костянтин Острозький переносить центр українського православного книгодрукування з Острога до Дерманського монастиря, ігуменом якого був високоосвічений патріарх протосингел Ісаія Борикевич, який походив із волинського шляхетного роду. Він зібрав навколо себе високоосвічених та світських ченців, знавців перекладацької і друкарської справ і розпочав працю над виданням нових богослужбових і полемічних книг, а управителем Дерманської друкарні став священник Дем'ян Наливайко.

Питання — чи була то новозаснована друкарня, перенесена з Острога, — і до нашого часу залишається полемічним.

Професор Іван Огієнко стверджував, що в кінці 1602 чи на початку 1603 року її перевезено з Острога до Дермані. Його аргументами були: тотожність шрифтів у виданнях Острозьких і Дерманських та відсутність видань в Острозі у період друкарського видавництва в Дермані. Інші ж дослідники вважають Дерманську друкарню цілком новою, стаціонарною, а не похідною, заснованою тут на довший час боголюбивим князем Костянтином Острозьким. Якщо так, то це була третя друкарня після Острога і Старокостянтинова, заснована князем Костянтином Острозьким у своїх володіннях для добра нашої Церкви і рідного народу.

З історичних джерел дізнаємося, що була вона розміщена в чотиририбусній вежі-дзвіниці монастиря, яка цілком надавалася для цієї справи. Очолив Дерманську друкарню видатний учений-богослов, священник Дем'ян Наливайко — особистий духівник князя, біля якого згуртувалися видатні наукові і теологічні сили: Кирило Лукаріс, Іов Борецький, Василь Суразький, Ісаія Борикевич, Іов Княгиницький, перебували Іван Вишенський, цісаревич Дмитрій та інші.

Але, як видно з післямови, переклади книг робив священник Дем'ян Наливайко.

Першою виданою книгою був «Октоїх», але Михайло Максимович першим дерманським виданням вважав «Діалог альбо розмова про православну і справедливу віру». На його думку, ця книга надрукована в 1603 році, але, на превеликий жаль, вона не збереглася. Тому вважаємо саме «Октоїх» першим дерманським виданням. Його друк розпочався 12 квітня 1603 року, а закінчився 12 вересня 1604 року. Книга, як зазначено тут, вийшла «в спільножитному монастирі Дермані, коштом і накладом монастирським».

Передмову до книжки видано церковнослов'янською та українською мовами, післямову підписав «Даміан недостойний пресвітер». Нижче того підпису зазначено ініціалами і технічного друкаря «І. Ф.», але чиє ім'я стоїть за ними — невідомо, можливо, це син першодрукаря Івана Федорова. «Октоїх» надруковано на якісному папері, 326 аркушів, друк у дві фарби. є гравюри: герб князя Костянтина Острозького, дві ілюстрації, заставки, кінцівки, ініціали.

Склад видання: вірш на герб Костянтина Острозького, вірш «Кресте господствуй днесь...», «Предсловіє указательно, кий розум содержит в себе книга сія», українською мовою «Передмова указуючи що за розум замикаєм в собі тая книга» та «Свитилни воскресни и стихири Євангельські творіння Кир Льва Деспота», «Троични постная».

Під час друку «Октоїха» сталася сумна подія: помер син князя Костянтина — князь Олександр Острозький — надія українського православного народу.

Про це в післямові Дем'яна Наливайка сказано так: «В літо 1603-те, місяці грудні, 2 дня представився благочестивий князь Олександр, воєвода волинський, син благовірного князя Костянтина, і великий плач, і сум батьку і рідним залишив, найбільше ж християнам, всі ж бо бачили в ньому допомогу і захист у бідах і гоніннях, що потрясають Христову церкву».

Окремим виданням Дерманської друкарні була книга «Лямент дому княжат Острозьких над земним з того світу ясне освецоним княжатем Олександром Костянтиновичем княжатем Острозьким, воєводою волинським», скорочено «Лямент». Надруковано десь після 12 грудня 1603 року. Десять аркушів. Титул у складеній рамці. є гравюри: герб Костянтина Острозького, зняття мук Христа. Автором «Ляменту» був священник Дем'ян Наливайко. Вка-

зана на титульному аркуші дата 2 грудня 1603 року — це не час видання, а час смерті Олександра Острозького. «Лямент» опубліковано, ймовірно, 2 лютого 1604 року в зв'язку з захороненням князя Олександра.

Наступною книгою Дерманської друкарні був «Лист Мелетія святішого патріарха Олександрійського до волебного єпископа Іпатія Потія». Книга побачила світ 6 лютого 1605 року. Цього листа ще 1599 року з грецької на українську мову переклав Іов Борецький, пізніший митрополит Київський, його бачимо в час друку того документа в Дерманському монастирі. Передмову до «Листа» також написав священник Дем'ян Наливайко.

Книга нараховує 41 аркуш. Титули в дві фарби. Гравюри: герб князя Костянтина Острозького, заставки, кінцівка. Вірш на герб українською мовою з підписом Дем'яна Наливайка, його ж передмова «До того хто будет читати. Ласкавий читальнику того листа...» На останній сторінці зазначено, що лист написано в Єгипті 15 жовтня 1599 року, під цим чотиривірш про те, що цей лист перекладено «Борецьким, надер Аполлови коханим і в Парнассена лоне муз вихованим». Текст листа друковано українською літературною мовою.

На цих відомих історичній науці трьох надруках, напевно, і скінчилася праця дерманських друкарів із невідомих причин, як зазначає професор Іван Огієнко. Князь Костянтин Острозький перевів її назад до Острога десь у 1605 році.

Історик Іван Каманин висловив думку, що Дерманську друкарню архимандрит Ісаїя Балабан за дозволом князя Януша Острозького продав до Києва.

У кінці 1607 року на прохання князя Костянтина архимандритом Свято-Троїцького монастиря в Дермані став племінник Єпископа Львівського Гедеона Балабана —

Ісаія Балабан — «блюститель» Львівської єпископії, і став він на землях князя будівничим монастирів. Князь Костянтин мав у своїх маєтках 20 монастирів та більше 600 храмів. У 1627–1633 рр. ігуменом Дерманського монастиря був автор відомої «Граматики» 1619 р. — Мелетій Смотрицький, який у тім монастирі і похований.

З ласки Божої з Дерманської друкарні взяв наш український православний народ Волині і цілої України розгорнену книжку розуму і знань святого українського православ'я з рук свого духовного ангела — боголюбивого князя Костянтина Острозького, щоб віками напувати свою спраглу душу Христовою наукою.

ДЕРМАНЬ – ЦАРИЦЯ СІЛ ВОЛИНИ?

Видатний український письменник Улас Самчук, уродженець Дермані, назвав її царицею сіл Волині. Дермань у його часи була найбільшим сільським поселенням історичної Волині, зі сталим патріархальним українським селянським життям, де на першому місці стояла праця на землі, з якої і для якої тут жили. Ще славилася Дермань високою національною свідомістю — у визвольних змаганнях за волю України 1942— 1952 рр. своїм життям заплатили сотні її жителів. Дала вона Україні та світові Уласа Самчука, Бориса Тена та багато інших постатей.

Але то була Дермань Уласа Самчука, його часу, його уяви. А є ще Дермань, про яку він міг лише здогадуватися на чужині, в далекій Канаді.

Дермань другої половини 40-их рр. — це кривава рана в серці України, історичної Волині. Енкаведистський терор скосив найкращий цвіт села. Одні загинули в УПА, інші — в концтаборах і тюрмах московсько-більшовицької імперії, ще інші, національно-свідомі, заповнили своїми тілами

дерманські криниці, яких у підступний спосіб у своїх нічних звірячих вправах знищили беріївські кати під виглядом бійців УПА з тризубами на кашкетах. Найстрашніше те, що московсько-більшовицькі спецбойовики нищили українських патріотів, підпільників, оголошуючи їх секстами. Тим самим збурювали, приголомшували родини. Щоб витравити у людей національну пам'ять, 1946 року Дермань перейменували на «Устенське».

Такої Дермані не знав Улас Самчук, та і у його уяві не могла постати в такому кривавому тлі його цариця: палена, катована, розкуркулена, нищена фізично і духовно — смерть на смерті, насильство на насильстві.

Вперше прийшов я до Самчукової «цариці» 24 червня 1996 року, щоб доторкнутися душею і розумом до її минулого. Вразила краса навколишньої природи. Горбиста місцевість, білі хати в садах, велич монастирських будівель, місцеве кладовище-пантеон із давньою каплицею Св. Онуфрія, перенесеною сюди з гори Круча 1856 року. Мав я тоді багато зустрічей у монастирі з ігуменею Веронікою, вчителями школи, національно-свідомими патріотами з Руху.

Із того часу минуло сім років. Вересневого недільного дня вирушив я знову до Дермані в свою наукову подорож, щоб ще раз оглянути те, що залишилося від Самчукової «цариці», а найголовніше — зібрати на місці дані про Дерманську друкарню 1602–1605 рр.

Нічний потяг привіз мене до станції Здолбунів, а звідти, сказав би Улас Самчук, «рукою подати до Дермані». Насправді — не так. Після довгого чекання сідаю до буса, який їде до села через Верхів. Дорога в цей осінній сонячний день справді нагадує Самчукову: «Поля, одно за одним, відкриваються, мов сторінки чудової книги...» А за селом Верхи з його знаменитим озером-ставом дорога

піднімається все вгору і вгору: немощена, з вибоїнами, крутизною. Але цю ахіллесову п'яту волинських сільських доріг компенсують чудові ліси в осінній позолоті, глибокі яри з невеликими потічками, невеликі хутори, що на диво після соціалістичної колективізації залишилися тут. Поїздку, яка триває годину, заповнюють споминами, милуюся навколишніми краєвидами.

І от я знову в центрі Дермані. Найперше, що мене цікавить, — монастир Св. Трійці та його дзвіниця — вежа, в якій і примістив 1602 року свою друкарню Дем'ян Наливайко — її управитель і, напевно, з волі князя Костянтина Острозького — власника обителі і села.

Оглядаю вежу-дзвіницю. З її 34-метрової висоти простелилися навкруги дерманські і навколодерманські краєвиди. Так сказав би Улас Самчук: «...зупиняєтесь, здійсмаєте капелюх і глибинно вітаєте цю царицю волинських сіл».

Просторі зали вежі-дзвіниці цілком надавалися для друкарської справи, і ця думка дуже глибока в місцевих переказах, які я мав можливість тут почути. Заглядаю в кожен куточок монастирського подвір'я. Ігуменя Вероніка повністю відбудувала зруйноване московсько-більшовицькими атеїстами монастирське господарство, будівлі, храм Св. Трійці.

Нині в монастирі близько 30 черниць і послушниць. Вони співають у монастирському храмі, збирають пожертви. Тут під час служби Божої не чути українського слова, служби правлять ченці з Межигірського монастиря церковнослов'янською московською вимовою. Тут культивується патологічна ненависть до України, до української Церкви, байдуже до якої — УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ. Ці новітні варвари в чернечих рясах, вірні слуги московського церковного імперіалізму, викинули з

храму меморіальну таблицю з барельєфом Мелетія Смотрицького (1572— 1633) — колишнього ігумена василіанського монастиря, відомого автора «Граматики» 1619 року, письменника, полеміста, похованого в крипті під монастирською церквою.

Згодом дізнаюся, що цю наругу вчинили над пам'яттю великого українця не без згоди місцевого керівництва. Питання про наругу над пам'яттю Мелетія Смотрицького піднімав і голова Верховної Ради Володимир Литвин. Рівненські посадовці заметушилися — і швидко заспокоїлися. Нині меморіальна дошка Мелетію Смотрицькому як зайва... опинилась у кімнаті-музеї Уласа Самчука.

Йду до будинку, в якому далекого 1897 року народився знаний Микола Хомичевський — Борис Тен. Батько його — священик, мати — вчителька. У його життєпису — навчання в Дермані, Клевані, Житомирі, посада настоятеля Свято-Софіївського собору в Києві та церкви Св. Петра і Павла на Подолі УАПЦ, московсько-більшовицькі концтабори і тюрми. Помер у Житомирі 1983 року. Його переклади Гомера, Арістофана, Есхіла, Шіллера, Гете, Міцкевича, Шекспіра довго служитимуть вдячному українському читачеві.

Неширокою мощеною вуличкою піднімаюся до місцевого кладовища-пантеону, на якому серед могил височіє церква-капличка Св. Онуфрія — оригінальна пам'ятка волинської монументальної дерев'яної архітектури. І хоч сама церква-капличка не належить до монументальних споруд за розмірами, її просторі неповторні архітектурні лінії і форми — все, що залишилося від величного правдавнього храму Св. Онуфрія на горі Кручі, з якої її перенесено сюди і перероблено на храм-капличку. Оглядаю могили, в яких тлінні останки 55 замордованих у 1943 р. німцями і поляками, далі — могили 5 юнаків, забитих

поляками ще у вересні 1939 року, підхожу до могили відомого повстанського командира Гончаренка.

Завдяки депутатові Василю Червонію могилу прикрашає величавий пам'ятник із чорного мармуру. На ньому напис: «Тут спочиває генерал-хорунжий УПА, шеф головного штабу УПА — Північ на Волині та друзі по зброї». Всі ці перелічені могили з гарними мистецькими пам'ятниками, квітами добре доглянуті саме завдяки парафіянам храму Св. Онуфрія.

Тут, на цвинтарі-пантеоні, і могила дисидента Мілетія Лахмана, виключеного зі Львівського університету в часи Леоніда Брежнєва за так званій «український буржуазний націоналізм» і повішеного в місцевому кар'єрі.

Цвинтар-пантеон на горі з церковною капличкою Св. Онуфрія гарно доглянутий, і в цьому велика заслуга настоятеля та вірних. Стежкою йдемо до Дерманської гімназії, в якій є музей Уласа Самчука.

Його директор — Федір Єфімчук коротко розповідає історію цього закладу. Музей з дня його заснування, 12 лютого 1995 року, відвідало 7 тис. екскурсантів.

Серед відвідувачів музею в книзі відгуків знаходжу імена Любомира Пирога, Оксани Білозір, Івана Біласа, Михайла Ратушного. Слава Стецько залишила такі свої думки: «Дуже радію, що могла відвідати музей великого сина України Уласа Самчука. Хай же він стане центром виховання нашого славного минулого для української молоді і захопить для творчості свого народу».

Гідні побажання великої України!

Слово Просвіти. — 2005. — 3-9 березня. — Ч. 9 (282). — С. 9; 10-16 березня. — Ч. 10 (283). — С. 14.

ЛЕГЕНДАРНИЙ ВОРОНІЖ

Віктор ТЕРЛЕЦЬКИЙ,

письменник, голова Шосткинської міської організації ВУТ «Просвіта»

У недалекому минулому українські і деякі російські енциклопедичні довідники сповіщали: ще з XII століття в Україні відоме місто Вороніж (тепер селище міського типу Шосткинського району Сумської області). Перша згадка про нього датується 1177 роком.

Та ось 1977 року університетське видавництво в російському Воронежі, заснованому 1586 року, випустило книжку В. П. Загоровського «О древнем Воронеже и слове «Воронеж». У ній автор висунув гіпотезу про існування на Русі трьох Воронежів. І коли мовиться про 1177 рік, то, за Загоровським, ідеться про поселення в межах Рязанського князівства. Історик навіть категорично стверджував: «Разместить этот летописный «Воронож» в районе нынешнего поселка Воронежа Сумской области СССР не позволяет ни география, ни логика. ...Мы пришли к выводу или, по крайней мере, к весьма вероятному предположению о том, что название «Воронеж» было перенесено в Подонье из-под Чернигова. Под Черниговом находился в эпоху Киевской Руси и сохранился теперь городок Воронеж».

Отож існував Вороніж на українській землі у глибоку давнину ще до літописної згадки 1177 р. А що думають про це українські дослідники?

Розгорнімо «Літопис руський» (К., «Дніпро», 1990), який за Іпатським списком переклав Леонід Махновець. На 323 сторінці читаємо: «У рік 6685 (1177). Рязанці тоді.., поїхавши у (город?) Вороняж, ...схопили його (Ярополка Рос-

тиславича — В. Т.) самі, і привели його, Ярополка, у Володимир. І всадили його тут же в поруб». А в географічно-археологічно-етнографічному покажчику цього видання (с. 545) знаходимо пояснення, що «Вороняж» — це «місцевість у верх. Воронежу (л. пр. Дону); нині — пн.-сх. част. Липецької і пн.-зх. част. Тамбовської області РСФСР». Тобто коментатори «Літопису руського», по суті, погодилися з твердженням згаданого В. П. Загоровського.

Попри все, 1977 року мешканці Воронежа на Сумщині відзначили його 800-річчя, а у вересні цього року — 830-річчя. Певною підставою для цього стала праця місцевого воронізького історика, краєзнавця, археолога і літературознавця І. С. Абрамова (1874—1960) «Літописний Вороніж на Чернігівщині», видрукувана в «Ювілейному збірнику на пошану академіка Д. І. Багалія» (К., 1927).

Про існування Воронежа ще за часів дотатарської навали стверджував письменник із цього ж селища Василь Іващенко (1887–1974).

«Засіки, частоколи, завали, потайні глибокі ями звідусіль перекривали підходи до Воронежа, щоб нападники не мали змоги непомітно напасти на селище. Подекуди до завалів тулилися сторожові вежі, а на верхівках могутніх дерев були влаштовані гнізда для дозорців», — читаю в його повісті «За рікою, за Десною» (К., «Молодь», 1974).

Особливо заглиблювався в історію стародавнього Воронежа його уродженець Пантелеймон Куліш. У романі «Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад» він писав, що «Воронез был расположен несколько южнее, к Кролевцу, и окружен со всех сторон густыми лесами, которые однако ж не защитили его от нашествия разных партий... Испытав несколько разорений, воронезцы, которых тогда было не так еще много, как ныне, решили перенести свои жилища на полуостров, лежащий от них к северу, и укрепясь на нем, отразили не раз набеги хищников».

Твердження П. Куліша і В. Іващенко про старовинність рідного їм поселення мали під собою основу. Археологічні дослідження, проведені тут, підтвердили це. Поблизу Воронежа знайдено крем'яні знаряддя праці доби пізнього палеоліту (15 тис. років тому), виявлено поселення доби бронзи, скіфських часів та слов'янське VII—VIII ст. а також давньоруський курганний могильник.

На початку XVII ст. на місці стародавнього Воронежа постало нове поселення, зберігши стару назву. Через нього з Путивля, Глухова на Новгород-Сіверський, Стародуб і в зворотному напрямку пролягали торговельні шляхи.

Сотенним містечком, яке входило до Ніжинського полку, Вороніж став 1654 року. Історію цієї сотні, яка займала простір між Десною та її притоками — Шосткою і Османню (Есманню), подає відомий історик Лівобережжя О. М. Лазаревський у праці «Описание Старой Малороссии (Нежинский полк)», що вийшла друком у Києві 1893 року. Цікаво, що 1876 року він вінчався у воронізькій Михайлівській церкві з дочкою місцевого відставного поручика Миколи Шрамченка Ганною.

Рід Шрамченків — старовинний, козацький. Земляк П. О. Куліша, літератор-емігрант із Канади Грицько Сірик у мемуарах «Під сонцем обездолених» вважає, що «в героях твору «Чорна рада» — у старому Шрамі та його синові Петрові письменник описав своїх вороніжців — Шрамченків. Додам, що первісна назва Кулішевого роману «Сотник Шрамко и его сыновья».

Деякі члени цього роду залишили помітний слід у нашій історії. Брат Ганни Олександр (1859—1925) відзначився як етнограф, збирач і дослідник українського фольклору. Він був редактором «Українського етнографічного збірника», відповідальним редактором журналу «Україна», працював ученим секретарем бібліотеки Всеукраїнської Академії наук. Інший брат дружини О. М. Лаза-

ревського Олексій, який помер на 33-му році життя, був редактором неофіційної частини «Черниговских губернских ведомостей».

Слід згадати дочку подружжя Лазаревських Катерину, невтомну талановиту дослідницю, звільнену 1933 року з Всеукраїнської Академії наук. «Тяжко уявити собі, — писала історик Наталя Полонська-Василенко, — той глум, який виявила комісія для «чистки» у відношенні до цієї всіма шанованої жінки».

Варто також згадати, що козачки з Воронежа ставали дружинами багатьох відомих осіб. Василь Васильович Кочубей (1829–1878) одружився з Марією з роду воронізьких Драгневичів.

Другою дружиною наказного гетьмана України Павла Полуботка стала Ганна — дочка воронізького сотника Романа Лазаревича (Лазаренка). Останній залишив з родиною містечко на початку листопада 1708 року, не привітавши Петра I, коли цар прямував через Вороніж до Глухова. Каральні заходи Петра I зачепили і вороніжців разом із Павлом Полуботком 1723 року. Цар викликав до Петербурга генерального суддю Івана Чарниша та генерального писаря Семена Савича, які сконали на чужині, як і їхній гетьман. Семен Савич був сином воронізького сотника Сави Прокоповича (за батьковим ім'ям він і отримав прізвище). А Іван Чарниш мав у Воронежі маєток. Мистецтвознавець М. Цапенко в книжці «По равнинам Десны и Сейма» пише: «По литературным источникам известно, что проживавший в этом селе на рубеже XVII–XVIII веков полковник Чарниш настолько почитал память Богдана Хмельницкого, что построил свою усадьбу — жилой дом и прочие постройки — в точности, как это было в имении Хмельницкого в селе Суботове (на правом берегу Днепра). Как это было в самом деле — проверить невозможно, ибо ни та, ни другая усадьба не сохранились».

Не збереглися ані садиба Івана Чарниша, ані багато чого іншого. Тому Пантелеймон Куліш у згаданому романі «Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад» з глибоким сумом дорікав своїм односельцям, знаючи про руйнацію фортеці Вороніж: «Но где теперь и эти ворота, и тая интересная по своей форме башня?.. Вас, почтенные земляки мои, должен я упрекнуть в истреблении этой почетной древности... Разбирая те камни, они вырывали самые красноречивые листы из истории своих предков».

Донедавна стояв у самому центрі Воронежа будинок Шрамченків, палких українських патріотів. Переказують, що двері будівлі, ворота садиби прикрашав український орнамент та образ славного козака Мамає. Тут розташовувався місцевий будинок культури. Добре пам'ятаю, як 9 вересня 1989 року у ньому відбувалося вшанування П. О. Куліша з нагоди 170-річчя від народження. Тепер і цього будинка, свідка славного минулого, немає...

Я не погрішив проти істини, назвавши будинок Шрамченків «свідком славного минулого». Згадуваний уже Грицько Сірик в іншій книжці «Вороніж та його околиці» (Торонто, 1989) стверджував: «Садиба Шрамів-Шрамченків сягала ширини близько 50 метрів... в одному з будинків містилась воронізька «Просвіта» і містечкова бібліотека. У 1931-му були намагання закласти книгарню. Бібліотеку в зародку ліквідували, а книгарню зачинили. Її продавця Суворова заарештували». Така ж була доля «Просвіти» і просвітян у багатьох інших містах і містечках України.

На превеликий жаль, у колишньому парку Воронежа було зруйновано («побито на шматки», за Г. Сіриком) погруддя Т. Г. Шевченка. Цей акт вандалізму вчинили місцеві комсомольці 1933-го, коли і в цей куточок української землі прийшов Голодомор.

Вражає історія церковної архітектури Воронежа, якій ще не присвячено окремого комплексного дослідження. Мистецтвознавці, дослідники пам'яток архітектури і містобудування Лівобережної України (Григорій Логвин, Михайло Цапенко, Віктор Вечерський) у своїх працях описують одну—дві церкви Воронежа. А заслуговують на увагу і інші, не названі ними храми.

Першою, «що перестала існувати, як і парафія» (Г. Сірик) була дерев'яна церква Св. Трійці, зведена на великому піщаному горбі дорогою з містечка до с. Клишки. Дозвіл на її спорудження 1745 року дав митрополит Рафаїл Заборовський (1676–1747), а зводив (1779 р.) Гавриїл Пешевець. Імовірно, це той вороніжець, який відмовився постачати будівельні матеріали для Тріумфальної арки в Новгороді-Сіверському на честь проїзду через місто російської імператриці Катерини II.

Парафіяни церкви Св. Трійці продали її сусідній Микільській парафії для надбудови над Свято-Миколаївською церквою престолу Св. Михайла.

Певний час центральним храмом Воронежа був дерев'яний Успенський, зведений 1754 р. Йому належало до 40 десятин землі. Знищений пожежею, піднявся 1825 року. Проте за радянської влади на нього чатувало нове лихо. 1922-го, як свідчив воронізький краєзнавець Д. Е. Макаренко, з неї забрали 1 пуд 14 фунтів срібла, 3 срібні хрести, 2 срібні чаші та інше коштовне церковне начиння.

Нині на охоронно-меморіальній дошці Михайлівської церкви читаємо: пам'ятка 1652 року. Проте це не стосується будівлі храму, який височить у самому центрі Воронежа. З 1652 року відома дерев'яна церква. Подальша її доля склалася так. 1706 р. коштом протоієрея Голенковського закладено вже мурований храм на честь архангелів Михаїла і Гавриїла. Однак з огляду на «опасність падення» (бо будували швидко і невміло) його мусили

розібрати. 1776 р. на цьому місці заклали новий мурований двоповерховий храм коштом братів Матвія та Андрія Холодовичів. У нижньому поверсі була тепла церква з престолом св. Миколи і великомучениці Варвари — та церква, в якій, за спогадами самого П. О. Куліша, він «учився у дяка Одрія».

Існує кілька версій стосовно імені будівничого цього унікального храму. Як на мене, слід прислухатися до думки відомого історика архітектури Віктора Вечерського: будівля «повторює Покровську церкву в Києві 1772 р., що дає підстави припускати авторство видатного київського архітектора Івана Григоровича-Барського, хоча документальних підтверджень його авторства щодо церкви в Воронежі не знайдено».

М. І. Холодович зводив також Спасо-Преображенську муровану церкву на місці дерев'яної (1797 р., за іншими даними — 1783 р., а освячена — 1791 року), проте довести справу до завершення не встиг. Заповів її добудувати своєму родичеві Михайлові Шрамченку, подарувавши йому половину свого маєтку. Однобанна пам'ятка пізнього бароко піднялася на узвишші лівого берега р. Осоти. Вона була перша зукраїнізована отцем Смичком церква у Воронежі (потім такою ж стала Покровська).

На жаль, з часом настали зміни. Сьогодні і Спасо-Преображенська, і Михайлівська церкви підпорядковано Московському патріархатові.

Добрий знавець історії Воронежа та його околиць Грицько Сірик згадував, як відбувалося на початку минулого століття: «Микола Ліференко-Горох під час проголошення анатема на козацького гетьмана Мазепу у воронізькій церкві св. Спаса прилюдно запротестував.

Піднявши золотого хреста, що його подарував гетьман Мазепа церкві св. Спаса, піп почав виголошувати:

— Анатема зрадникові нашого царя-батюшки.

Микола виступив наперед богомольців у церкві і голосно заперечив:

— Ти сам, патлатий кацапюго, анатема! Нам гетьман хреста подарував з ласки своєї до Бога і до нас, грішних, а ти ним нашого добродія проклинаєш. Анатема тобі і тим, що тебе до нас прислали!

Заки Микола прийшов пішки з Воронежа на Пирощину, на нього вже чекав жандарм на коні. Повернувся Микола на Пирощину виснажений і хворий десь у 1920-му або 1921-му році, а 1926-го року в розквіті літ відійшов у кращий світ до своїх гордих предків».

1854 роком датують церкву Св. Покрови. 1895-го її перебудував відомий підприємець, меценат Микола Терещенко. У 1929 р. радгосп ім. Петровського «розкуркулив» її і перебудував на клуб цукровиків.

У північно-східній частині фортечного валу Воронежа розташовано церкву Св. Пречистої, яку збудував рід Миклашевських. 1931 р. її закрили начебто «на вимогу» вороніжців. Під цим атеїстично-бездуховним актом примусили підписуватися навіть школярів молодших класів. У 1935–1936 рр. храм розібрали, цеглу продали. Розкопали навіть фундамент церкви та мавзолей під нею. «Влада Рад, — згадував Грицько Сірик, — повикидала тлінні останки вороніжців, що своїм розумом і працею збудували колись церкву».

Як свідчить «Алфавитный список церквей Черниговской епархии», укладений Е. А. Корноуховим («Труды черниговской губернской архивной комиссии». Вип. 7, 1906–1908), останньою зведеною у Воронежі церквою на місці дерев'яної (1804 р.), хоч є дані, що це був 1769 р. — стала Трьохсвятительська. Переказують, що це була «докладна» копія Свято-Володимирського собору в Києві, а зведено її на честь святих Василя, Григорія та Івана. Її спорудили на власні кошти Іващенко і Куліші. Особливо

цікава вона тим, що 27 липня (8 серпня) 1819 року, наступного дня після народження, тут охрестили Пантелеймона Куліша. Трьохсвятительський храм став останньою зруйнованою святинєю у Воронежі, ще до німецької окупації містечка 1941 року.

...15 вересня цього року до Воронежа на святкування 830-ліття з'їхалися відомі уродженці цього давнього поселення та почесні гості: М. С. Дяденко, вчений секретар Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки; В. М. Коваленко, академік, директор НДІ кардіології ім. М. Д. Стражеска; Л. П. Купраш, доктор медичних наук з Інституту геронтології; Т. В. Шпичак, кандидат хімічних наук, завідувач кафедри Харківського фармацевтичного інституту, письменник, дослідник життя і творчості Пантелеймона Куліша та інші. Їх вітали голова селищної ради Валерій Ястребов, голова Шосткинської райдержадміністрації Віктор Синегуб, голова Шосткинської районної ради Іван Донцов.

Програма святкування річниці Воронежа була наповнена змістовними заходами: відвідання Шосткинської районної бібліотеки, розташованої в селищі; музею культури селища; Воронізької загально-освітньої школи ім. П. Куліша, де захопливу екскурсію провели учні; високимистецький концерт і сердечне спілкування гостей із вороніжцями...

Отже, гідно відзначили ювілей Воронежа, хоч вік його і значно занижено, бо відштовхнулися від літописної згадки 1177 року, яка не стосується українського поселення. Наш Вороніж набагато давніший, ніж рязанський.

То чи не вчитатися нам глибше у «Велесову книгу», де нинішній український Вороніж звався Воронженцем?..

Слово Просвіти. — 2007. —

11–17 жовтня. — Ч. 41 (418). — С. 10–11.

ЛЮБЕЧ. БАТЬКІВЩИНА МАЛУШІ І АНТОНІЯ ПЕЧЕРСЬКОГО

Петро АНТОНЕНКО

Коли Чернігів щойно відзначав 1100-річчя першої літописної згадки про місто, княжий Любеч відзначав таку ж дату, але рівно на 25 років давнішу. Звичайно, ці давні міста мають набагато глибшу, багатшу сторію, але все ж перша писемна згадка — це важливо. Обидві згадки пов'язані з київським князем Олегом, засновником династії Рюриковичів. Чернігів згадано у договорі Олега з Візантією 907 року, коли після переможного походу на столицю імперії князь зобов'язав візантійців платити данину «на Київ, Чернігів, Переяслав, Любеч та інші міста». Як бачимо, Любеч уже в першій четвірці давньоруських міст. Але ще під 882 роком літопис повідомляє, що коли Олег зі своєю варязькою дружиною йшов княжити в Київ, то дорогою «взяв Смоленськ і Любеч та посадив там своїх князів».

У когорті видатних історичних постатей любечан особливо вирізняються дві. Після загибелі великого князя київського Ігоря на престол зійшов син його і княгині Ольги Святослав. Цей войовничий князь, який усе життя провів у походах, одружився з любечанкою Малушею. Молода княгиня була знатного роду, за деякими джерелами, її батько був любецьким князем. Від шлюбу Святослава і Малуші народився майбутній Володимир Великий, Хреститель Русі.

Ще одна видатна історична постать з Любеча — святий Антоній Печерський (983–1073), засновник Києво-

Любеч. Батьківщина Малуші й Антонія Печерського

Печерської лаври, Іллінського монастиря в Чернігові з його знаменитими Антонієвими печерами і засновник чернецтва на Русі.

У Любечі княжив до того, як сісти на київський престол, Володимир Мономах, правнук Володимира Великого і онук Ярослава Мудрого. На височезній Замковій горі стояв його палац, було розташовано княжий дитинець. Дослідження встановили, що в ньому діяла система водогону. Замкова гора збереглася досі. І нині вона вражає розмірами, а була, за твердженнями вчених, ще на 8 метрів вищою. Із Замкової гори відкривається дивовижний краєвид Дніпра, неозорих лук і перелісків, сусідньої Білорусі, яка зовсім близько, за річкою.

На Замковій горі 10 років тому встановлено пам'ятник на честь 900-річчя першого загальноруського з'їзду князів.

Від славної княжої доби в сьогоденньому Любечі залишилося небагато. Окрім Замкової гори, це Антонієві печери. Вони менші, ніж у Чернігові. Є ще пам'ятки козацької доби, серед них — залишки кам'яниці гетьмана Полуботка. Інша пам'ятка — Спасо-Преображенська церква початку XIX століття, що в самому центрі міста. Її недавно відреставровано, зараз це діючий храм.

Новітня історія міста не менш драматична. Саме тут, під Любечем, на Дніпрі, у вересні 1943 року тривали кровопролитні бої. Щойно було визволено від фашистів Чернігів і сам Любеч, радянське керівництво, нехтуючи законами війни і здоровим глуздом, поставило завдання негайно форсувати Дніпро, щоб за кілька тижнів, а точніше — до річниці Жовтневої революції, взяти Київ. На Дніпро кинули сотні тисяч солдатів, переважно новобранців зі щойно визволених областей України, ненавчених, необстріляних, при нестачі зброї і навіть обмунди-

рування. Тисячі молоденьких солдатів полягли тут, на Дніпрі, більшість — у першому своєму бою. Кажуть, річка була чорна від трупів і червона від крові.

...Сьогодні Любеч — селище міського типу в Ріпкинському районі Чернігівщини, за 30 кілометрів від обласного центру. Живе і виживає, як і вся сільська Україна — важко, з численними соціальними проблемами.

Свою славу історію любечани знають і шанують. Ось зараз переїздить у просторіше приміщення місцевий краєзнавчий музей. Правда, він досить бідний за оформленням, власне, це не професійний державний заклад, а громадський. є проблеми з реставрацією і збереженням пам'яток історії.

Усе це дуже прикро на тлі багатющої історії княжого міста. Любечани мріють відкрити в місті філію Національного історико-культурного заповідника «Чернігів стародавній», щоб поставити все на наукову, державну основу. Цілком розумна ідея, яка чомусь не знаходить підтримки у владних кабінетах. Тобто можна було б поєднати історичний туризм з відпочинком, оздоровленням. Інвестори теж лише придивляються. А Любеч чекає і запрошує доторкнутися до нашої багатющої історії.

*Слово Просвіти. — 2007. —
11-17 жовтня. — Ч. 41 (418). — С. 10-11.*

ЗІНЬКІВ І ЗІНЬКІВЧАНИ

Анатолій НЕДАВНІЙ,

м. Зіньків Полтавської обл.

ТАМ, ДЕ ЗУСТРІЧАЮТЬСЯ ГРУНЬ І ТАШАНЬ

Грунь — слово старослов'янське — «вкрита лісом невелика гора». Часто — річка, що стікає з такої гори. Топонім в Україні досить розповсюджений. Ташань — слово чужинське, його принесли завойовники. Від тюркського «таш» — «камінь». Нагадування про гірку минувшину українського народу. Порубіжним землям на межі Росії та Польщі від «стратегічного положення» віками було непереливки. За однією з версій, фортецю на місці нинішнього Зінькова збудували за наказом польського короля. Як форпост проти російського царства, що було поруч. Навіть руїни зіньківської фортеці, їхні обриси видають руку європейських фортифікаторів.

Але то лиш одна із численних легенд про заснування Зінькова. Зіньківчанам більше до смаку інша історія. Вони вірять, що місто незримо охороняє дух похованого десь тут, на березі Ташані Зінька Безрідного. Кажуть, щасливі саме ті міста, де лежить у землі прах їхнього засновника.

Тутешній уродженець Олекса Мусієнко разом із Іваном Головченком розповіли про засновника містечка в романі «Чорне сонце».

За народними переказами, малолітнім хлопчиною Зінько потрапив у татарську неволю. Був проданий на невільничому ринку і провів у рабстві довгі роки, перш ніж його визволили запорожці. Позаяк неборака не знав

роду-племені, козаки охрестили його Безрідним. Вдячний Зінько став чи не найхоробрішим воякою на Хортиці. Жага помсти щоліта водила лицаря до турецьких берегів вивольяти єдинокровних братів. Ні муровані фортеці, ні лави яничар не витримували запорозьких наскоків. Султан поклявся: тому, хто принесе і кине йому до ніг голову Зінька, віддати особисту зброю зі щирого золота. Де там! Зінько мстився кривдникам-яничарам до самої старості. Коли ж відчув, що сили вже не ті, вирішив оселитися десь у глухому закутку України. Подався у степи між Пслем і Ворсклою. Припала старому до душі річка, що збігала з гори, порослої лісом, срібною підковою звивалася в затишній долині, виблискувала живим сріблом поміж дубових гаїв. Зінько заснував хутір, який згодом став неприступною фортецею. Не дали Зіньку померти власною смертю. Дуже вже насолив козарлюга бусурманам. Кримський хан пронюхав місце осідку заклятого свого ворога, послав джурів заарканити Зінька і притягти до Бахчисарая. Та нелегко взяти в руки козака! у кривавім герці Зінька було тяжко поранено. Підкликав тоді батько сина і наказав схоронити себе в такому місці, де б його праху ніколи не торкнулася поганська рука. Вирішив син звести на місці спаленого хутора, над прямовисним яром кам'яну фортецю і в її мурах захоронити батькову домовину. Перекази розповідають, що сотні козаків із-за дніпровських порогів, яких Зінько визволив із неволі, вважали за обов'язок прикласти руку до будівництва фортеці.

Є ще декілька припущень про заснування Зінькова. Дуже ймовірна версія, що містечко започатковане подільськими зіньківцями — після того, як 1524 року татари зруйнували Зіньків на Поділлі. Про це є навіть згадка в Острозькому літописі.

Як би там не було, яку версію не брати до уваги, без-

перечно одне: Зіньків, по суті, по духу, за найглибшими історичними коренями — місто українське, козацьке.

Усі ми не раз читали легенди про надзвичайну силу, міцність, витривалість, багатирське здоров'я запорозьких козаків. Про те, що предки козаків, які все життя воювали, вкоренившись на землі, виявляли себе надзвичайно працьовитими людьми. Одного з таких козаків я зустрів саме в Зінькові. Скажіть, хто, прочитавши про Іллю Шкицького із Зінькова, хоча б на мить сумніватиметься в його козацьких коренях?

ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ, ХТО ТАКІ КОЗАРЛЮГИ?

Якщо не знаєте, — розповім.

Про нечувану силу Шкицького в Зінькові знають усі. Тут ніхто не наважиться міряться з ним силою. А ось із тими, хто цього дядька не знає, трапляються курйози. Кажуть, на зіньківському ринку одному з приїжджих гендлярів хтось із зіньківчан розповів про Шкицького. Уявляєш, каже, у нас у місті є людина, яку десять чоловіків не зрушать із місця! Штовхай його, за вуха тягни — не зрушиш! Прибулець, звичайно, образився. Що ти, каже, мені на вуха локшину вішаєш! Розпалилися, сперечаючись, не на жарт! Урешті-решт, зіньківчанин запропонував піти до Шкицького. Того завжди можна зустріти десь у центрі Зінькова, адже працює в управлінні житлово-комунального господарства міста. Що було далі, здогадатися не важко. Ілля Олексійович випрямився і стояв, немов незрушна скеля, а двоє висіли на ньому, вчепившись за вуха, як груші. Старий тільки підсміювався.

— Пам'ятаю, якось штукатурили в Черняхях, — згадує Шкицький. — Як і в кожному селі, люди тут, зазвичай,

збираються біля магазину. Кажу, нумо, хай двоє чоловіків беруть мене за вуха. Один за одне вухо, другий за друге. Гарантую — ніхто з місця мене не зрушить! Сміх піднявся, брехня — кричать. Ну, ти, діду, і «заливаєш!» Тягнули-тягнули — нічого не виходить! А один, Сергій Черняк, говорить, ану, дайте я стану. Став. Я його взяв двома пальцями за вухо, підняв над головою, а він ногами дригає на манір маріонеток у лялькових виставах. Крутонув я його колесом! Поставив на ноги, а він іти не може, — голова закрутилася.

Якось працювали в Полтаві. Кажу хлопцям: ляжу отут на підлогу і мене ніхто не підніме! А ж тут виходить один. Зуби золоті. Від татування живого місця на тілі немає! Саме з тих, хто все життя з-за «колючки» не вилазить. У мене, говорить, рука кам'яна, я твої вуха відірву разом із головою! Ну, що ж, кажу, пішли! Заходимо у вагончик, а там чоловік п'ятдесят «козла забивають» — обідня перерва. Він каже, послухайте, що свистить оце тріпло... Усі зразу: «Брехня! Не може такого бути!» Я тоді ліг, а він почав сопіти і кректати. І так, і сяк хотів відірвати мене від підлоги. Усі встали, оточили нас. Такого «цирку» ніхто з них у житті не бачив! Силувався він, силувався — не відірве від підлоги! Ну і сміху було. Либонь, ніколи ще цьому рецидивістові не доводилося так ось раків пекти.

А згадати випадок у Вдовиченках. Дебелий дядько трапився! Каже, запросто на другий поверх занесу 18 пудів пшениці! А це ж 300 кг! А я кажу, що всі 300 пудів занесу. А він каже, будь-якого коня з братом на руках через річку перенесемо. А я знову — хоч слона, кажу, перенесу. А він говорить, можу твого мотоцикла «ІЖака» підняти! Звичайно, відповідаю, якщо за багажник підняти, це можна, а ти спробуй як я, втримати мотоцикл, щоб колесо крутилося!

— Ільку Олексійовичу, це правда, що Ви працюєте двадцять годин на добу?

— Боюся, багато хто з «нормальних» людей у це не повірить, але я готовий привести скільки завгодно свідків. Спитайте, щоб не було сумніву, наприклад, голову районної ради Золотоуса, або ж міського голову Шума.

Усе життя — штукатував. Усі школи в Зіньківському районі з дружиною обтинькували. Вона в мене підсобником. Будь-яку школу зробимо лялечкою за два місяці. О п'ятій ранку я вже працюю. Години до другої-третьої ночі. Потім, поки роздягнешся, поки помиєшся, поки поснідаєш. Дивишся, вже четверта ранку, а в п'ять знову на роботу.

— Звідки таке богатырське здоров'я? Від батька, діда?

— Батька не пам'ятаю. Забрали в перший день війни. Із того часу про нього ні слуху ні духу. Розповідали, батько мав більше ніж два метри зросту. Кажуть, у жнива заганяв по три пари коней. Коні не витримували. Мати теж була міцної статури, хоч і зросту невеликого. Пам'ятаю, після війни такий оберемок соломи, було, припре, який і в гарбу не влізе. Цю соломку тиждень їли кози і вівці, її вистачало, щоб у хаті топоти і хліб спекти. Зараз таку копицю ніхто від землі відірвати не зможе. Тоді, після війни, люди ходили красти соломку в сусідній колгосп кілометрів за п'ять. Упіймають — тюрма, тому ходили вночі, брели з цими оберемками по пояс у снігу, в двадцяти-тридцятиградусні морози. Ноги обмотували якимись ганчірками.

Дід мій теж, кажуть, був богатырем. У в'язниці помер. Посварився з головою колгоспу. Схопив зопалу вила, налякати хотів, а потрапив у Сибір.

Я почав працювати з одинадцяти років, коли маму за судили на шість років із конфіскацією майна. Але це вже

був 1951 рік, згодом Сталін помер і маму випустили після трьох років ув'язнення.

— **Невже Ви ніколи в житті не пили і не палили?**

— Ніколи! Людей, які палять, не поважаю! Це не нормально, коли людина за свої ж гроші сама себе в могилу заганяє! Пити я теж гідую.

— **Це правда, що Ви ніколи не обідаєте? і взагалі, що Ви їсте? Адже робота штукатуру фізично надзвичайно важка.**

— Їм усе, що є. Але те, що я все життя працюю без обідніх перерв, — свята правда. Пам'ятаю, коли ще починав підлітком на Донбасі працювати, бригадир «Ілюшо, покури», відпочинь, мовляв, бо знали, що я все одно палити не буду. Ще неповнолітнім, у шістнадцять років, я відпрацьовував по п'ять норм! Бувало, тільки зарплата, — наступного дня не працює ніхто, крім мене.

— **Як же Ви потрапили на Донбас?**

— Брат завербувався і мене переманив. Поїхав на Донбас учитися. Вдень навчався, а вночі людям штукатурив.

Поки десять місяців навчався, людям чотири будинки обтінював. Вірите чи ні, з трьохсот хлопців, із котрими починав вчитися, залишився я один. Я до цього зазнав горя, тому вирішив: «Вивчуся за будь-яку ціну!» Потім уже, коли направили в управління, пам'ятаю, дадуть мені в напарники бригадира, так той вічно то «наряди закриває», то матеріали десь приймає. А я сам працюю, без підсобників, сам ліси лаштую, сам собі розчин підношу. Ніяких перерв на обід ніколи не було, хіба що якусь булочку на ходу проковтну. Ніколи не відпочивав. Десять років працював без відпустки, поки в армію не забрали. Один раз у житті «відпочивав», коли трапився приступ апен-

дициту і поклали на операцію. Третього дня втік із лікарні. Для мене, крім роботи ніколи нічого більше не існувало. Ледацюг ненавиджу! Кіно ніколи не любив. Тільки роботу і нічого, крім роботи!

— **Вам хоч платили пристойно? Адже в радянські часи, таких людей, як Ви, називали не інакше, як хапугами, добре заробляти вважалося негідним!**

— Коли поступив на роботу, у майстра був оклад 70 рублів, у прораба 90, а в начальника управління — 110. Так, багато заробляти не можна було, тому я працював, щоб ніхто не бачив, — уночі, у вихідні і святкові дні. Влітку примудрявся заробляти по 450 рублів щомісяця.

— **А як щодо жінок? Не секрет, що у нас, чоловіків, вони далеко не на останньому місці в житті. Обов'язково скажуть, мовляв, якщо в дядька таке здоров'я, значить він і до жінок великий любитель?**

— Чого гріха таїти, жінок красивих люблю. Один товариш правильно сказав: якщо не пити і не палити, та ще і цього задоволення себе позбавити, то що ж тоді в житті залишається? А яке задоволення пити і палити, я, хоч убийте, не зрозумію! Поїсти смачно — так із задоволенням. Та і то раз на добу...

ЛЕЛЕКИ НА ЩАСТЯ

Андрій Андрійович Баринів із приміської Власівки має незвичайне захоплення. Він усе життя дарує людям щастя. Зайшов до сарайчика у дворі Баринова — і зупинився вражений. У кутку в гнізді стояли лелеки. Це і є — те щастя. Майстерно вирізані з дерева птахи справді видавалися живими. Над одним таким «сімейством» художнику доводиться працювати щонайменше тиждень.

Розлетілися лелеки Андрія Барінова світом. Поряд санаторій «Сосновий бір». За радянських часів приїздили сюди підлікуватися цілющим повітрям первозданного соснового лісу люди з усіх куточків країни. Слава швидко розходить. Майстер ніколи не сидів без роботи. Все, що робив, — роздавав безкоштовно. Це, каже Барінов, справа принципова. Як можна брати гроші, якщо ти щастя даруєш? Хіба щастя можна продати? Сьогодні в санаторій, звичайно ж, відпочиваючих менше приїздить, аніж колись. Але все одно, з Росії їдуть, із Білорусі, з Молдови. «Руки вже не ті, — говорить майстер, — все-таки вік — дев'ятий десяток пішов. А коли руки тремтять, зробити якісно і точно важко».

Чи багато майстрів займаються подібним, питаю Андрія Андрійовича. Каже, один він такий був на весь «Союз». Так, «профільних» лелек виготовляли і виготовляють. (Профільні — вирізані з фанери). А ось щоб вирізали з суцільного шматка дерева, таких майстрів немає. У всякому разі, Барінов про таких не чув. Багато лелек свого часу «полетіли» і до далекого зарубіжжя. Стоять десь над черепичними дахами в Естонії, Польщі, Німеччині. В Австралії стоять, у Канаді.

Скільки ж дерева пішло на лелек? Це теж для Барінова питання не з легких. Пам'ятає, останнього разу колишній голова сільської ради дав три кубометри дерева, липи. «Роби, говорить, людям щастя, Барінов!» Того дерева давно немає. На лелек пішло не менше шести кубометрів дров, підраховує майстер.

Треба сказати, що Андрій Андрійович більше сорока літ відпрацював бульдозеристом. Це була його головна професія. Лелек «на щастя» вирізав у вільний від роботи час.

Андрій Андрійович почувається кепсько. Старість — не радість. Завтра чи через рік відлетить і він услід за своїми лелеками. Тільки зовсім в інший бік, звідки навесні ніхто не повертається. А разом із ним піде в небуття і унікальна майстерність, яку майстер так нікому і не передав. Не тому, що не хотів, а тому, що бажаючих не було.

СТІЛ ДЛЯ ХРУЩОВА

Олексія Федоровича Ярошенка на цьому світі немає вже десять років. Але розповіді про нього до цього часу хвилюють уяву. Сільський водовоз, дружив із Гагаріним та Хрущовим і запросто міг зайти у будь-який міністерський кабінет. Як тут не дивуватися? Зіньківчанин Володимир Ярошенко згадує, як батько при першій нагоді возив дітей у Москву, водив показувати Кремль, ходили в музеї. Володимир Олексійович показує стіл, який батько зробив на замовлення керівника радянського уряду і партії.

Над виготовленням стола майстер працював більше року. Стіл зроблений без жодного цвяха більше ніж із трьохсот шматочків дерева тридцяти порід. Справжній витвір мистецтва! Має п'ятнадцять ящиків, кожний із яких символізує п'ятнадцять союзних республік. Написи теж інкрустовані різними породами дерева: «Великому борцю за дело мира во всем мире Н. С. Хрущеву». «Подарок ЦК КПСС от колхозника Ярошенко Алексея Федоровича за победу над космосом».

Про те, де і як батько познайомився з Хрущовим, син сказати не може. Скоріше за все це було відразу після війни або до війни, коли Микита Сергійович був першим секретарем ЦК Компартії України.

Особисто за розпорядженням Хрущова Олексію Яро-

шенкові регулярно посилали запрошення на Свята в Кремль. Якось на трибуні Червоної площі, де Ярошенко стояв серед почесних гостей, він познайомився з Гагаріним. Їхня дружба продовжувалася багато років поспіль. Ярошенко гостював у Валентини та Юрія Гагаріних у Зоряному містечку. І космонавт неодноразово обіцяв приїхати до Ярошенка в гості.

Коли голова місцевого колгоспу дізнався про те, що Ярошенко чекає в гості Гагаріна, схопився за голову. Місцевим керманічам було не солодко, адже в гості до колгоспного водовоза без попередження міг заявитися будь-хто. Часто до Ярошенка приїжджав, наприклад, Перший секретар обкому партії. Неважко уявити, що означає приїзд у колгосп без попередження керівника області!!!

На жаль, Олексій Федорович Гагаріна так у гості і не дочекався, — Юрій Олексійович загинув. Ярошенко близько до серця сприйняв загибель першого в історії людства космонавта. Загорівся ідеєю поставити пам'ятник Юрію Гагаріну. Навіть проект виготовили, але щось там не склалося.

Хрущов, який знав про те, що Ярошенко — майстер на всі руки, попросив його виготовити для свого кабінету стіл. Ярошенко зробив два однакові столи. Один особисто повіз у Москву. Інший досі зберігається як сімейна реліквія в домі сина Олексія Федоровича — Володимира.

Коли Ярошенко повіз стіл у Москву, був 1964 рік. Невчасно поїхав майстер до столиці: стола він відвіз, але Хрущова вже відправили «на пенсію». Що трапилося далі зі столом, який опинився у Москві, невідомо.

— у той час модно було робити подарунки високим посадовцям, — розповідає Володимир Ярошенко. — Та мало хто міг доставити подарунок тому, для кого він при-

значався. У «брежнєвські» часи простіше було потрапити до «психушки», аніж на прийом у ЦК КПРС. Але батькові якось вдавалося входити до найвищих урядових і міністерських кабінетів. У подарунок Брежнєву батько зробив Мавзолей, який знаходився в чотирилітровому бутлі. Яка подальша доля цього подарунка, теж невідомо.

Що з того, що містечко невелике? Що з того, що в Зінькова не такий уже і вік поважний — якихось 400 років? в Україні багато міст, які давно перетнули тисячолітній рубіж власної історії. Що з того, що тут не пройшли великі історичні події, які кардинально «змінити хід історії»?

Зате ж які люди тут живуть!!! Кожного разу, приїжджаючи до Зінькова, не перестаєш дивуватися. На кожному квадратному метрі зіньківської землі більше цікавих людей, ніж у якомусь там Голівуді!

А люди — це найбільша гордість кожного міста. Потім уже — пам'ятники. Потім — гучні історичні події. Потім — всесвітньо відомі підприємства. Та, насамперед, місто славиться людьми.

Слово Просвіти. — 2005. —

16–22 червня. — Ч. 24 (297). — С. 11–12.

КАМ'ЯНЕЦЬ: З КАНЬЙОНУ — У СПИСОК ЮНЕСКО

Людмила ПУСТЕЛЬНИК,
Кам'янець-Подільський — Київ

Кам'янець-Подільський мають внести до списку ЮНЕСКО — цінність історичної спадщини заслуговує світового визнання. У столиці Поділля бували Тарас Шевченко, Михайло Леонтович, Симон Петлюра, а недавно — діючий польський прем'єр. Бо місто дало Польщі не лише частину культури і історії, а і невістку Лешека Міллера.

ПРЕЗИДЕНТ СТАВ ПРЕЗИДЕНТОМ ЗАВДЯКИ КАМ'ЯНЦЮ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

Тільки втаємничені знають, яке значення для вітчизняного туристичного бізнесу має, взагалі-то, цілком приватна історія кохання української дівчини і польського хлопця. Свого часу його батько мав офіційну зустріч з тогочасним нашим прем'єром Валерієм Пустовойтенком. Краків, місто польських королів, де спілкувалися державні мужі, справив на теперішнього нардепа враження. У відповідь, як згадується в кам'янецьких народних переказах, Лешек Міллер начебто зауважив: у вас, мовляв, теж є гарні міста. Кам'янець-Подільський, наприклад, — звідти родом моя невістка. Валерій Павлович задумався.

Незабаром телефонний дзвінок і 140-мільйонна ін'єкція (у гривнях) з Києва терміново навели Кам'янцю європейський макіяж — до приїзду високого гостя все мало сяяти, як наречена на весіллі. Лад наводили авральними темпами. Але зараз територією Національного історико-

архітектурного заповідника «Старе місто» приємно пройтися. Хоч Міллер тоді так і не приїхав. Прикро. Був минулого року — з неофіційним родинним візитом. Зате до Кам'янця активніше їздять туристи, і це сприятливо позначається на місцевому бюджеті.

На державному бюджеті кам'янецька історія позначається в кінцевому рахунку кепсько. Судить самі — кажуть (і, виявляється, не даремно), щоб бажання збулося, треба постояти під аркою брами кафедрального костелу св. Петра і Павла. За лічені тижні до президентських виборів простий ракетобудівник з Дніпропетровська постояв собі під тією аркою. Потім став Леонідом другим — Президентом Кучмою. У 1999-му за лічені тижні до виборів «гарант» знову стояв у потрібному місці.

Середньостатистична зарплата кам'янчан не дотягує до 300 гривень, ціни — на рівні київських, лише за приблизними підрахунками 5000–8000 мешканців міста подалися на заробітки за кордон — життя триває.

У готелі «Смотрич», чим тут дуже пишаються, воно буває з гарячою водою — до 23-ої години, пізніше нема ніякої води. Тепло в кімнатах буває влітку. Авторів цих рядків допомогла кам'янецька мерія — звідти телефонували до адміністрації готелю, щоб у моєму 40-гривневому номері (без телефону) ввімкнули камін. Ніщо так не зігріває, як добре переконливе слово виконавчої влади.

Тутешня, здається, позбавлена столичних радощів міжпартійної боротьби. Мер Олександр Мазурчак, який керує містом уже другий термін, каже, що найпотужнішим об'єднанням у його місті є громадська організація «Партія відродження Кам'янця-Подільського». Партійці дбають не лише про хліб для народу, а і про видовища.

— Чотири роки поспіль у нас проводився один з етапів Кубка України з авторалі, — згадує міський голова. —

Приїжджали титуловані спортсмени, кам'янчанам дуже сподобалося. Ми почали проводити ралі серед них. А далі такі ж змагання влаштували для місцевих керівників — на трасі з ожеледдю. Я теж брав участь — посів шосте місце, а мій заступник — друге. Авто володаря першого місця фінішувало задом наперед — траса ж підвищеної складності, у мене самого були повороти на 180 градусів. Двоє майстрів спорту з траси зійшли.

— Жертви були?

— Ні. Усе на аеродромі відбувається.

Інші масові акції столиці Поділля — змагання команд на повітряних кулях, фольклорний фестиваль «Сім культур», цього року їх має бути 12 — за кількістю національностей, що залишили свій слід у історії міста — і справжні рицарські турніри. Дійства заслуговують окремого слова.

ДРУЖБА НАРОДІВ І РИЦАРІВ

На честь фольклорного свята було споруджено монумент — у народі його називають «колектором», вшановуючи творчу фантазію автора. Витвір складається з чогось схожого на металеву вазу (чи колону?), оточену сімома кам'яними брилами. Ще дві зайвих робітники чомусь залишили в полі неподалік. Навіть обережні в коментарях місцеві газети не відмовили собі в задоволенні повправлятися в сарказмі на тему матеріального підтвердження дружби народів.

А турнірів наразі не проводять, бо в міськради немає на них грошей. Історична, врешті, традиція — хто сказав, що у рицарів були гроші? Хоч самих рицарів у Кам'янці не бракує — одна їх група подалася в послідовники толкієністів (палких прихильників творів Толкієна про ель-

фів, гобітів і магів — ред.). Друга з самовідданістю романтиків-могікан опановує середньовічні бої з холодною зброєю — не бутафорською.

Гуру, аспірант істфаку місцевого університету Олександр Заремба каже, що в рицарі пішов від хорошого життя в дитинстві — вони з друзями захоплювалися літературою на історичну тематику. Небанальне захоплення сьогодні об'єднує компанію з десяти молодих людей (серед них — одна дівчина) «Bastards' Sword» або «Меч незаконнонародженого». Команда встигла «засвітитися» на великому екрані — у фільмі М. Мащенко «Богдан Хмельницький» і перемогти на турнірі «Шабля короля Сигізмунда» у Варшаві.

— Чому в команди така назва?

— у XVI столітті, яке вивчаємо, відбувся перехід від жорсткого, брутального бою до більш витонченого фехтування, зброєю для нього був напівмеч, або «меч бастарда». Ще в нас є символ команди — бастарда. Це вид зброї на кшталт шпаги. Нашим символом не фехтуємо. Загалом же назва підкреслює — ми не рицарі.

— От тобі і на...

— у місті і загалом в Україні є люди, що вважають себе справжніми, посвяченими рицарями. Ми не заперечуємо. Але назвою виявляємо протипагу існуючим рицарським клубам. Загалом, військово-історичним рухом сьогодні в державі багато людей займаються. Те, що ми робимо, називається історичною реконструкцією. Чому цим займаємося? Бо подобається, бо робимо шоу — беремо техніку бою з середньовічних підручників і відтворюємо її. Пощастило дістати підручник XVIII сторіччя з бою на рапірах. Допомогає Інтернет — зараз є достатньо джерел. Але де-

монструвати техніку під час змагань було б, м'яко кажучи, нерозумно. У давні часи турніри чи, так би мовити, змагання, не виключали смертельного фіналу. Сьогодні навіть змагання, що допускають бодай соту частину такого, геть неприйнятні. Тож на виступах ми демонструємо постановочну техніку — але максимально реальну. Хоч у Європі є чимало шкіл, які практикують ту чи іншу техніку. В США є серйозна школа, що практикує середньовічні бойові мистецтва саме як мистецтва, а не як спорт чи шоу. В Польщі більше займаються XVII сторіччям, боями на шаблях.

— **Чим займаються «бастарди»?**

— у нас асортимент доволі широкий. Бо основний вид тренувальних занять — по XVI століттю, наймані війська, ландскнехти. Це не пов'язано з ідеологією.

— **Все починалося з...**

— Коли починали, мало усвідомлювали, чого взагалі хочемо. Для багатьох це було не більш, як романтичне гасло. Спочатку теж «перехворіли» толкієнізмом. Знаєте, як кажуть, — хлопці ніколи не дорослішають, просто їхні іграшки стають дорожчими. Щоб зрозуміти, що це таке, треба бодай раз спробувати.

— **Скільки коштують ваші «іграшки»?**

— Зараз в Україні мало хто виготовляє зброю. є принаймні три центри — Київ, Харків і Севастополь — де професійні ковалі роблять зброю, обладунки і таке інше. Хороший меч коштує починаючи від ста доларів, шолом — від п'ятдесяти. Добрий ринок зброї у Польщі, ще кращий — у Чехії. В Європі не бракує клубів, які серйозно займаються історичною реконструкцією.

Наша команда зараз має мечі, короткі мечі — так звані люсаки, — шпаги, рапіри, списи. Існує залізне правило —

під час тренувань чи боїв чужу зброю брати не можна. А для того, щоб бездоганно показати бій протягом 2–3 хвилин, треба тренуватися півроку.

— **Це в «Богдані Хмельницькому» ви виступали з боєм?**

— Та ні. Там була звичайна «масовка» під час штурму Збаража, його грала кам'янецька фортеця, хоч вона на збаразьку зовсім не схожа. Нас одягли в козацькі костюми, дали у праву руку шаблю, в ліву — двометровий спис. Повний нонсенс. Не те, що битися, навіть іти з таким озброєнням важко, тим паче дряпатися на фортечний мур. По-перше, насправді козаки дуже рідко користувалися шаблями, це була піхота з мушкетами. Фільм справив враження такого собі — ніхто особливо не переймався тонкостями відтворення історичних деталей. Те саме стосується і постановки боїв. Взагалі, наш кінематограф до боїв ставить на асоціативному рівні — колись таку радянську пародію зробили, «Д'Артаньян і три мушкетери». Жодної історичної правди — бодай те, що тоді ніхто не фехтував однією шпагою, завжди її використовували разом із кинджалом.

Я добре знаю команду, яка займалася масовкою, каскадерськими трюками і боями у «Вогнем і мечем», це польське товариство «Ліга барона». Томаш Шаєвський, який дублював постановника боїв, є учнем професора Заблоцького, чи не найкращого у світі спеціаліста з боїв на холодній зброї. Брат Томаша, професійний коваль, виготовляв майже всю зброю для переднього плану. Тобто у поляків все це поставлено на серйозну основу.

Варшавські клуби почуваються не так, як наші — там хлопці можуть будь-якої хвилини безкоштовно зайти до музею, поміряти обладунок, добре роздивитися зброю тощо.

Можна тільки мріяти, щоб в українців було б таке саме ставлення до своєї історії, як у поляків до української.

— Наші турніри дуже відрізняються од європейських?

— У Польщі це швидше свято однодумців. У саду на відкритому повітрі накривають довгі дерев'яні столи, на них мають бути страви, приготовані за середньовічними рецептами, починається справжня рицарська учта — усі в костюмах. Незнайомі знайомляться. Згодом — власне турнір.

В Україні турнір — більше шоу, організацією і нагородами на якому найбільше переймаються ентузіасти. Але на турнірі, який ми проводили в 2001-му, приз був доволі солідний — ми замовили ковалеві меч, його вкрили позолотою.

Та відтоді в Кам'янці-Подільському турнірів не проводять. Мабуть, у міському бюджеті гроші залишилися тільки на дружбу народів.

ЯК ПОРОЗУМІТИСЯ ПО-ПОДІЛЬСЬКИ

Дружба народів у Кам'янці-Подільському — це не просто слова, а і обов'язкова година російської мови в середніх школах, чого давно немає в сусідніх областях. Заступник міського голови Дмитро Васильянов у розмові зі мною щиро шкодував, що всього одна — дуже, мовляв, втрачають від цього школярі, не вистачає їм великої російської літератури. Тому і спілкуються між собою не російською і не українською, а таким собі покручем, від чого Дмитру Сергійовичу сумно.

Смуток заступника могли б розвіяти ефір місцевої FM-радіостанції, ведучі якої пропонують «хорошо отдохнуть в развлекательном «Фільваркі-центре» і «нову песню группы «Тату», вивіски «Парікмахерская» чи «Фірменний

магазин», або запрошення на дверях ресторану «Только у нас любовная вечеринка с Верочкой Сердючкой». Переважаючий статус мови північного сусіда в Кам'янці-Подільському можна пояснити не лише близькістю зрусіфікованого сходу — за радянських часів у місті не бракувало об'єктів військово-промислового комплексу, розташовувалася військова частина. Нащадки військових і місцевого населення надають перевагу «язику» — хто не вірить, хай здійснить прогулянку центральними вулицями Кам'янця.

Узимку вони виглядають похмуро і незатишно, а вимощені плиткою тротуари перетворюються на ковзанку. Особливо «романтичну», коли починає сутеніти — у центрі ліхтарі є, а трохи далі і на околицях розраховуйте хіба що на сяйво власних очей. Тому мені радили пересуватися по місту на таксі — всього три гривні за будь-який маршрут — транспортну проблему тут вирішено. Як-не-як, столиця Поділля претендує на звання туристичної Мекки. Ще — такого собі мікро-Єрусалима: у Кам'янці-Подільському обидві найвпливовіші релігійні громади представляють іноземні церкви — римо-католиків і православних російського патріархату.

У минулому між представниками різних народів, що жили у місті (крім поляків, турків, росіян і, звичайно, українців, тут мешкали вір-мени, німці, євреї та угорці), різне бувало — і мирне співіснування з процвітаючою торгівлею, і конфлікти, які закінчувалися різаниною. Був період, коли місцеве самоврядування здійснювалося керівними структурами трьох громад — польської, вірменської та української, усі три мали рівні права. Суперечки ж на духовній царині негативно не відбилися — турки, захопивши Кам'янець, не зруйнували католицький собор, а лише поставили перед ним мінарет. Поляки, повер-

нувши собі місто, мінарет не знищили, тільки встановили на ньому скульптуру Богоматері. Просто зразок міжконфесійного порозуміння — середньовічний.

Більш сучасний, міжпартійного порозуміння, виглядає так: міська рада, про всяк випадок пішовши назустріч побажанням трудящих лівої орієнтації, вирішила знову встановити повалений було пам'ятник Леніну. Мер Олександр Мазурчак без натяку на гумор говорив мені про мистецьку цінність монументу. Щоправда, встановлювати пам'ятник у сквері мали за кошти місцевого осередку комуністів. А ті чи грошей пошкодували, чи з ідейних міркувань — які, мовляв, кошти в пролетаріату? — ні копійки не дали. Так і спочиває собі Ілліч на якомусь складі — в горизонтальній, а не вертикальній позиції.

ФОРТЕЦЯ НАД СМОТРИЧЕМ

Гай-гай, що тут робилося в середині 90-х! Кам'янець переживав справжній туристичний бум, на площі Старого міста ніде було автобусам з гостями паркуватися. Найбільше гостей — із сусідньої Польщі. Головний об'єкт їхньої цікавості — старовинна фортеця. Мешканці Кам'янця мають давній звичай — у день весілля молодята спочатку приїжджають до її стін. Власне, тільки стіни у ній добре збереглися, з ними пов'язано безліч розповідей.

Наприклад, про легендарного пана Володийовського — національного героя Польщі, оспіваного в однойменному романі Г. Сенкевича. Тим часом, славетний пан Юрій, а не Міхал, як у романі, був нащадком українського шляхетського роду, у фортеці керував невеликим загоном драгунів. Він справді загинув під час оборони фортеці від турків, але не так, як це описано в белетристиці. Володийовський був смертельно поранений під час вибуху, його причетність

до останнього — швидше авторська версія. Захисникові фортеці зірвало потиличну частину голови, та обличчя залишилося неушкодженим. Героя з почестями поховали.

Інший герой, подільський Робін Гуд Устим Кармалюк, був ув'язнений у Папській вежі. За однією версією йому вдалося звідти втекти завдяки власноруч сплетеній мотузці і популярності у місцевого жіноцтва. За іншою Кармалюк втікав разом зі співкамерниками через фортечні ворота, одного з них застрелили, Кармалюка поранили. Через певний час його знову повернули до фортеці. Вона ж «грала» в'язницю у художній стрічці про Кармалюка, була твердинею гугенотів Ла-Рошель у «Д'Артаньяні і трьох мушкетерах» і ворожим замком у «Тримайся, козаче!». Щоправда, у фільмі козаки заходять до Кам'янецької фортеці, а виходять чомусь уже з хотинської... Дехто з козаків залишився у фортечних підвалах назавжди — йдеться про доволі облізливих манекенів з муляжами зброї, є фігури мушкетерів, турків. Така собі нехитра принада для відвідувачів. У напівтемряві їм вмикають не надто доброякісну фонограму зі стогонами і звуками начебто битви за кам'янецьку фортецю. Нібито має вражати, та, як на мене, чомусь не вельми...

Загальної панорами Старого міста на протилежному боці природного кам'яного каньйону не зіпсуєш жодною фонограмою. Сучаснішу і незатишну частину Кам'янця-Подільського з історичною з'єднує міст — збудований не традиційно впоперек русла річки, а вздовж — бо інакше не дозволяє ландшафт. З приводу походження моста котрий рік поспіль сперечаються місцеві та інші історики. Прихильники «римської» версії наводять переконливі аргументи, що міст пам'ятає ще римських легіонерів, бо був споруджений ще за їхніх часів. Опоненти наводять інші переконливі докази. Недавнє минуле моста пов'язане із

«золотою лихоманкою», яка охопила Україну в часи пошуків скарбу гетьмана Полуботка.

Місцевому міліцейському начальнику на день народження «доброзичливці» піднесли псевдо-старовинну карту з позначкою, де шукати скарб. Згідно з легендою, турки, втікаючи з фортеці в XVII сторіччі, перекинули на мосту чи то карету зі щирого золота, чи просто повен його віз. У річці те добро, мовляв, затягло мулом — тільки б копнути глибше. У 1992 зі Смотрича під мостом відкачали воду і копали вдень і вночі. Поки не втопили бульдозер, а потім мали мороку, щоб його витягти. Золота в багнюці так і не виявили.

Натомість цілу діжку зі старовинними монетами, прикрасами тощо випадково знайшли у дзвіниці вірменської церкви в 1995. Всього в новітній історії було 14 коштовних знахідок. Приблизно в 1995 ж місцева картинна галерея з непоганою колекцією портретного живопису XVIII — XIX ст. не дорахувалася однієї з картин — портрета єпископа Тумановича, намальованого невідомим автором. Картину банально підмінили копією — зовсім не сенсаційна історія для українських музеїв. Сенсацією можна вважати те, що на реставрацію Старого міста Кабмін має виділити 2 мільйони гривень. Обіцянка наразі залишається обіцянкою. Тим паче, що реальна потреба у коштах — разів у 12 більша.

...ТА ІНШІ ПРИНАДИ МІСТА

Добре, що є закордонні інвестори — ті не обіцяють, а вкладують гроші, як ірландці у місцевий цементний завод. Кам'янецька промисловість — одна з небагатьох в Україні, яка не простоює, а працює. А на заводі «Електрон», подекують, є чи не єдина в державі «чиста кім-

ната», в якій можна збирати вінчестери для комп'ютерів. Поки що не збирають.

Іноземці Кам'янцем активно цікавляться — китайська провінція Сучжоу ось-ось дозріє до підписання спільних документів.

Загалом же про китайців у Кам'янці мені розповіли повчальну історію. Неподалік є містечко — Китай-город, назва якого походить від давньоруського «кита» — стіна. Тим часом китайським гостям його свого часу демонстрували як доказ їхньої давньої присутності на цих землях. Гості чухали чорняві потилиці — нове слово в історії Піднебесної. При в'їзді до Китай-города ще можна побачити напис заіржавілими ієрогліфами. Мао Цзедуну і не снилося...

У туристичний бізнес іноземці інвестувати наразі не ризикують — хто його знає, що завтра станеться в Україні? і сердешні туристи, повештавшись Старим містом, з'ївши обід за 7-10 гривень в котромусь із численних закладів громадського харчування, чимчикують на вокзал — нема тут наразі належної інфраструктури. Тим не менш, прибутки від туризму у міському бюджеті стабільно зростають — в 2000-му екскурсійна діяльність збагатила кошторис на 60000 грн., в 2001 — вже на 150000.

Зросли б вони, мабуть, ще більше, якби широкий загал знав, що під Кам'янцем цілий рік мешкав відомий провідисвіт граф Каліостро. У власника замку села Судківці він орендував замок.

А в Миньківцях жив інший оригінал — відставний капітан Мархоцький. Капітан звільнив від роботи селян, але натомість вимагав, щоб вчили латину і відзначали свято Церери, сатурналії та інші фестини давніх римлян. Сам Мархоцький прогулювався рідним маєтком у тозі і лав-

ровому вінку, своє село оголосив територією «Римської держави», за що від церковників заслужив анафему, а в селян — репутацію святого. Невідомо, звідки дізналися про дивака автори відомої стрічки «Формула кохання», йому у фільмі присвячено монолог одного з героїв.

Втім, сьогодні громадянам Кам'янця — не до сентиментальних спогадів. Перше враження у приїжджого — все місто тільки те і робить, що торгує — чим завгодно і де завгодно. Проза життя. Поруч з великим транспарантом-«розкладачкою» «Торгівля харчовими продуктами на вулицях заборонена», на тих же вулицях ще до схід сонця шикуються лави продавців хліба і до хліба. У ранкових сутінках, щойно приїхала до Кам'янця-Подільського, мою валізу на коліщатах якась ділова тітка сплутала з візком-«кравчучкою»:

— Квасольку маєте продати? Цибулю?

— Гм...

— Девушка, якщо ви — новенька, то я дуже хорошу ціну даю — по рубль двадцять за кіло.

— Та я власне...

— Ну тада нічого людям голови морочить. Ну, добре — рубль сорок, але не більше. Іде?

— Взагалі-то я в готель іду.

Бізнес-вумен реагує ненормативно. Вдень я бачу її на стихійному ринку, за кілограм квасолі править 3.50. Чимало продавців, як і моя ранкова знайома, теж тішать око здоровим молодим рум'янцем на щоках. Усе ж таки недаремно Кам'янець-Подільський посідає третє місце в Європі за кількістю молодих людей на душу населення.

Слово Просвіти. — 2003. —

26 лютого - 4 березня. — ч. 9 (177). — С. 9;

5-11 березня. — Ч. 10 (178). — С. 9.

ЛІТОПИСНИЙ НОВГОРОД-СІВЕРСЬКИЙ

Віктор ТЕРЛЕЦЬКИЙ,

*член Національної спілки письменників
України, лауреат Огієнківської премії
(2006), голова Шосткинської міської
організації ВУТ «Просвіта»
ім. Тараса Шевченка*

У відомому «Літописі Руському» цей сучасний районний центр Чернігівщини на правому березі Десни згадується 1141 року. Однак є версії про значно раніше його існування.

Деякі вчені, починаючи чи не від М. М. Карамзіна, заснування міста пов'язували з часом князювання в Київській Русі Володимира Святославича. Інші вважали, що його заснував 1044 року Ярослав Мудрий. І пояснювали це існуванням тут джерела — Ярославової криниці.

Чимало з тих, хто відвідує Новгород-Сіверський, прямує сюди, на околицю міста — в Заруччя (або Покровщину). На жаль, сьогодні джерело не облаштоване належним чином. А як на мене, то мусила б тут бути ще і таблиця з висвітленням історії цієї чудової природної пам'ятки. Для читачів, а ще і для тих, від кого мусить залежати піклування, охорона місцевих пам'яток, нагадаю деякі сторінки минувшини.

Ще відомий російський історик XIX століття С. М. Соловйов, посилаючись на свідчення етнографа і фольклориста І. М. Снегирьова, писав: «В Новгороде-Северском есть уважаемый народом (виділення наше — В. Т.) родник — Заручайская криница, или Сухомлинская, иначе родник Ярославов, впадающий в Десну: на срубе этой

криницы на рассвете в Зеленую неделю, по народному поверью, сидят прекрасные девушки с русыми волосами, которые они расчесывают».

Цілющими властивостями відзначалася джерельна вода Ярославової криниці. На це вказував уродженець Новгород-Сіверського, педагог і письменник М. К. Чалий у своїх спогадах (Киевская старина. — 1889): «Карл Иванович и Осичковский (викладачі Новгород-Сіверської гімназії — В. Т.) чрезвычайно живые, бодрые старички, начиная с мая, не взирая ни на какую погоду, ежедневно в 5 часов утра совершали прогулку на Заручье пить из криницы воду... Выпивши с роздыхом от 5 до 8 стаканов холодной ключевой водицы, они возвращались домой... и в 8 часов всегда первыми являлись на службу».

За іншою версією, місто під назвою Новий Город згадується у «Повчанні» Володимира Мономаха в зв'язку з подіями зими 1078—1079 років. Уродженець Новгород-Сіверщини, відомий археолог Д. Я. Самоквасов (1843–1911) вважав, що Новгород-Сіверський засновано у IX столітті. Як там не було, 1989-го року святкувався 1000-літній ювілей граду на Десні.

Хто і коли не висвітлював сторінок його історії!

Ів. Сбітнев 1828 року в «Отечественных записках», невідомі автори в «Журнале Министерства внутренних дел» (1848, № 6), «Прибавлениях к Черниговским епархиальным известиям» (1872, № 11); Ів. Самчевський, опублікувавши працю невідомого автора «Материалы для историко-статистического описания города Новгородсеверска» («Черниговские губернские ведомости»–1853, №1; окремих виданням—К., 1858); О. І. Ханенко в «Историческом описании некоторых местностей Чер-

ниговской губернии» (Чернігів, 1887); уродженець с. Погрібки (нині — с. Коротченкове Шосткинського району на Сумщині) М. В. Рклицький у «Земскому сборнике Черниговской губернии» (1899, № 1); Дм. Дорошенко («По рідному краю», 1919); Святослав Воїнов (Новгород-Сіверський.—Чернігів, 1999).

У 1098 році Новгород-Сіверський стає стольним градом Сіверського уділу, який охоплює міста Путивль (один із перевозів через Десну носив назву — Путивльський), Курськ, Трубчевськ, Брянськ. Тут у XI—XIII століттях княжило майже з десятків осіб. Найбільше ж уславився Ігор Святославич, похід якого на половців 1185 року оспівано у безсмертній історико-літературній пам'ятці XII століття «Слово о полку Ігоревім». Безіменний автор цього твору щодо невдалого походу князя вигукував: «Невесела, браття, настала година» (переклад М. Рильського).

Невтішна картина і нині у Новгороді-Сіверському.

...До 1000-ліття міста було встановлено низку пам'ятників. Та не минуло і 20 років, а жаль і туга охоплюють душу. Спочатку була пошкоджена втілена у скульптуру постать князя Ігоря Святославича. Потім варвари (певно ж, місцеві) XXI століття почали руйнувати величний пам'ятник Бояну, встановлений на території дитинця (Замкова гора). Спочатку «злетіли у вирій» (читай — «здали на металобрухт») із могутнього плеча Віщого Бояна соколи, потім розбили гранітну плиту, на якій напис розповідав про те, що саме тут народжувався, піднімався Новгород-Сіверський. Адаже на території дитинця археологи відкрили три помешкання давніх сіверців і господарчі ями. Зникли і гуслі, на які Боян «накладав на живі струни віщі персти свої». А не так давно від тіла Віщого співця відірвали і меч.

І ось дійшла черга до пам'ятника Ярославні, скульптурна фігура якої височить під мурами Спасо-Преображенського монастиря над Десною, неосяжними для зору луками. Почали поступово знімати металеву плитку, якою встелений оглядовий майданчик.

Видатний культурний діяч, академік Дмитро Лихачов у книжці «Заметки и наблюдения. Из записных книжек разных лет», 1989, можливо, саме під враженням перебування у Новгороді-Сіверському, наголосив: «Надо брать под охрану не только архитектурные памятники, но и целые пейзажи...». А серед них назвав «Заливные луга по Десне Новгорода-Северского».

Чого тільки не довелося пережити за своє 1000-ліття сивому Новгороду-Сіверському? Міжусобні княжі чвари, набіги кочівників-половців, татаро-монгольську навалу, наскоки кримських татар, довготривале перебування під Литвою (з другої половини XIV ст.), Польщею, московське володарювання (з 1500 року). Проте як писав славетний педагог, українець за походженням К. Д. Ушинський, гімназійні роки якого минули у Новгороді-Сіверському, «... на цій малоросійській рівнині вперше виразно з'явилося і утвердилося поняття Русі; на ній воно прожило розбрат князів; у ній воно збереглося під татарським, польським і московським пануванням, бережене від усього чужого, як святиня, як дорогоцінна думка, заповідана найглибшою, найнепрогляднішою старовиною».

Справді, поняття Русі, її утвердження чітко впродовж століть відбилися і в історії Новгорода-Сіверського. Цей процес був важким, кривавим, однак часом досить успішним. Перегорнемо деякі сторінки життя міста.

У 1563-му Новгород-Сіверський зазнав навали Михайла Вишневецького. Тоді Іван Грозний писав по-

льському королю: «И то брат наш како межи нас правде быть».

Року 1604-го місто облягав Дмитро Самозванець. О. С. Пушкін у творі «Борис Годунов» одному з розділів дав заголовок «Равнина близ Новгорода-Северского (1604 года, 21 декабря)».

У 1619-му місто за Деулінським договором перейшло до Польщі, а наступного року спромоглося отримати магдебурзьке право. Чверть століття по тому Новгород-Сіверський засипала саранча, яка, за висловом сучасника, французького військового інженера, автора записок про Україну Гійома-Левассера Боплана (1600–1673), вкрила землю завтовшки в 4 дюйми, тобто понад десять сантиметрів.

У 1654 р. Новгород-Сіверський став сотенним містом Стародубського полку, а через десять років тут розігралася трагедія під час походу польського короля Яна Казимира на Лівобережну Україну. Військові дії поблизу міста так описані у «Літопису Самовидця»: «Перво татаре почали уступати з Сівера, а напотом и король, собою стривоживши, спод Глухова вступил на Новгородок-Сіверський, с которим князь Ромодановскій и гетман Бруховецкій міли потребу в Переговци (тепер — с. Пирогівка Шосткинського району Сумської області — В. Т.) под Новгородом, а новгородци не пустили короля в город, але стоял король в монастирі новгородском. А войско з войском на Десні спотикалося, бо юже король Десну переправил бил, а ріка юже почала псоватися — наступало тепло».

Саме під Новгородом-Сіверським ляхи дізналися, що Іван Богун, який через примхи долі перебував у польському війську, допомагав лівобережним козакам протистояти їм. Дізналися про це — і стратили славетного

українського полковника. Проте і досі історики України та Польщі не в змозі встановити — як саме і за яких обставин це відбулося.

У загальних рисах цей історичний факт знав Т. Г. Шевченко. У поемі «Гайдамаки» він з боєм вигукнув:

*Де той Богун, де та зима?
Ингул щозиму замерзає —
Богун не встане загатить
Шляхетським трупом.
Лях гуляє!*

Та чи не історично правильніше було б поетові замінити річку Інгул на Десну?!

В історичних розвідках лише вказується місце загибелі Богуна — с. Комань поблизу Новгород-Сіверського. Коли ідеш через придеснянські села, то неподалік міста, ліворуч від річки, на високій горі бачимо дубовий хрест. На підмурку цього пам'ятного знака на мармуровій плиті читаємо «Полковнику Івану Богуну — національному герою України, видатному військовому діячу визвольної війни українського народу 1648–1654 рр., страченому польською шляхтою в лютому 1664 року. Вклонімося цій землі».

У XVII столітті у Новгороді-Сіверському особливого розмаху набуло культурне життя. З другої половини століття при Спасо-Преображенському монастирі почала діяти Слов'яно-латинська школа; скрипторій, у якому виготовляли високохудожні рукописні книги, працювали іконописці. 1674 року розпочалася діяльність друкарні. Її засновником був чернігівський архієпископ Лазар Баранович (1620–1693). Діяла вона до другої половини 1679 р., коли після липневої пожежі у місті все її устаткування Баранович перевіз до Черні-

гова. Тут, у Новгороді-Сіверському, було видруковано 20, за іншими джерелами — 23 видання. Шкода, що досі історія книгодрукування у Новгороді-Сіверському не складена, хоча за її написання мріяв узятися Михайло Максимович, вихованець місцевої гімназії в 1812–1819 роках.

У 1699-му архімандритом Спасо-Преображенського монастиря у Новгороді-Сіверському був Д. С. Туптало (св. Дмитрій Ростовський). Цікавий такий факт. К. Д. Ушинський, автор анонімною рецензії («Современник. — 1854. — № 2) на віршованій переклад «Слова о полку Ігоревім» М. В. Гербеля зазначив, що пам'ятки «...єдиний список розшукано в Спасо-Ярославському монастирі, де жило багато духовних, прибулих із Малоросії, і куди легко могли потрапити книжки св. Дмитрія, ми можемо припустити, що цей список точно зроблено самим Дмитрієм Ростовським під час перебування цього святителя у Новгороді-Сіверському». Припущення Ушинського не було голослівним чи надуманим. Воно базувалося на доброму знанні ним матеріалів, що стосувалися «Слова», на цілком конкретних історичних документах. У цій рецензії Ушинський пише про звістку археографа і палеографа К. Ф. Каллайдовича в листі до історика-археографа р. Ф. Тимківського: «Друкар Семен Анікейович Селівановський говорив мені, що він бачив у рукопису Пісню Ігореву. Вона написана точно в книзі, як сказано в передмові, і білоруським писанням, не так древнім, схожим на почерк Дмитрія Ростовського».

Данило Туптало (до речі, також ігумен Глухівського Петропавлівського монастиря в 1694—1697 рр., де продовжував працю над славетними «Четьями-Мінеями»), людина освічена, що постійно турбувалася про поши-

рення писемності, знань в Україні, як щирий патріот отчого краю, не міг на землі «Слова о полку Ігоревім» пройти повз рукопис цієї пам'ятки, якби він потрапив у поле його зору!

К. Ушинський цілком слушно пов'язував «Слово о полку Ігоревім» і його автора з Україною: «Чому б уже не сказати просто, що «Слово» написано тією мовою, на якій повинен був говорити його творець, цілком імовірно, мешканець Новгород-Сіверського». Нагадую про це, бо сьогодні в «Енциклопедии «Слова о полку Игореве» (СПб., 1995) пам'ятка оголошена «национальным литературным шедевром» Росії.

...Року 1782-го місто на Десні стає центром Новгород-Сіверського намісництва (таку адміністративно-територіальну одиницю на Лівобережній Україні ввели у 80–90-ті рр. XVIII ст.). За ревізією того року до цього намісництва входило 11 міст, 20 містечок, 2186 сіл, хуторів, слобод. Проіснувало воно до кінця 1796 року.

...У всі часи в місті було чимало навчально-виховних закладів різного спрямування. Ще 1635 р. під час посилення шляхетсько-католицької експансії було відкрито єзуїтський колегіум. Припинив він своє існування в 1648 р., коли почалася національно-визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького.

У 1657–1667 рр. на території місцевого монастиря звели бурсу для учнів Слов'яно-латинської школи. У зв'язку з утворенням Новгород-Сіверсько-Глухівської єпархії, у вересні 1785 р. відкрилася Новгород-Сіверська духовна семінарія, яка діяла до 1918 року.

11 лютого 1789 р. в місті почало діяти перше на Лівобережній Україні Головне народне училище. З часом постало питання про його закриття. Тоді до Новгород-Сі-

верського приїхав візитатор училищ Харківської навчальної округи, професор І. Ф. Тимківський. Він дав училищу високу оцінку — і це значною мірою сприяло перетворенню 1804 року закладу на гімназію. Прикметно, що тоді Іллі Федоровичу впала в очі дочка директора училища (потім гімназії) І. І. Халанського Софія, з якою він побрався 5 вересня 1809 року. За шлюбом йому дісталася Туранівка Глухівського повіту, де він оселився у другій половині 1811 року. Згодом І. Ф. Тимківський (із кінця 1825 року) змінив Халанського на посаді директора Новгород-Сіверської гімназії. Не можна обійти увагою його вплив на вихованців. Один із них, К. Д. Ушинський, так оцінив його роль у підготовці гімназистів: «Виховання, яке ми здобули в 30-х роках у бідній повітовій гімназії маленького містечка Малоросії Новгород-Сіверського, було в навчальному відношенні не тільки не нижче, але навіть вище того, яке на той час здобувалося в багатьох інших гімназіях. Цьому сприяла любов до науки і деяка навіть педантична повага до неї з боку покійного директора Н-ської гімназії, старого професора, ім'я якого відоме і в ученій літературі, — Іллі Федоровича Тимківського».

У Туранівку, на береги Шостки, до І. Ф. Тимківського привезли семирічного небожа Михайлика Максимовича. Тут хлопець пройшов у дядька навчання «началам разных наук и по латыни» (за спогадами М. О. Максимовича), а потім (1812–1819 рр.) курс наук у Новгород-Сіверській гімназії.

І. І. Халанський планував відкрити тут, на берегах Десни, університет. З цього питання звертався до міністра народної освіти графа П. В. Завадовського; малоросійського генерал-губернатора О. Б. Куракіна. Проте його обґрунтування доцільності такого кроку, на жаль, не ви-

тримувало критики. Про це повідомлялося в «Киевской старине» (1882), де друкувалося його листування з князем Куракіним. Коментатор листів, письменник М. В. Шугуров доречно зауважував: «Многоречивый педагог в пользу учреждения университета в Новгороде-Северском не представил ничего кроме свежего воздуха (Халанський першим аргументом зазначив дослівно: «Положение сего города здоровое» — В. Т.) и большой церкви».

Існують свідчення, що перу І. І. Халанського належав рукопис «Топографического описания Новгорода-Северского».

...Хоча Новгород-Сіверська гімназія тривалий час була центром освіти колишньої Чернігівської губернії, в місті 1808 року почало діяти повітове училище. До речі, саме тут, а потім уже в гімназії навчався Пантелеймон Куліш. У 1913 році училище було перетворене на Вище початкове.

У XIX столітті в місті з'явилися повітове духовне училище (1818), жіноча гімназія (1875). А в минулому столітті діяли: педагогічний технікум (1931), реорганізований 1937 року в педагогічну школу, в 1944-му — в педагогічне училище, медичне училище (1936).

Навчально-виховні заклади Новгорода-Сіверського породили тут численний загін визначних діячів нашої історії та культури.

Історик, публіцист Д. І. Дорошенко (1882–1951), ім'я якого за радянських часів замовчувалося, у нарисі «Новгород-Сіверський» писав: «До історії нашої культури Новгород-Сіверська гімназія вписала своє ім'я тим, що у ній вчилися Михайло Максимович, Панько Куліш, Михайло Чалий (біограф Шевченка), Кость Ушинський і кілька менш видатних діячів. у 60-ті роки гімназія була

якийсь час певним осередком українського руху. Тоді вчителював тут Метлинський (брат професора Амвросія Метлинського), Лоначевський; у актовій залі гімназії уряджались українські спектаклі і концерти. Хором керував Опанас Маркович, що служив тоді в Новгородку в акцизі. Серед молоді жваво розходились українські книжки і метелики». Це стверджував вихованець гімназії, згодом український письменник Дмитро Маркович (1848–1920): «Несомненно знаю, что в классах, в свободное от уроков время, читались Шевченко и другие поэты, даже Мицкевич по-польски; пелись песни украинские, русские, сербские».

Та не дуже вільно було панувати тут українському духу. Д. В. Маркович далі продовжував: «Знаю, что директор гимназии Кулжинский строго запретил бывать у дядька (О. В. Марковича — В. Т.) и водить с ним знакомство». Тим директором у 1857–1861 роках був Леонтій Іванович Кулжинський, син Івана Григоровича (1803–1884), волонтера малоросійства, оббріхувача сутності Кулішевої «Граматки», критика «Букваря южнорусского» Т. Г. Шевченка, його поем «Гамалія», «Тарасова ніч»; противника самостійності і самотності української мови, права на існування української літератури.

Зі стін гімназії вийшли письменник, археолог, правник М. В. Шугуров (1843–1901); педагог, свого часу попечитель Київського навчального округу, знайомий Т. Г. Шевченка П. О. Антонович (1812–1883), літературознавець Д. П. Сильчевський (1851–1919), активний діяч губернського земства, історик-публіцист Ф. М. Уманець (1841–1918); викладач, фольклорист П. О. Чуйкевич (1818—1874), учений-бджоляр О. І. Покорський-Журавко (1813–1874); один із відомих меценатів Києва, лісопромисло-

вець, суспільний діяч С. С. Могилевцев (1846–1917)...

Ще наприкінці ХХ століття на будівлі було кілька меморіальних дошок. Відвідувачі дізнавалися, що в стінах навчального закладу в різний час навчалися окрім уже згаданих М. О. Максимовича, П. О. Куліша, К. Д. Ушинського ще брати Заблоцькі-Десятівські (Андрій — економіст, письменник; Михайло — статистик, метролог; Павло — професор-хірург); археолог та історик права Д. Я. Самоквасов, революціонер-народник і винахідник М. І. Кибальчич; народник, один із організаторів «Землі і волі» О. Д. Михайлов. Та ось наприкінці президентства Л. Д. Кучми після косметичного ремонту будівлі ті меморіальні дошки... щезли. Нещодавно з'явилася невеличка табличка, на якій лише названо далеко не всі імена.

А Новгород-Сіверський зобов'язаний не тільки назвати, а і належним чином висвітлити інші постаті. Павла Осиповича Науменка, директора місцевої гімназії в 1848–1856 роках і його сина Володимира (1852–1919), педагога, видавця, головного редактора журналу «Киевская старина», якого М. С. Грушевський назвав серед «заслужених для української науки і українознавства діячів». Олександра Петровича Оглоблина (1899–1992), українського історика, кровний батько якого М. М. Мезько походив із Новгород-Сіверщини. Цей науковець, майже півстоліття проживаючи поза Україною, об'ємно, широко і глибоко літописав історію України і, зокрема, Новгород-Сіверщини, яку змалку вважав своєю батьківщиною. Його життєпис наведено в книжці «Сіверщина в долі істориків та в історичних дослідженнях» (Київ — Новгород-Сіверський, 1996).

Ісаака Прохоровича Мазепу (1884–1952), українського громадсько-політичного діяча (у 1919–1920 рр. був го-

ловою Ради Народних міністрів УНР), історика з Новгород-Сіверського повіту (с. Костобобрів).

Як просвітянин, я не можу промовчати з приводу прикрих помилок, неоковирностей, які (особливо останнім часом) заповнюють сторінки різних видань. Часом досить солідних, наукових. Навіть столичних.

30 липня 1838 року духівництво, дворяни, інші мешканці Новгорода-Сіверського (зокрема, і учні гімназії) біля Путивльського в'їзду до міста зустрічали тіло колишнього міністра народної освіти Російської імперії, графа О. К. Розумовського (1748–1822), яке перевозилося з попереднього місця поховання — містечка Почеп Глинського повіту, що раніше входив до Новгород-Сіверського намісництва.

Домовину Олексія Кириловича, сина гетьмана Лівобережної України К. Г. Розумовського встановили в Спасо-Преображенському соборі однойменного монастиря. Вона з часом загубилася. Можливо, при ремонті храму в 1858 чи 1910 роках.

Такі історичні дані. Та ось В. Ткаченко в книжці «Православна Глухівщина» (К., 2001. — С. 22) пише: «У приміщенні Спасо-Преображенського храму в 1838 р. було поховано... графа Андрія Кириловича (?!), на місці цього поховання встановлено виготовлений зі світло-зеленої яшми пам'ятник графу, який народився 1752 року в Глухові».

Але ж ховали Олексія! Автор «Православної Глухівщини» припустився прикрої помилки. А далі: «На пам'ятному пилоні було помилково (виділення наше — В.Т.) написано: «Народився 1748 р., помер — 1822 р.». Та за жодних обставин не могли допустити (!) помилки. Вказані дати, наведені В. Ткаченком, це дати життя саме Олексія Розумовського.

Пишучи про Новгород-Сіверський собор, доніс до читачів грубу помилку і відомий архітектор, дослідник Віктор Вечерський («Пам'ятки архітектури і містобудування Лівобережної України» — К., 2005). Він правильно сповіщає, що в храмі поховано графа Олексія Кириловича Розумовського. Але сказане про нього, як про «видатного дипломата, політика і самодіяльного композитора, друга Бетховена» слід адресувати Андрію Розумовському (1752–1836). Л. Кершнер у короткому нарисі життя і творчості «Людвіга ван Бетховена» пише, що «частим гостем став Бетховен и на музыкальных вечерах во дворе русского посланника в Вене, графа Кирилла Петровича (?! — В.Т.) Разумовского». Тут потрібно вести мову про сина гетьмана Лівобережної України К. Г. Розумовського — Андрія, князя, дипломата-посла у Відні (1801–1807), мецената мистецтва. Саме він був організатором і утримувачем на власні кошти струнного квартету (у складі якого виступав і сам), що першим виконував твори славетного Людвіга ван Бетховена.

Отож будьмо уважні! Просвіщаймося!

*Слово Просвіти. — 2007. —
10-16 травня. — Ч. 19 (396). — С. 8-9.*

КОНОТОП — СИМВОЛ ПЕРЕМОГИ

Олександр ВАКУЛЕНКО,
м. Конотоп

Одним із найзагадковіших населених пунктів Північно-Східної України є Конотоп, мешканці якого 6 вересня святкують день міста. Часу заснування міста документально не зафіксовано. За версією краєзнавця І. А. Лисого, Конотоп розташовано на місці літописного Липовецька — центру однойменного князівства, яке згадується в 1283 році.

Згадки про Липовецьке князівство зустрічаються у працях преосвященного Філарета Гумілевського, істориків М. Карамзіна, А. Буніна, В. Єнукова, В. Кучкіна, але кожен із них указував на інше місцезнаходження князівства, так що історія таємничого князівства почала нагадувати випадок із «летючим голландцем». Свою версію висловив також конотопський краєзнавець І. А. Лисий, який заявив, що літописний Липовецьк — це і є Конотоп. Можливо, ця версія не отримала б подальшого розвитку, якби не археологічні дослідження 1997–1998 рр., котрі підтвердили існування на території міста населеного пункту XII—XIII ст. Проте встановити, яке це було поселення — Липовецьк, чи якийсь інше, — поки що не вдалося.

Друга частина історії Конотопа починається з моменту відродження чи навіть другого пришествя. Цього разу місто виходить на історичну сцену в першій половині XVII ст. в часи будівництва Польським королівством фортець.

У той час ця місцевість належала канцлеру Польщі Юрію Оссолінському і знаходилася на польсько-московському кордоні, тому з метою його укріплення поляки зводять тут фортецю. У червні 1648 р. місто звільнили козаки Богдана Хмельницького. Створюється Конотопська сотня. Конотоп стає сотенним містом Чернігівського, потім — Ніжинського полку.

1659 року, під час визвольних змагань українського народу, Конотоп опинився в центрі військових баталій. П'ятитисячна залога козаків Ніжинського і Чернігівського полків під командуванням ніжинського полковника Григорія Гуляницького, що захищала Конотопську фортецю, витримала 70-денну облогу, відбиваючись від атак московського війська. Тим часом до стратегічного укріплення підійшли об'єднані козацько-татарські війська на чолі з гетьманом Іваном Виговським, які 28–29 червня за ст. ст. нанесли нищівну поразку війську супротивника, повністю знищивши російську елітну частину — кінноту... є в місті вулиця імені Виговського, інша вулиця має назву Козацька.

Конотопська сотня складалася з чотирьох Куренів: міського, Волкогонівського, Дрижчівського і Загребельського. Історія зберегла імена конотопських сотників. Це Іван Рибальченко, Лесько Лисенко, Іван Жданенко, Федір Кандиба, Андрій Кандиба, Григорій Костенецький, Андрій Лизогуб, Йосип Костенецький, Іван Парпура, Данило Кандиба, Андрій Таранський.

1781 року Гетьманщину було поділено на три губернії або намісництва: Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське, які разом склали «Малоросійське генерал-губернаторство». Починаючи з 1782 р., Конотоп стає повітовим центром Новгород-Сіверського намісництва. Саме тоді, 7

червня 1782 р., департамент геральдики затвердив офіційний герб Конотопа, який у наш час рішенням Конотопської міської ради було відновлено.

1796 року Конотоп увійшов до складу Малоросійської губернії. Через два роки конотопець Максим Йосипович Парпура, який у той час був керівником друкарні Медичної академії в Петербурзі, власним коштом видає «Енеїду» І. П. Котляревського, яка стала першою книгою, надрукованою сучасною українською мовою. У подальшому М. Й. Парпура став професором Харківського університету. Саме на його кошти в Конотопі було збудовано лікарню. 1802 року Конотоп стає повітовим містом Чернігівської губернії.

1833 року український письменник Григорій Квітка-Основ'яненко написав гумористично-сатиричну повість «Конотопська відьма», яка через чотири роки вперше з'явилася друком. У наш час образ конотопської відьми використовується як місцевий міфо-поетичний бренд, що символізує прекрасну і чарівну, незрівнянну і загадкову дівчину, в яку, за повір'ям, кожного ранку перетворюється відьма, котра, маючи магічну силу, належить двом протилежним світам. З одного боку, вона належить до потойбічного світу, з іншого — до світу людей.

*Я таємниці з цього не роблю —
Над Конотопом древній дух витає.
І кожну ніч — скажу вам — наяву
Тут конотопська відьма пролітає...*

Так співається у пісні місцевого поета О. І. Примака (музика композитора В. В. Малярова) про конотопську відьму.

У серпні 1859 р. в селах Гирявка, Гути та проїздом у Конотопі побував Тарас Григорович Шевченко, який підтри-

мував дружні стосунки з родиною Лазаревських. Після смерті поета брата Лазаревські брали активну участь у похованні Т. Г. Шевченка в Петербурзі, а потім, виконуючи заповіт Кобзаря, супроводжували його труну на Чернечу гору в Канів. Найбільш відомим представником цієї родини був Олександр Матвійович Лазаревський — український історик та науковець, котрий більшу частину свого життя присвятив дослідженню історії Лівобережної України XVII—XVIII століть. За ініціативою О. М. Лазаревського в 1900 р. було засновано Конотопський краєзнавчий музей, який зараз названо його іменем. Чималу бібліотеку передав до музею інший відомий конотопець — бібліограф та літературознавець Степан Іванович Пономарьов.

Помітний слід в історії військової справи залишив конотопець М. І. Драгомиров. Протягом одинадцяти років Драгомиров очолював Академію Генерального штабу в Петербурзі, а в 1889 році Михайла Івановича призначають командуючим військами Київського військового округу. У цьому ж році Драгомиров знайомиться з художником І. Ю. Рєпіним, якому згодом позував при зображенні кошового отамана Івана Сірка на картині «Запорожці пишуть листа турецькому султану». Ставши в 1898 році також Київським, Подільським та Волинським генерал-губернатором, М. І. Драгомиров, який прихильно ставився до всього українського, допомагав митцям та діячам української культури. Останні роки свого життя Драгомиров прожив у Конотопі, де і був похований на цвинтарі біля Вознесенської церкви.

У березні 1917 р. постала Центральна Рада. Законом ЦР про адміністративно-територіальний поділ України, прийнятим Малою Радою 6 березня 1918 р., Конотоп за-

твердили центром Посейм'я. Конотоп, як залізничний вузол, мав важливе значення. Певний час у місті перебував один із перших в армії УНР збройних підрозділів — полк ім. Дорошенка, який брав участь у військових парадах на Софійському майдані в Києві при оголошенні Універсалів Центральної Ради. Перебували в Конотопі і Січові Стрільці. У часи Української держави гетьмана П. Скоропадського та Директорії в районі Конотопа була розташована 1-а козацька стрілецька піша дивізія (сірожупанники). У Конотопі був сформований та розпочав свій бойовий шлях Курінь Смерті ім. Кошового Сірка у складі 400 багнетів під командою сотника Міляшевича. Створювалися на Конотопщині і загони Вільного Козацтва.

Од 1923 р. Конотоп стає центром Конотопського округу. До його складу входило 15 районів із 1004 населеними пунктами. У січні 1939 р. була створена Сумська область. Конотоп стає районним центром Сумщини. Тяжкі часи довелося пережити мешканцям міста в період голодомору та масових репресій, що їх організували більшовики, і в період німецько-фашистської окупації.

Здавна в Конотопі, як і в інших українських містах, було багато церков — спочатку дерев'яних, що руйнувалися з часом або гинули в пожежах. На їх місці парафіяни будували кам'яні з величними дзвіницями. На жаль, церкви Різдва Богородиці, Олександра Невського, Успенська, Богоявленська, що вражали сучасників своєю красою, дійшли до нас лише на фотокартках. У спролетаризованому Конотопі церкви руйнували з особливою ретельністю, на відміну від сусідніх Сум, Охтирки чи Глухова.

Звичайно, в часи радянської влади не всі ставали на шлях колаборантства. 23 роки провів у в'язницях та концтаборах конотопець Петро Рубан, котрий із юнацьких

років став на шлях активної боротьби проти тоталітарної системи, виступаючи за створення української незалежної держави. На клопотання Президента США Рональда Рейгана до радянського уряду відомий правозахисник був звільнений з ув'язнення і 13 липня 1988 р. у Вашингтоні, в Білому Домі, був прийнятий президентом США. Побувавши в багатьох країнах світу, Петро Рубан закликав урядовців та громадськість підтримати прагнення багатомільйонної Нації до волі. Під час історичного референдуму про статус України 1991 р. Петро Васильович повернувся на Батьківщину.

Конотоп є лише невеличкою частиною Української держави. Український народ вистояв і утвердився на рідній землі завдяки духовним та військовим перемогам, одна з яких відбулася під Конотопом 1659 року. Саме ця перемога додає віри, наснаги та впевненості у власних силах, які так необхідні нам для побудови сильної, багатой, цивілізованої України.

Слово Просвіти. — 2004. — 2–8 вересня. — Ч. 36 (256). — С. 10.

ДУХОВНІ ОБЕРЕГИ І 100-ЛІТНЬОГО РОМЕНА

Микола ЛАВРИК,

*член спілки журналістів України,
зав. відділу міськрайгазети «Вісті
Роменщини»*

*Ромен, Ромен, кризь сивий дим віків
Я бачу щит і меч твої над Сулою...*

П. Ключина

Упродовж багатьох віків плекалася слава Ромен, ключової фортеці Київської Русі, торгової столиці Малоросії зі славетним іллінським ярмарком у місті, культурно-мистецького осередку Посулля, важливого адміністративного центру Полтавської губернії, а згодом Сумської області.

На весь світ відомі імена славетних роменців — кошового Війська запорізького Петра Калнишевського, учених-фізиків Абрама Йоффе і Степана Тимошенка, матері-героїні Олександри Деревської і льотчиці-героїні Катерини Зеленко, скульптора, режисера Івана Кавалерідзе і кобзаря Євгена Адамцевича, живописця Григорія Стеценка і народної артистки Марії Затиркевич-Карпинської...

ЛЮБИЛИ СВІЙ КРАЙ...

Ромен (Ромни) — одне з найдавніших міст України — розкинувся на високому пагорбі, оповитому Сулою та її притокою — Великим Роменом. Перші сліди людини на території Роменщини датуються 30–10 тисячоліттями до нашої ери. Басівське городище — найбільше поселення скіфської доби в лісостеповій зоні України. Роменщина

є центром священної землі «Герос», де, за свідченнями грецького історика Геродота, скіфи ховали своїх царів і вельмож. Цінні знахідки з курганів Роменщини — справжні шедеври світової культури.

У 1745 році збудовано величний кам'яний собор Святого Духа, який і донині прикрашає місто. 1764 року коштом останнього отамана Запорізької Січі Петра Калнишевського, уродженця Роменщини, у місті споруджено Покровську церкву — одну з найкращих пам'яток дерев'яного зодчества XVIII століття в Україні. Останній кошовий отаман дуже любив свій край. Про це свідчить, зокрема, коштовне Євангеліє з дарчим написом, подароване ним одній із церков — нині воно зберігається в Роменському краєзнавчому музеї. Петру Калнишевському судилося очолювати Січ у найтрагічніші її десять років (1765–1775), коли за вказівкою Катерини II козацьку республіку було підступно захоплено і знищено. Самого ж отамана засудили до страти, замінивши її довічним ув'язненням у Соловецькому монастирі — там він і помер на 112 році життя. Цікавими фактами з історії міста є те, що в 1781 році тут існував французький пансіон для дітей, а наш видатний земляк художник Григорій Стеценко є автором розписів церков у садибах Розумовських, у Києво-Печерській Лаврі та Козелецькому соборі.

Культурна історія міста пов'язана з іменами композитора М. І. Глінки, котрий бував на пишному іллінському ярмарку, актора М. С. Щепкіна. Бували тут декабристи Бестужев-Рюмін, Якубович, Бріген. У 1845 році, подорожуючи Україною, місто відвідав Тарас Шевченко, залишивши в «Щоденнику» 20 липня 1857 року згадку про триденне перебування на іллінському ярмарку. Завдяки жителям Ромен О. А. Деревській, збагатилися наші уявлення про високий подвиг материнства. У роки лихоліття

ця жінка підбрала і поставила на ноги 48 дітей-сиріт, порівну розділивши між ними своє велике серце.

Тут колись уславилася на всю Україну Роменська державна хорова капела імені Леонтовича. У заслуженому народному хорі до останніх днів свого життя співав С. А. Шкурат, котрий, до речі, зіграв понад сорок ролей — у фільмах «Чапаєв», «Земля», «Майська ніч», «Сорочинський ярмарок» та інших. Свого часу на Роменській сцені виступали корифеї українського театру П. К. Саксаганський, Я. І. Воликівська, В. С. Яременко. Пишаються роменці своїми відомими земляками — діячами науки, літератури, мистецтва. Це В. Ю. Чаговець, О. О. Потєбня, Борис Антоненко-Давидович, Дмитро Білоус, Олекса Ющенко, Феодосій Сахно та інші.

Порівняно недавно, під час святкування 900-ліття першої згадки про місто, навіть не думалося, що майже відразу «підросте» воно на декілька століть. Історики та археологи зуміли довести, що Ромену — більше тисячі. І він, немов відчувши істинність своєї величі, за винятково короткий час невпізнанно оновився, постав у всій своїй імпазантній самотності ще красивішим і молодшим. Як дубнелинь, тримаючись древньої основи, свого первісного кореня, обростає молодим пагінням, буйно підіймається зеленою кроною над доколишнім світом, — отак і наше місто поновому ожило, розквітло, прийшло в рух. Саме таким зустріло воно 1100-ліття — ювілей, остаточно доведений ученими-істориками, який святкували минулого року восени.

ЯКА ДУША – ТАКА ПІСНЯ

Сьогодні древній Ромен, що розквітає, молодіє і дзвенить піснями, є одним із найкрасивіших міст України, а також плідним культурним центром. Тут діють чотири

культурні заклади: краєзнавчий музей, центральна бібліотечна система, дитяча музична школа та міський центр культури і дозвілля.

Роменський краєзнавчий музей, заснований 1920 року, є одним із найбагатших музеїв країни. У його експозиціях та фондах — справжній чумацький віз, унікальне видання «Литовського статуту», «Євангеліє», цехові прапори, картина Г. Стеценка «Роменська Мадонна» та інші шедеври. Працівники музею дбають про те, аби якнайбільше відвідувачів побувало тут, бо це є наша історія, наша минувшина, без якої ми не варті і сьогодення, і майбутнього. Міська централізована бібліотечна система включає в себе 5 бібліотек та філій. У бібліотеках міста відбуваються заходи за участю шкіл, дитячих садочків, бесіди «Слово рідне моє, запашне, барвінкове». Нещодавно відбувся літературно-музичний вечір «Це — мова моєї України». А ще — засідання жіночого клубу «Сучасниця», літературної студії «Свічадо».

Дитяча музична школа має 3 колективи, якими було дано близько 50 концертів. Останній виступ був присвячений творчості випускника цієї школи — талановитого молодого поета з Ромен Ярослава Кравченка, лауреата 13 конкурсів талановитої молоді, дипломанта, композитора і виконавця. Директор закладу викладачка-піаністка Т. Г. Охотнік — неодноразова переможниця, лауреат і дипломант багатьох обласних та всеукраїнських конкурсів. Завдяки їй і колективу викладачів тут утворюються нові і нові колективи — дуети, ансамблі, групи. Школа навчає юних музикантів гри на баяні, домрі, піаніно, гітарі, скрипці. Також працює клас духової музики. А вихованки школи Марина Зінченко, Аліна Дрижак, Наталя Асатурян є дипломантами обласних конкурсів.

Основною культурного життя у Ромнах є міський центр

культури і дозвілля (керівник Валентина Любива). Дбайливий керівник закладу, вона має чудовий голос, є постійною учасницею всіх заходів. До речі, до 1100-літнього ювілею міста пані Валентина створила власну пісню «О мій Ромен».

А при центрі культури діють колективи, безмежно закохані в пісню. Бо, як мовиться в народі, над піснею — лише молитва. Отож, пісня і є духовною окрасою, оберегом і помічником нашого народу. Любителі співу давно це усвідомили і пропагують пісню, несучи її на крилах любові та надії. Народження пісні — то незбагненна таїна. Якщо ж вона має силу збагачувати, якщо несе в собі нетлінне зерно духовності народу — то, зрештою, і перетворюється на своєрідний оберіг. Сімейний ансамбль Момотів із Ромен — явище унікальне, коли він на сцені — в залі щоразу виникає аура довіри і щирості. У родині Момотів кажуть: «Пісня — від душі. Яка у людини душа — така і пісня». Світлана і Володимир, їхні сини — Максим, Єгор, Артем, Михась — разом у праці, разом і в пісні. У їхніх руках оживають інструменти: сопілка, баян, кобза, скрипка, контрабас... Родина Момотів намагається зберегти якнайбільше призабутих пісень, дати їм нове життя, донести до сучасників справжні перлини народної творчості.

Народний оркестр народних інструментів (керівник В. Манько) — один із найпочесніших і найшанованіших колективів у Ромнах. Нещодавно він відзначив 45-річний ювілей свого існування.

У програмі — твори різних жанрів: від народної музики до сучасної джазової імпровізації. Багато творів, написаних керівником оркестру — Василем Маньком на слова місцевих поетів — М. Полуяна, А. Кубаха, Я. Кравченка. При народному оркестрі працює підготовка

група — майбутня гідна зміна. З нею займається віртуоз-баяніст Володимир Тітенко. Коли оркестр з'являється на сцені, гордість проймає душу глядача: є справжня музика, є справжні її шанувальники і поціновувачі.

А ще хочеться познайомити читачів із одним цікавим танцювальним колективом — народним самодіяльним ансамблем «Перлина» (керівник Наталія Площик), ще одною помітною зорею на небі народної творчості. Існує він із недавнього часу, і учасників небагато, але результат їхньої діяльності — можна позаздрити. Ансамбль — учасник міських, обласних і регіональних оглядів — конкурсів, фестивалів. Завдяки своєму професіоналізму та завзятості, ансамбль зайняв II місце у відбірковому турі Всеукраїнського фестивалю-конкурсу народної хореографії ім. П. Вірського, III місце у конкурсі сучасного та естрадного танцю «Великий приз Візаві — 2003», I місце на Першому міському дитячому фестивалі «Джерела надій» та інші.

Заслужений самодіяльний народний хор України — керівник Світлана Гончаренко. Стоячи, зустрічають глядачі шанувальників народного хорového співу. Давно заснований, ось уже 80 років поспіль радує він роменців та жителів інших областей і регіонів. Тут співали Степан Шкурат і Марія Воликівська, котрим аплодувала вся Україна. Тепер хор розширив свій репертуар, бо цього потребує час: пісні про славний Ромен і могутню Україну, про ота! мана Калниша та кучеряву Катерину, а також твори академічного характеру. Хор виступав на столичній сцені, йому аплодували в сонячній Болгарії... Своєрідний склад колективу: лікарі, учителі, перукарі, продавці, вихователі, домогосподарки... Але їх об'єднує одне: любов до пісні, до українських традицій і звичаїв, до рідного краю.

Знаменитий заслужений народний хор «Ветеран» нині відсвяткував 10-річний ювілей. Керівник — Володимир Момот. Колектив має своєрідний склад, адже тут — і ветерани війни, і ветерани праці, і просто літні люди, котрі духовно заповнюють свої хвилини відпочинку. Не можу не згадати і вокально-інструментальний ансамбль «Ромен-цвіт» під керівництвом Георгія Романенка — бажаного гостя на кожному концерті.

До цього переліку можна ще додати і співочі колективи, які діють при МЦКід, і танцювальні, драматичні. Їх, повірте, багато. Особливо хочеться відзначити самодіяльний народний театр «Відродження» (керівник В. Скоробагатський). Його «Лимерівна», «На перші гулі», «Жартівниця», «За двома зайцями» — є справжнім відродженням духовних традицій Ромен. І люди вдячні, що з місцевої сцени сьогодні можна побачити побут наших прадідів, побачити і відчути, чим вони жили, про що мріяли, як любили свій край і працю...

А ще танцювальний колектив «Імперіал» — чотири вікові групи, гурт «Ветеранські голоси», дует «Кришталеві роси», і багато інших — усе це культура древнього Ромна. Міський відділ культури нещодавно очолила Тетяна Лісненко. Людина, котра любить пісню і живе нею. Недарма є ветераном заслуженого народного хору України, учасниця художньої самодіяльності з 1972 року. До речі, депутат міської ради, член Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т. Г. Шевченка, голова Роменського осередку імені О. Теліги. З її приходом культурне життя міста набуло своєрідного забарвлення. Протягом року проводилися конкурси місцевих поетів та декламаторів, а нещодавно з ініціативи завідувачки відділу було проведено урочисто-святкове засідання в літературній світлиці «Сві-

чадо» (вона — авторка двох збірок поезій «Сповідь» і «Весняний зорепад»).

Разом з відділом сім'ї та молоді у місті започатковано дитячий фестиваль «Джерела надій», який щорічно буде проходити в День захисту дітей. Готується проведення незвичайного заходу — фестивалю гармоністів. Отже, роботи у відділі вистачає!

Коли за справу режисера, ведучої, сценариста береться Наталія Коваленко — фахівець відділу культури, — усі впевнені: вона не підведе. І її чарівна посмішка впродовж усієї програми радує і звеселяє душі глядачів. Відділ культури працює над створенням у місті студії авторської пісні, адже творчі люди Ромен мають великий багаж, і є що покласти в народну скарбницю творчості. Давно працює при Роменському земляцтві також спілка художників, роботи окремих авторів демонструються не лише у столиці та містах України, але і за кордоном: І. Цюпка, Н. Полюян-Внукова, М. Самохін та інші. Словом, мої земляки завжди готові представити своє древнє, але вічно молоде місто Ромен на будь-яких сценах України.

І якщо сьогодні хтось скаже, що культура в Україні мертва, втрачена, розкрадена, — не вірте. Поки є пісня, «поки живий на світі бодай один свідомий свого призначення українець», — культура живе!

Отже, духовні обереги 1100-літнього Ромена ростуть і множаться, і заявляють про себе на весь світ!..

Слово Просвіти. — 2003. — 1-7 жовтня. — Ч. 40 (208). — С. 12.

МОЄ ПРОВІНЦІЙНЕ КОХАННЯ — ЧОРТКІВ

Людмила ПУСТЕЛЬНИК,
Чортків — Київ

У Чорткові Тернопільської області не люблять жартів на тему начебто сатанинського походження назви міста, бо, по-перше, до лукавого вона жодного стосунку не має, а по-друге, навколо тієї назви і без того останніх півроку вирують пристрасті. Ініціативна група хоче перейменувати місто в Богородичне.

Втім, цей клопіт — зовсім не найважливіший сьогодні у старовинному Чорткові. Все, як у людей — зарплати не платять, роботи на всіх не вистачає, і громадяни масово шукають її за кордоном. Єдине, з чим типова західноукраїнська провінція клопоту не має — і в будні, і в свята тут надзвичайно тихо (гармидер ринку в центрі вибухає десь о 14-ій).

ЧОРТКІВ ЧИ БОГОРОДИЧНЕ?

У 60-ті роки обласний центр з Тернополя хотіли, було, перенести сюди, але передумали. Тоді ж, кажуть, місто було чистішим, а одна з центральних вулиць — Гончара — не була вимощена, як зараз, лише вибоїнами. І в річці Серет, на берегах якої стоїть Чортків, вода — не повірите — була прозорою, і в ній можна було купатися.

А ще раніше, за часів, коли Галичина була частиною Польщі, влада вирішила зробити з Чорткова курорт, що мав би скласти гідну конкуренцію сусіднім Заліщикам — тогочасному місцю відпочинку № 1. Тим паче, що краєвиди навколо — просто казкові, на кожному кроці — джерела з цілющою водою. І не бракує архітектурних

пам'яток — руїни середньовічної фортеці та унікальний костел, збудований у стилі надвісянської готики, дерев'яна церква XV століття. На схилах пагорбів мали розбити парк, встановити скульптури античних богів. Курортне майбутнє Чорткова перекреслив 1939-ий рік. Прийшли «визволителі» з червоними зірками на уніформі і зробили свій внесок у місцевий фольклор. Суворі бабусі відтоді гримали на онуків: «Чого це ти стрибаєш, мов воші на совєцькому солдаті?» Тогочасні вояки Червоної армії мали своєрідне уявлення про особисту гігієну.

Костел незабаром закрили, відтак перетворивши на склад для міндобрив. У храмі був орган, як виявилось пізніше — частина великого Дрезденського органа. Та радянській владі було не до сентиментів — державі потрібні кольорові метали, ось і розтягли інструмент. У 70-ті роки з Дрездена до райкому компартії надійшов лист із ввічливим проханням: «Чи не була б міська влада настільки ласкавою, щоб продати нам орган? Дві необхідні частини ми вже знайшли і придбали, черга за вами». Повідомляли і суму оплати, на яку райцентр міг би безбідно існувати декілька років. Але продати тоді можна було хіба що спогад.

Одній з комуністичних діячок, яка наказала вчинити у храмі неподобство, судилися важкі останні години та огидна посмертна доля — літня жінка залишила цей світ самотньою, і лише через кілька тижнів у квартирі знайшли розкладене тіло її господині.

Костел знову урочисто відкрили влітку 1989-го, зараз там правиться служба польською та українською.

Серед його вірних теж не бракує прихильників нової назви Чорткова — Богородичне. Восени минулого року чортківські електричні стовпи та дошки оголошень прикрасилися зверненням «ініціативної групи» переймену-

вати місто, бо від такої назви, мовляв, усі наші біди — від хвороб до неврожаїв. Полеміка про перейменування міста вихлюпнулася на шпальти місцевих газет (тут їх аж дві — райвиконкомівський «Голос народу» і міськрадівська «Ратуша»), противники нововведення цікавилися, чи не варто заодно і Сатанів охрестити Янголовим і чи витримає убогий місцевий бюджет ще і нову назву? За найскромнішими підрахунками, перейменування міста коштувало б йому 20000 гривень. До того ж, історична його назва — все ж таки Чортків.

Перша згадка про нього в історичних хроніках датується 1422 роком, містечко називалося Чартковіце. І польський шляхтич, якому король подарував колись ці землі, взяв собі від них ще і титул — граф Чортківський.

Руїни чортківського замку-фортеці зберігають чимало таємниць. Місцеві хлопчаки знаходили тут що завгодно — давні монети, наконечники стріл, комусь пощастило натрапити на заіржавілий пістоль чи турецький ятаган. Знахідки відтак ставали експонатами приватних колекцій або тутешнього краєзнавчого музею. Декотрим з них криваві справи судилися навіть у XX столітті — в селі Вигнанка, що починається одразу за Чортковом, різник славився професійною майстерністю, бо миттєво вкорочував кабанчикам віку важким гострим мечем, знайденим під фортечним муром у Чорткові.

Спроба пошукати подібних скарбів у підвалах замку коштувала життя сторожеві, що у 60-ті роки охороняв сучасні споруди на території замкового подвір'я: чоловік пішов у темряву і не повернувся. Як і кожен порядний замок, чортківський має розгалужений підземний лабіринт, що пролягав під руслом Серету. Саме по ньому, за легендою, втікала від ворогів графська родина.

Інша легенда стала історичною правдою ще в XIX сторіччі — поважній чортків'янці мало не щоночі снівся той самий сон: якийсь небіжчик просив розібрати частину стіни фортеці і поховати його останки по-християнськи. З жінки довго сміялися, поки, нарешті, не прислухалися до її слів. У вказаному місці знайшли кістяк, пізніше виявилось, що він належав ченцеві, святому Теофілю, якого замурували в стіні живцем турки.

Усі ці історії мали б розповідати ласим до них відвідувачам у музейно-туристичному комплексі чортківської фортеці. У середині 90-их його ідея матеріалізувалася, було, архітектурним і бізнеспланом. На території фортеці мали вирости кемпінг, паркінг і готель, обладнаний «як у Європі», але в останню хвилину з'ясувалося, що грошей на цю справу нема. Звичайно, не знайшлося їх і досі.

Хоч туристи з сусідньої Польщі до Чорткова найжджають часто — навідуються його колишні мешканці, які свого часу емігрували, щоб опинитися десь у Варшаві чи Гданську. Чортків'яни гостям радіють — поки з туристичним комплексом ніяк не дасть собі ради держава, мережа «дикого» зеленого туризму давно сформована і допомагає якою-такою копійчиною місцевим господарям, що здають приїжджим помешкання. До готелю «Супутник» у центрі міста туристи не поспішають, хоч там і дешевше — якісь 5 грн. 60 коп. за ліжко у двомісному номері. Але:

— Душу в нас немає, ванни також. Вода буває, але тільки вранці і ввечері, холодна. Світло іноді вимикають. Туалет і вмивальник — у кінці коридору. То як, будете поселятися? — діловито поцікавилася у мене адміністратор «Супутника». Намагаючись не вдихати запах того, що в готелі «у кінці коридору», з поселенням я вирішила зачекати.

МЕР ЗА ГРАТАМИ, ЛАХМІТНИК-КІНОЗІРКА ТА ІНШІ ГЕРОЇ ПРОВІНЦІЇ

У заступника міського голови Романа Шевчука я цікавилася, як сприймають городяни ідею перейменування міста. Заступник махнув рукою: «Дайте спокій», а його відвідувачка, жінка років 50-ти, почала обурюватися:

— Гроші нема на що витратити! Богородичне їм подавай! Та краще б на вулицях лад навели. Романе Степановичу, я по вулиці Шопена живу, там потоп! Дощ був, і не пройдеш — такі баюри скрізь, і на подвір'ях вода, зробіть щось нарешті!

Роман Степанович у відповідь зітхнув: найгірше у Чорткові з дорогами і водою. Перші дороги можна назвати вельми умовно, а води або нема зовсім, або буває забагато — коли злива, вся волога, з якою не впоралася каналізація, хлюпоче справжніми озерами на поверхні. Відремонтувати ж каналізацію нема за що — минулорічний бюджет міста з 40-тисячним населенням трохи перевищував 300000 гривень, цьогорічний — ледве за 100000.

Відсутні в мерії не лише гроші. З серпня минулого року тут немає мера, є лише виконуючий обов'язки — Марія Кузик. Колишній мер Павлишин відбуває чотирирічне покарання у виправно-трудовій колонії за хабарництво. Кажуть, що мера, який до обрання на посаду був військовим, правоохоронці «вели» довго, але нарешті спіймали під час того, як йому передавали 400 доларів. Сюжет про кримінал у вищих владних сферах провінційного Чорткова навіть показали в УТН.

8 липня з п'яти кандидатів мешканці міста мають обрати нового міського голову. Подейкують, що найбільше шансів ним стати має Марія Кузик.

Втім, Чортків уже давно має жіноче обличчя, хіба що наступного місяця це може бути визнаним офіційно. За прикладами сходять бодай на Чортківський ринок — у дружніх лавах його продавців представників сильної статі можна порахувати на пальцях. Зате жіноцтво займається торгівлею навіть із 14 років. Саме стільки недавно виповнилося моїй співрозмовниці Наді, у якої купувала дезодорант.

— Надю, а зі школою як?

— Ходжу, звичайно, але ж не однаково, де сидіти — тут за це платять.

— Крам у тебе недешевий — парфуми, косметика. Що, коли хтось захоче щось поцупити, не боїшся?

— у мене вже цупили: циганка йшла — шампунь з прилавка схопила. Я сусідці, тітці Ніні — вона колготи продає — сказала приглянути за моїм крамом, а сама побігла за злодійкою, здійняла крик. Люди її затримали, шампунь повернула. Ви, до речі, блискавку на сумці застебніть: циганята он за вами недарма ходять.

Без циган не було б атмосфери чортківського ринку. Їхній табір розбито неподалік від Чорткова, заробляють жебракуванням і «художньою самодіяльністю». Пара, батько і син в неймовірних кольорів лахмітті, у базарний день розважають публіку слізливими, як мексиканський серіал, піснями, що виконуються під гітару неприємно-пронизливими голосами. Хоча лідером зі збирання добровільних внесків громадян вважається сивий чоловічок Володя («Ви йому не дивуйтеся: він, бідолаха, слабкий на голову»). Володя — не жебрак, часом щось собі купує, хоч більше йому дають просто так, зі співчуття. Жінок і дівчат Володя полюбляє лякати, раптово вчепившись у рукав і голосно гукуючи на весь базар: «Лялько, я тебе люблю! А ти мене?»

Втім, Володі не перевершити покійного персонажа міського колориту, старого Войцена. Його поява на вулицях у супроводі десятка кудлатих Шариків і Рябків викликала жваві коментарі городян. Собаки заміняли Войцену родину, вони ж його і годували — іноді хтось купував у Войцена цуценят. Узимку вони буквально не могли один без одного — тварини гріли старого у його напіврозваленій і ніколи не опалюваній хатині, він же знаходив для них сяку-таку їжу на смітниках. З людьми Войцен майже не спілкувався, а його завше похмурий вигляд спонукав матусь лякати дітей: «Не будеш слухатися, віддам тебе Войцену».

Про нього розповідали небагато — що колись дуже майстерно грав на скрипці, а під час війни у нього на очах німці розстріляли дружину-єврейку. Відтоді Войцен став відлюдником і обзавівся десятком-другим псів.

За кілька років до смерті Войцену судилося стати кінозіркою. Наприкінці 70-их в Чорткові знімали художній фільм «Діти підземелля». Помічник режисера, помітивши на вулиці оригінального дідугана з пишною сивою чуприною, схопила його за руку: «Товариш, для вас єсть роль». Роль у Войцена була епізодичною — він грав лахмітника, якому бешкетники запалюють бриля на голові. Відзнявши потрібні кадри, кіношники поїхали собі, а Войценом ні з того ні з сього зацікавилася санепідемстанція. Старого примусово відвезли до лікарні, хоч на здоров'я він ніколи не скаржився, силоміць помили. Собак постріляли. Войцен, не витримавши наруги, помер — лікарняні порядки виявилися для нього надто суворим випробуванням. Років через два по тому до Чорткова повернувся чи то сценарист, чи то режисер «Дітей підземелля» зі спеціальним призом для актора

Войцена, яким його нагородили за кращу епізодичну роль на міжнародному кіно-фестивалі. Приз не було кому вручати.

Взагалі, кінопубліка Чортків шанує. Тут знімали одну з перших стрічок про УПА «Вишневі ночі», і саме чортків'яни стали першими глядачами картини. Всі відзначали вдалий режисерський задум знімати тюремні сцени саме у чортківській в'язниці — саме тут у 1939–40 рр. енкаведисти катували своїх жертв, потім закопали тіла неподалік від тюрми, сяк-так притрусивши землю. Фашисти, увійшовши до Чорткова, передусім віддали наказ розкопати братську могилу, бо розуміли, наскільки сильним пропагандистським аргументом проти радянської влади стане ця акція. Могила стояла відкритою кілька діб — поки загиблих впізнавали.

ПОБАЧЕННЯ В ЧОРТКОВІ ПРИЗНАЧАЙТЕ «БІЛЯ ШЕВЧЕНКА»

Іноземці, приїжджаючи до Чорткова, одноголосно обіцяють повернутися сюди ще раз — задля краєвидів і тиші. Ярема, американець українського походження, радіожурналіст, навіть купив собі тут будинок і всі відпустки проводить у Чорткові, не переймаючись відсутністю води або електроенергії. «Зате яка тут атмосфера!» — захоплюється Ярема і продовжує засипати Чортків компліментами, кажучи, що так чудово він не почувався ніде — ні в Мюнхені, ні у Вашингтоні, ні ще деінде, де доводилося бувати.

Чортків і справді годі порівняти з будь-яким іншим західноукраїнським містечком. Бо він має свою індивідуальність.

Тут ви дуже рідко почуєте, як із динаміків на ринку

ллються шедеври російського естрадного примітиву, на томість вмикають Оксану Білозір чи якусь обов'язково україномовну весільну лірику.

Навіть класик у Чорткові не схожий на клонованих по містах України Тарасів Григоровичів — задумано-суворих. Пам'ятник Шевченку в Чорткові представляє поета молодим чоловіком, що ніби виходить до вас назустріч. Не дивно, що «біля Шевченка» незабаром після відкриття монумента стало модним призначати побачення, а одна чортків'янка навіть зізналася авторові цих рядків:

— Знаєте, коли проходжу повз скульптуру Лурдської Божої Матері, то, звичайно, хрещуся — як і годиться. Минаючи Шевченка, ловлю себе на думці, що теж хочеться перехреститися — не знаю навіть чому.

Біля пам'ятника ми розговорилися з групою молодих чортків'ян.

— Хлопці, як вам у Чорткові? Виїжджати звідси не збираєтеся — всього лише райцентр?

— То і що? Тут добре, тихо. Якщо виїжджати, то хіба на заробітки, але потім все одно варто повернутися.

— Куди саме на заробітки?

— До Італії не варто — там наших вистачає. Кудись до Англії, США, Німеччини.

— Скільки треба заробити, щоб почуватися впевнено?

— Щоб відкрити свою справу у Чорткові, тисяч вісім знадобиться. Та ні, не гривень, доларів. Географія чортківської трудової еміграції поширюється по обидва береги Атлантики. Та все ж найпопулярніша країна — Італія.

39-річна Ганна з Чорткова розповідає про свою роботу на Апеннінському півострові:

— в Мілані ми з дівчатами упродовж місяця нічого не

могли знайти — наші там усі робочі місця розібрали. Де ми жили? По-різному бувало: і під мостом ночували якось, і в парку — там страшно, вночі з річки вилазять водяні пацюки, я скрикнула, коли побачила біля себе щурячий писок, дівчата мені: «Тихо! Хочеш, щоб нас карабінери забрали?» Не забрали. Знайомі, що вже знайшли роботу, порадили їхати на Сицилію — там легше влаштуватися. Ми там апельсини у садах збирали, як сезон закінчився — нема роботи. Пощастило знайти місце — доглядала за 10-річним Мікеле в одній родині. Хлопчисько нервовий трапився: щось не подобається, жбурляє у мене іграшками і верещить: «Ти путана!» Потім ми з ним, щоправда, заприятелювали — у нього ж, крім мене, спілкуватися нема з ким, а гратися з іншими дітьми батьки не відпускають — у них так прийнято: кожен сидить, замкнувшись, на своєму подвір'ї. Мікеле, до речі, у свої 10 ще не вмів читати. Але найбільше мене вразили його батьки. Говорили не «я роблю», «я сиджу», а «я робити», «я сидіти». Спочатку думала, це вони для того, щоб мені легше зрозуміти було, а потім виявилось, що вони по-іншому, правильно говорити, просто не вміють. Італійська граматики доволі складна, (хоч я, університети не закінчуючи, і наперед ні слова італійською не знаючи, опанувала її майже за півроку), ось вони і не завдають собі клопоту вчитися. Щоправда, так переважно, — на півдні країни, на півночі народ освіченіший.

Працювати доводилося важко — прокидалася до схід сонця, а спати лягала десь за північ — поки усі вклядуться. Господиня вередливою була — щось не так, біла мене по руках. Генеральне прибирання треба було щодня робити — бо у них не прийнято знімати взуття, заходячи до кімнати з двору. Єдине, на що гріх скаржитися — хар-

чування. Я погладшала кілограмів на п'ять — оті їхні макарони, «паста» страшенно смачні, але ж і калорійні! Побувавши в Італії, я ніколи не повірю, що українці їдять найбільше у світі. Вечеря там починається десь о 17-й, а закінчується о 23-й — коли шлунок вже відмовляється приймати їжу. Мій господар, погладжуючи важке черево, тоді говорив «баста» і нерідко засинав просто за столом.

Заплатили мені непогано — додому майже півтори тисячі доларів привезла, перед тим передавала гроші на батьківщину родині. Коли поверталася назад, дуже боялася, щоб не натрапити на «рідний» рекет — наші ж хлопці там своїх грабують, не віддаси гроші — можуть убити. Але якось Бог милував. Ось відпочину трохи і знову поїду туди — жити ж за щось треба, а в мене син цього року до інституту вступає.

Два місяці тому Бог не милував 40-річного мешканця Чорткова — з Португалії батько двох дітей повернувся у труні, загинув «за нез'ясованих обставин», як повідомили родичам.

ДІМ, У ЯКОМУ ПОВЕРТАЮТЬ НАДІЮ

Є у Чорткові одна установа, якою наразі не може похвалитися жодне інше українське місто — при місцевому карітасі організували притулок для самотніх матерів, яким нема куди подітися.

Директор карітасу Володимир Мельник на нестачу клієнтів не нарікає — жінки і молоді дівчата-покритки сходяться сюди не лише з Чорткова. У карітасі можна на решті перевести подих після життєвих випробувань — матері і дитині дають простору, світлу кімнату, забезпечують усім необхідним малюка, видають продукти, з яких жінки щось собі готують на спільній кухні. До раціону,

крім м'яса, риби і молока, входять і солодощі та вітаміни для дітей. Перебувати в притулку можна від кількох місяців до року. За цей час жінка повинна працевлаштуватись, у чому нерідко допомагає адміністрація карітасу. Її працівники за коротку історію закладу надивилися різного — зворушливих примирень з чоловіками своїх клієнтів, одну дівчину з дитиною просто звідси віддавали заміж, а не одне немовля саме тут було охрещене у каплиці. Кожній, хто приходить сюди, карітас дає надію, більшість жінок відтак пишуть вдячні листи або просто приходять сюди як до родини — надто, коли їхня власна від них відмовилася.

Як це сталося з 18-річною Іриною — сільська дівчина навчалася в Чортківському педучилищі, там і познайомилася з майбутнім батьком своєї дитини. Історія стара, мов світ — романтиці настав кінець, щойно Іра завагітніла. Коханий запропонував зробити аборт, дівчина відмовилася, тоді він її покинув. Батьки, згідно з класичними патріархальними традиціями, доньку відтак на поріг не пустили. Залишився карітас.

35-річну Настю з двома дітьми вигнав з дому чоловік. Жінка поневірялася по чужих квартирах, взимку, щоб обігріти помешкання, нишком ходили у лісосмугу красти гілляччя на розпалок. Врешті, їх вигнали з квартири, бо за неї нічим було платити. Тоді хтось порадив Насті звернутися в притулок.

У його стінах не чути дитячого галасу — тутешні дітлахи дуже тихі, до того ж, знають, що крім них тут мешкають і самотні старі люди. Усі разом збираються по неділях на службу Божу, іноді, вечорами — біля телевізора, який уже декілька разів ламали наймолодші мешканці карітасу.

СПАДКОВІСТЬ ПОКОЛІНЬ — ВІД УПА ДО «ПРОСВІТИ»

Чортківську «Просвіту» віднедавна очолює молода жінка — Стефанія Бесараба. З нею ми розмовляємо про справи не лише просвітянські.

— у Західній Україні проблем з українською нема — російську тут почуєш так само рідко, як державну — в Києві. Тож які завдання організації тут?

— Мені теж доводилося міркувати над цим питанням. Але наша робота — саме у просвітництві, у вивченні справжньої історії і знайомстві з її постатями. Це лише здається, що сьогодні ми знаємо все, насправді ж — дуже мало. Не раз думаю про те, наскільки досі актуальна, на жаль, Шевченкова «Розрита могила». І доти, доки вона не втратить актуальності, праці у нас не бракуватиме.

— Як не бракуватиме тих, хто сприйматиме її як заняття для невинуватих ідеалістів.

— Молодь, що приходить до нас, так не вважає. Вони вірять в ідею, яку вже встигли добряче дискредитувати різні ура-патріоти і пристосуванці. І ще молоді люди усвідомлюють, що стан української мови сьогодні катастрофічний — вона засмічена різними «ізмами» і вульгаризмами. Хоч іще у 60-их в українських селах і містах ніхто і не знав, що це таке — нецензурна лексика.

З пані Стефою ми говорили ще довго. З розмови стає зрозумілим, що не очолити «Просвіту» вона просто не могла — народилася в Ухті в Сибіру, де побралися заслані туди її батьки. Обоє воювали в УПА, тоді ж і познайомилися. Зустріти один одного знову судилося за колючим дротом.

Мамі Стефанії, Марії Василівні, недавно виповнилося 76. Але застати її вдома не сподівайтесь — Марія Забо-

лотна або на зустрічі з кимось, або готує до друку книгу своїх сибірських спогадів чи поезій.

— Я часто дивуюся маминій енергійності. Цілком безкорисливо вона вирушає в агітаційну поїздку, ні на що не нарікаючи. У людей її покоління по-іншому бути не може — вона робить свою роботу, бо не робити не може. Зважте на те, що ці люди виховувалися зовсім не у своїй державі, за часів Польщі, а відтак Радянського Союзу.

...І Я НА ТОМУ ВЕСІЛЛІ БУЛА

Ви бували на чортківському весіллі? Ні? А мені пощастило. То вам не «свадьба» десь у Донецьку чи Києві, то таки справжня західноукраїнська урочистість з обов'язковим дотриманням усіх звичаїв.

Одружувалися студент Чортківського вищого духовно-катехетичного училища Михайло Гур'єв та студентка Львівського медичного університету Олена Торкіт. (В миру майбутній дяк більше відомий як лідер-вокаліст місцевої рок-групи «Фата-Моргана», на її концерти — до речі, небезкоштовні, — підлітки та молодь ідуть без зайвої рекламної обробки заздалегідь — гурт вже встиг стати популярним.)

Перед брамою молодої нареченому довго випробовували терпіння викупом — весільний староста не хотів віддавати дівчину ні за гривні, ні за оковиту, ні за розкішний торт, випечений у формі серця.

Як і годиться, спочатку вивели парубка, закутаного у білу фіранку: «Ось, Мишко, твоя молода». Торг продовжувався, поки молодий не продемонстрував солідну іноземну купюру з двома нулями.

Оленчина бабуся Марія трохи сумно зітхає: — За моїх часів усі ці обряди супроводжувалися відповідними піс-

нями, гріх було дружкам їх не знати. А тепер це забулося...

Молодих тричі благословляли короваями батьки. Після благословення дружки поспішають вмотитися на подушку, на якій щойно сиділа молода — котра виявиться проворнішою, швидше вийде заміж. Далі пара навідалася до загсу, потім до церкви — вінчатися.

Весільна учта за тутешніми мірками була скромною — всього на 130 чоловік гостей. Декілька змін столів чергуються з танцями до ранку. На першому застіллі автор цих рядків нарахувала кілька десятків різних страв і закусок, рахувати решту було вже несила.

Я можу тільки уявити, скільки сил потребували молодята, щоб витримати весільний марафон — другий його день називається «поправинами» і збирає трохи меншу, та все одно поважну кількість гостей. Третього дня ще меншою групою вони знову приходять вітати молоду пару. При цьому, за словами старости, для неї «лафа закінчується» — свіжоспечене подружжя має встигати приготувати всі наїдки і напої та частувати ними присутніх, батьки тим часом відпочивають за столом.

У перерві між борщем і тушкованою капустою Мишко і Оленка встигають поділитися планами на майбутнє:

— Про дітей подумаємо, але не зараз. Треба на ноги встати, знайти добру роботу, від батьків не залежати. А там подивимося.

...Залишати Чортків не хочеться. У потязі, під гуркіт коліс, сняться його церкви, костели і люди, яких зустрінеш тільки в галицькій провінції.

Слово Просвіти. — 2001. — Червень. — Ч. 11 (89). — С. 12-13.

ТЕРЕБОВЛЮ ТЕРЕБИЛА ІСТОРІЯ

(УРНВОК)

Людмила ПУСТЕЛЬНИК,
Теребовля–Київ

...У Теребовлі кепсько з народжуваністю — минулого року з'явилося на світ 170 немовлят, а померло 300 громадян; із водопостачанням — гарячої води немає, холодна — у визначені години; з дахом для туристів — готель взагалі відсутній. Хоча це не означає, що туристи до містечка не їдуть, — подивитись є на що.

Патріотам міста набридло спостерігати, як час і «чорні» археологи повільно руйнують його принади. Львівські спеціалісти розробили необхідні матеріали, щоб Теребовлю визнали історико-архітектурним заповідником на державному рівні. Мер з тими паперами їздив до столиці не раз і не два, висував різні пропозиції, вислуховував численні «завтра» і «незабаром», та... не стала наразі Теребовля заповідником. А навіть якби стала, то чи одразу знайшлися б у Києва кошти? Для початку — на реконструкцію Замкової гори, для чого потрібно бодай кілька десятків мільйонів гривень.

Поки що директор місцевого краєзнавчого музею Ігор Зінчишин (він же — автор книги «Мандрівка Теребовлянщиною») змушений забирати найцінніші експонати до себе додому на ніч, аби зранку повернути їх назад. Нікому охороняти і численні археологічні скарби, якими багата тутешня земля. Саме під Теребовлею розташоване одне з найбільших класичних поселень трипільської культури. Знають про нього і київські науковці, які часто бу-

вають тут в археологічних експедиціях, і підпільні пошуковці. З останніми, фактично, ніхто не бореться, вони ж іноді мимоволі підкидають музею кілька експонатів.

Химерної форми кам'яний наконечник для кримінальних археологів — не золото, то і залишають його на поверхні. Пан Ігор про музей і Теребовлю може розповідати захоплено і довго, як і належить патріотові-ентузіасту, — і словом не згадуючи про символічність державної компенсації за любов до історії. Та вона, історія, сама його нагородила — свого часу краєзнавець знайшов аж 60 срібних монет часів короля Яна Ольбрахта.

Ще одна гордість музею — посмертна маска Тараса Шевченка. Всього їх було вісім, доля двох — невідома. Ту, що в Теребовлі, подарували скульптору Остапу Пасіці. Кажуть, що це таки автентична маска. Витвори Остапа Пасіки з дерева сьогодні прикрашають музей. У скульптора з поетом пов'язана символічна історія: на сміттєзвалищі біля Київського університету імені Шевченка знайшов бандуру, яка і стала основою для одного з кращих творів Остапа Пасіки.

ЙШЛИ ВОРОГИ «ПРЕЗИДЕНТСЬКИМ» ШЛЯХОМ...

Свого часу велике Теребовельське князівство було ласим шматком для загарбників і предметом кривавих суперечок між князями. Вороги сунули на Русь трьома шляхами — Чорним, Покутським і Кучманським (минуле і сьогодення таки мають спільні аналогії).

— Коли гортаю архівні документи, дивуюся, як місто могло вистояти, — іноді татари нападали на нього тричі на рік, — розповідає Ігор Зінчишин.

Пізніші свідчення порушують монополію Рогатина на Настю Лісовську: примірник «Русского епархіального вес-

тніка» з XIX сторіччя, що зараз зберігається в Кам'янці-Подільському, стверджує, що знамениту Роксолану взяли в полон саме під Теремовлюю. Із цих же країв і відомий козацький ватажок Нестор Морозенко, а з пізнішої доби — брати Гжицькі (письменник і науковець), скульптор Михайло Паращук.

Місцевий замок вороги нищили часто. Кам'яну споруду, руїни якої збереглися досі, в 1635 році збудував Олександр Балабан. Років через тридцять його захопили турки. Потім під проводом Ібрагіма Шишмана збиралися окупувати знову, облога тривала два тижні. Ченці Підгірянського монастиря, що теж ховалися у замку, взяли з собою чудодійну ікону Матері Божої Теремовельської, і саме Вона, як вважають, урятувала твердиню. Щоранку її образ із піднятими руками з'являвся на небі. Ібрагім Шишман, як кажуть, прокоментував явище так: можна битися з військом, та не з Божою Силою. Що доведено історично: чотири рази турки робили мінні підкопи під стінами замку, але жоден з них не завдав шкоди захисникам.

До порятунку спричинилася і суто земна жінка, Софія Хшановська, дружина коменданта. Якось вона підслухала розмову двох шляхтичів, що хотіли здати замок, про це повідомила чоловікові. Іншого разу, коли рада на чолі з комендантом таки вирішила здати фортецю, Софія увійшла до зали зібрання, оточена юрбою жінок і дітей. Тримаючи в руках кинджал, жінка сказала, що слабкодухі можуть здаватися, але жінки і діти боронитимуть замок до кінця. Присоромлені чоловіки відмовилися від попереднього задуму. Наступного дня з подивом побачили, як турки відступають.

Невдовзі з військовим підкріпленням підійшов король Ян Собеський, який нагородив подружжя Хшановських

шляхетним станом. Нащадки «віддячили» Софії: в 1939-му російські солдати розстріляли її пам'ятник, сьогодні від монумента залишився лише постамент.

Про ймовірні скарби замку є легенда з філософським підходом до матеріального. Розповідали, що, коли у Страстну п'ятницю священик читає Євангеліє, відкривається замкове підземелля. Колись у Теремовлі жила бідна вдова, яка вирішила їх пошукати. Так і сталося: поки у церкві читали, вдова гарячково збирала золото і коштовності, а коли виходила зі скарбами, забула про маленьку доньку, яку посадила біля входу.

Щойно жінка зібралась повернутися, вхід до підземелля закрився — читання з Євангелія закінчилося. Вдова розбагатіла, але щастя не було. Рівно через рік вона знову кинулася до підземелля — дитина сиділа на тому ж місці, коса у неї виросла до пояса, а в руках тримала недогризок яблука. Вдома дівчинка розповіла, що до неї щодня приходила гарна пані в білому і приносила яблуко. А ще через рік дівчинки не стало — її забрала до себе пані з підземелля...

Слово Просвіти. — 2004. — 8–14 квітня. — Ч. 15 (235). — С. 6–7.

Олександр БУЛИГА,
м. Рівне

Про події минулих епох, імена тогочасних визначних діячів ми дізнаємося завдяки тим, хто залишив нащадкам свої праці, зі сторінок яких промовляють до нас учасники історичного процесу, записані дати і перебіг великих битв, результати діяльності суспільства. На всіх континентах відоме ім'я Геродота з Галікарнаса, який жив у V ст. до Р. Х. Він багато подорожував: Європа, Азія, Африка. Побував і на землях сучасної України, залишивши спогад про життя мешканців Причорномор'я. Повернувшись із мандрів, він створив працю «Історії». Саме в ній дослідник уперше виклав історичні факти в певній послідовності. Ім'я «батько історії» дав Геродоту відомий оратор Цицерон, і воно закріпилося за ним назавжди у пам'яті вдячних потомків.

Людина, яку по праву можемо назвати «українським Геродотом», жила через півтора тисячоліття після «батька історії». Ім'я її сьогодні широковідоме в Україні, про історію якої писав автор «Повісті временних літ». Це Нестор (у перекладі з грецької — «що повернувся додому»). Він народився 1056 року, найімовірніше, в Києві. На користь цього свідчать дані про його перебування у столиці Руської держави ще восьмирічним. У сімнадцять років Нестор був пострижений у чернецтво Києво-Печерського монастиря наступником преподобного Феодосія (одного з засновників святої обителі) Стефаном, який згодом став єпископом Волинським. Києво-Печерський патерик повідомляє, що «Стефан поставив Нестора в диякона». У цьому сані він перебував майже сорок років, до самої смерті.

Написанню найголовнішого твору — «Повісті временних літ» передувало створення Нестором низки церковно-житійних творів. Зокрема його перу належить «Життя» Бориса і Гліба та печерського ігумена Феодосія. Дослідники називають Нестора укладачем «Повісті...», оскільки він використовував записи своїх попередників, а також особисто зібрані матеріали і твори візантійських авторів. Серед цих джерел — Києво-Печерське літописне зведення чорноризця Никона та хроніка Георгія Амартола.

Головне завдання твору — з'ясувати «...звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити, і як Руська земля постала». На питання Нестор намагається відповісти у своєму літописі, адже і саме життя вимагало цього. Частішали князівські міжусобиці, держава занепадала, князь Володимир Мономах намагався зберегти єдність руських земель під зверхністю Києва.

Перший датований запис у «Повісті...» зроблено 852 роком, з часу, коли, за Нестором, «стала називатись Руська земля». Події доведено до 1100 року.

Не всі знають, що «батько української історії» не тільки переписував, укладав та доповнював літописні зводи, а і подорожував, як Геродот, місцями, про які писав пізніше. Так, про перебування Нестора на Волині повідомляє відомий російський історик В. Татищев, який використовував джерела, що не збереглися до нашого часу. За Татищевим, 1097 року Нестор відвідав Володимир-Волинський із метою огляду училищ і призначення вчителів. Перебуваючи в нашому краї, Нестор не міг не цікавитись історією і напевно оглядав пам'ятки Волинської землі, про історію якої йому ще доведеться писати в майбутньому.

Як вказує Києво-Печерський патерик, Нестор дожив до глибокої старості, «не перестаючи трудитися над писанням літопису, і мирно почив». Господь прославив його нетлінням мощей, засвідчуючи, що письменник «житий святих»

заслужив собі вічне життя на небі. Сьогодні нетлінні останки літописця перебувають у ближніх печерах Києво-Печерської лаври.

Працю Нестора за часів Володимира Мономаха було передано в Михайлівський Золотоверхий монастир, і далі над літописом працював місцевий ігумен Сильвестр. Третім редактором «Повісті...» вважають сина Мономаха, князя Мстислава. З плином часу Несторів твір доповнювався новими подіями. Так, Видубицький ігумен Мойсей довів події літопису до 1199 року. Останні 80 із них розповідають про життя Київської землі. У зв'язку з цим Мойсеєва праця дістала назву «Київський літопис».

Традиція літописання зберігалася не тільки в Києві. Так, до наших днів дійшов твір, відомий як Галицько-Волинський літопис. Події у ньому відтворені від початку XIII ст. до 1292 року і розповідають про життя Володимиро-Галицької Русі. Дослідники вважають, що над складанням літопису працювало в певній послідовності не менше п'яти редакторів, їхні імена нам не відомі. Хоч історик В. Татищев пише про волинського літописця ігумена Нифонта, не вказуючи, проте, на джерело, з якого він дізнався про це ім'я. Можливо, саме Нифонт був першим волинським літописцем? А творці Галицько-Волинського літопису були вже продовжувачами його справи.

Про традиції літописання у Волинській землі свідчить і так званий Іпатіївський літописний звід (XIV ст.). Він включає в себе «Повість временних літ», яка доведена до 1117 року. Другу частину складає Київський літопис, третю — Галицько-Волинський. Дослідники стверджують, що Іпатіївський список (кодекс) волинського походження. Свою назву він дістав від імені Костромського Іпатіївського монастиря, де переховувався, скопійований близько 1425 року.

Іпатіївський літописний звід під назвою «Літопис Руський» 1989 року вийшов сучасною українською мовою.

Здійснив цю фундаментальну роботу Леонід Махновець, який, подібно до давніх літописців, залишив українцям розповідь про їхнє минуле, про події, що відбувалися від середини IX до кінця XIII століть.

Після Нестора, Сильвестра, Мойсея, Нифонта літописання традиційно творилося у монастирях. Укладачами літописних текстів були православні ченці, які записували події у хронологічному порядку по літах (роках). Укладаючи літописи, вони намагалися цікаво розповісти про події, що минули, дати їм свою оцінку.

Особливого розмаху літописання набувало в часи виникнення загрози нападу на рідну землю різних завойовників. Саме в цей час звернення до героїчного минулого слугувало політичній меті — згуртуванню усіх сил суспільства на боротьбу з ворогами. Літописні твори склалися відповідно до вимог доби бурхливих подій. Складачі літописів, переважно ченці, які в більшості були вихованцями Острозької академії, Київської та Львівської колегій, наприкінці XVI — на початку XVII ст. створили велику кількість літописних праць.

Так, у Густинському монастирі біля Прилук побачила світ цікава літописна пам'ятка, яка серед дослідників визнана як Густинський літопис. До нас дійшов пізніший список, зроблений 1670 року ієромонахом Густинського монастиря Михайлом Лосицьким. Як свідчить передмова, Лосицький був не творцем літопису, а лише його переписувачем. Авторство літопису приписують Захарії Копитенському — вихованцю Острозької академії.

Автор Густинського літопису вважає своїх предків, слов'ян-русів, дуже давніми мешканцями Європи. Назви «Рос», «Росія», «Россія» вживаються відносно усіх мешканців Києворуської держави. Взагалі, в літописі частіше використовується етнонім «Русь» або «Руська земля», який стосується у IX–XIII ст. переважно, а в оповіданнях про XIV–

XVI ст. лише південноруських, власне українських земель.

Відтоді як Москва стає відомою в літописних джерелах, автор Густинського літопису князів північноруських називає не інакше, як «князі московські». Так, князя Андрія Боголюбського літописець називає московським, хоч справді він так не величався. Часто Москвою автор називає все Володимиро-Суздальське князівство, а під Руссю розуміє руські землі на середній течії Дніпра. Всеволода Юрійовича (Велике Гніздо), князя Володимиро-Суздальського, літописець також називає князем Московським, а князів Подніпров'я — князями руськими.

Із цього можемо зробити висновки, що в XVII ст. літописці розрізняють землі Київські і Московські. Перші, південноруські, називають за їхньою давньою, споконвічною назвою — Русь, яка об'єднувала предків сучасних українців та білорусів, а других — за назвою північноруського міста Москва, яке, поставши у XII ст., виступило, на противагу Києву, політичним центром, який почав протистояти давній Руській столиці та об'єднував навколо себе предків майбутніх росіян.

Називати Північну Русь Московією автор починає з 1169–1170 рр. — з часу захоплення Києва військами Андрія Боголюбського. Саме з цього відрізка історії літописець дедалі чіткіше розрізняє Русь (українсько-білоруські землі) і Московську землю, тобто північноруські території, які Московськими стали зватись у XIV ст., а тенденції їх відокремлення літописець відзначає за два століття перед тим.

Автора Густинського літопису можна вважати і першим істориком українського козацтва. Саме у його праці вперше порушується тема про початки козацтва. Попередниками козаків густинський літописець вважає «бранелюбний народ руський», який прославив себе давно в битвах із печенігами, половцями, татарами. У розділі «Про

початок козаків» автор із захопленням говорить про козацтво, розповідаючи про козацькі походи на турків, татар і про те, як козаки обирають свого ватажка, як живуть, чим займаються. З часу Густинського літопису тема, хто такий козак, як і коли виникло козацтво, стала у центрі уваги українських дослідників аж до XVIII ст. — часу ліквідації козацької вольниці в Україні.

Густинський літопис — найбільш цінна пам'ятка історичної думки першої половини XVII століття. Мова твору близька до народної, української. Отже, і з погляду лінгвістики ця історична пам'ятка заслуговує на увагу.

До представників духовенства у написанні літописів у XVII ст. долучаються і світські особи, переважно освічене міщанство та козацтво. Сьогодні всім відомі літописи Самовидця, Граб'янки та Величка. Проте ще довгий час за монастирями залишається провідна роль у продовженні літописної традиції.

У цей період в Україні було створено низку коротких монастирських літописів. Серед них Межигірський, названий так тому, що він був складений і зберігався довгий час у Межигірському монастирі. У рукопису він містить опис місцевих подій на Київщині та Волині з 1393 до 1620-го року. В іншому варіанті списку він охоплює і подальші події — від 1608 до 1700 рр. Вважають, його складачем був настоятель Спасо-Межигірського монастирського собору Ілля Кошаківський. У літописі головна увага зосереджена на козацьких рухах, і тому твір становить значний інтерес для пізнання історії козацтва.

Історія українського козацтва відображена і на сторінках Підгорецького літопису (у заголовку ще йменується «Синопис»), який у науковий обіг увів Іван Франко. Під час однієї з виставок рукописних пам'яток України у Львові (1890) письменник звернув увагу на невідомий до того часу рукопис і надрукував про нього невелику розвідку.

Останньою з відомих літописних пам'яток XVII ст. монастирського походження є літопис Леонтія Боблинського. Про укладача літопису знаємо, що він був ченцем Видубецького монастиря, де і почав свій твір, закінчивши його 1699 року після переходу в Іллінський монастир у Чернігові. Як і в попередніх літописах, тема козацтва одна з головних. В оповіданнях «Про Івону, господаря Волоського», та «Повісті про Підкову, господаря Волоського» розповідається про спільну героїчну боротьбу молдавських воїнів та українських козаків із турецькими військами біля Дунаю. Боблинський докладно описує і розгром турків у першому та другому чигиринських походах 1677–1678 рр.

Наприкінці XVII ст. літописні твори втрачають своє колишнє значення, поступово перетворюючись на фундаментальні історичні праці. Освічених українських церковних діячів приваблюють нові проблеми, зумовлені новими політичними обставинами, пов'язаними з переходом України до складу іншої держави — Московського царства.

Саме в цей період відбувається безперервний рух діячів православної церкви в Москву. Такий інтенсивний процес «культурного єднання» не міг не позначитися на розвиткові суспільно-політичної думки в Україні. Вона відобразилася і в історичних творах. У них одним із головних стає показ спільних джерел походження русів та московитів, їхня боротьба за об'єднання під рукою московського царя.

Одним із таких творів є «Кройніка» ігумена Київського Золотоверхого Михайлівського монастиря, який водночас був і ректором Київської академії, — Феодосія Сафоновича. Головною добою є Києворуський період. Брак матеріалу про предків русичів Сафонович пояснював тим, що «рус шаблею, а не пером бавлячись, писати не знаючи по паперу, тільки по головах або хребтах. І де прилучилося, шаблями пишучи, не описами своїх старовічних княжат імен».

Описуючи події киеворуської історії, Сафонович детальніше зупиняється на історії південноруських князівств. Це не завадило йому бути об'єктивним щодо епізодів, що мали стосунок до Північної Русі. За Сафоновичем, усі нащадки Володимира Святославича та Володимира Мономаха, хоч би у якій частині Київської Русі вони панували, були рівнодостойними. Після занепаду Києва (1240) автор вважає Галич другою столицею, а галицько-волинських князів — нащадками великих князів Київських. Підкорення українських та білоруських земель великим князівством Литовським хроніст пояснює наслідками монголо-татарського нашествия. Серед князівських династій часів Литовського панування Сафонович на перше місце ставить волинський рід князів Острозьких. Виступи козацтва кінця XVI — першої половини XVII ст. розглядаються насамперед як релігійний рух. «Кройніка» була популярним свого часу твором, свідчення цього — велика кількість її списків та редакцій.

Ще більше за «Кройніку» Сафоновича — понад 30 видань — витримав історичний твір «Синопис», написаний у Києво-Печерській лаврі. Його автором вважали лаврського архімандрита Інокентія Гізеля. Цей твір став першою працею, де українська історія викладається у зв'язку з історією Московського царства. Автор літопису керується типовою для тодішньої не української, а московської історіографії концепцією про споконвічність самодержавного ладу в Росії, про успадкованість монархії Київської Русі Руссю Московською. Вхідження України до складу Московського царства він тлумачить, як повернення її земель під високу скіпетроносну руку московського монарха. Тенденційний добір джерел і побудова історичного матеріалу підкорені обгрунтуванню прав Москви на володіння Україною.

Кінець XVIII ст. знаменує закінчення церковного літописання, яке поступається місцем історичним повістям,

мемуарам, світським літописам, діарушам (щоденникам), офіційним запискам. У майбутньому окремі священики, монахи продовжують пошук невідомих і маловідомих сторінок з історії держави, краю, міста чи села.

Тож бачимо, що від найдавніших часів вивченням історії України займалися духовні особи. Це не випадково, саме вони були найосвіченішими людьми свого часу. Досліджуючи історію українського народу, вони намагалися донести до сучасників та нащадків імена визначних осіб, зберегти пам'ять про найбільш значимі події. Літописці розуміли потребу збереження зв'язків різних поколінь, вважаючи, що знання історії є такою ж необхідністю, як знання законів Божих. Наші літописці, як і «батько історії» Геродот, намагалися прослідкувати історичні події, вони вважали, що історія повинна навчити майбутні покоління.

У XXI ст. набуток літописання, що збереглися, стають у пригоді не лише професійним історикам, а і тим, хто цікавиться минулими Україною, хоче заглибитися у ту давнину, дізнатися про життя наших предків. Можливість зробити це ми маємо завдяки подвижникам-літописцям, їхній невтомній праці, піклуванню та турботі про всіх нас. Пам'ятаймо і славного Нестора, його труд не марний. Послідовники літописної спадщини бережуть і шанують традиції, закладені в минулі епохи, імена своїх попередників.

КОЗАКАМ БЕЗ ПИСАРЯ – ЯК БЕЗ ГЕТЬМАНА

Якщо нам відомі перші козацькі гетьмани, то імена перших козацьких писарів загубились у круговерті історичних подій. Це пояснюється і тим, що майже на всіх паперах, що виходили від військового писаря, який мешкав на Січі, ми ніде не зустрічаємо його підпису чи імені.

Лише раз під час польського сейму в Острозі січовий писар підписався на листі: «Іменем усього товариства, вій-

ська його королівської милості запорізького низового, що при нас є, Андрій Тарасенко, писар війська його королівської милості запорізького низового, власною рукою». Звичайно, писар у кінці документа писав формулу: «Атаман Кошовий зо всім старшим і меншим низовим Войска Запорозького товариством» разом із прізвиськом кошового, якщо той був неписьменним, якщо ж ні, формулу та прізвисько дописував кошовий. Зовнішнім знаком гідності військового писаря була саме чорнильниця у довгій срібній оправі (каламар), яку він під час військових зборів тримав за поясом, а перо застромлював за праве вухо.

На Січі при кожному військовому писареві був помічник, виборний військовий підписарій і іноді кілька осіб «канцелярських різних службовців», але справжньої канцелярії в писаря Запорозької Січі не було. З'являється вона вже в часи гетьманської держави, де вся адміністративна влада творилася за прикладом січового товариства, в якому кошовий, осавул, суддя та писар становили військову старшину. «Коли визначився склад запорізьких властей, — вказує Дмитро Яворницький, — не можна сказати через відсутність точних даних». Припускають, що чин кошового існував уже в XVI ст., тоді як чину військового писаря тоді ще не було.

Посада військового писаря була і у реєстровому козацькому війську. Ще у 1637–1638 роках Богдан Хмельницький був писарем цього війська і вів листування від його імені. Ставши гетьманом, використовував писарський досвід у керівництві новоствореної адміністрації та дипломатичних переговорах. Козацький літописець Самовидець характеризував Хмельницького як «козака росторопного в ділах козацких воєнних і у писмі біглого». З початком виступу Хмельницького (1648) в лави його армії поряд із міщанами, селянами, дрібною шляхтою вступали і колишні київські спудеї, частина з яких займала посади писарів різних полків та канцеляристів.

Можливо, саме таким спудеєм раніше був і Самійло Зорка, про якого ще один козацький літописець Самійло Величко пише, що він був секретарем у Хмельницького, родом із Волині. Саме його діаруш, як вказував Величко, він використовував при написанні свого літопису. Постать Зорки є досить загадковою. У тогочасних актах не залишилося згадок про нього. Тому дехто з дослідників вважав його вигадкою Величка, інші вважають, що іменем Зорки прикривався інший автор. Сам же літописець пояснює, що діаруш Зорки зберігався в його товариша Сильвестра Биховця, військового канцеляриста, і саме його використав Величко.

У своєму літописі він пише, що коли Хмельницький прибув із Чигирин до Січі, були на коші два дуже добрих писарі. Обоє в справі писарській мастаки, володіли досконало слов'янською і польською мовами. Старший був Стефан Браславський, а молодший — Самуїл Зорка з Волині. Старшого залишили на коші, а молодшого відпустили з Січі разом із Хмельницьким. Зорка протягом усієї козацько-польської війни залишався за писаря та секретаря при Хмельницькому, «про всі розмови і учинки достеменно знав і все просто і досконало описав у своєму діаруші», — вказує Величко. Тож можемо припустити, що Зорка перебував у штаті канцелярії Війська Запорозького, де і написав свій щоденник. Існування Зорки визнавали М. Костомаров, М. Максимович, В. Антонович, О. Лазаревський, Д. Багалій, В. Липинський та інші історики.

Апарат козацького управління, зокрема і військової канцелярії, складався в ході визвольної війни. Про це свідчить реєстр Війська Запорозького. У ньому зафіксовано писарів окремих полків та сотень: полк Канівський — «Герасим Савич писар», полк Корсунський — «Іван Демкович Креховецький писар», сотня Прилуцька — «Петро Кончицький писар».

У часи козацько-польської війни була створена Генеральна Військова канцелярія. Керівництво діловодством у ній здійснював генеральний писар. Створена в роки визвольної війни, за давніми традиціями, що збереглися з часів Київської Русі, а також на досвіді Запорозької Січі, польського та литовського правління Генеральна військова канцелярія діяла до ліквідації гетьманщини (1764 рік). Вона готувала документацію з різних питань державного та суспільного життя. Документи мали різноманітні назви і були чітко визначені щодо форми. Найбільш поширені — універсали, угоди, договори, привілеї, інструкції, статті.

Очололював Генеральну військову канцелярію генеральний писар, якого часто називали «гетьманівським канцлером». Штат канцелярії складався зі старших канцеляристів і служителів (підписків, протоколістів, реєстраторів, копіїстів, товмачів, повитчиків). Якщо в запорозького писаря відзнакою влади була чорнильниця, то в гетьманській державі атрибутом писаря — клейнодом була державна печатка. Ім'я першого писаря Запорозької Січі не знаємо, зате достовірно відомо, що першим генеральним у гетьманській державі був Іван Виговський. Ще наприкінці 30-х — на початку 40-х років століття він керував справами земського Луцького суду, потім служив писарем при польському комісарові. Тут познайомився з чигиринським сотником Б. Хмельницьким. У битві під Жовтими Водами Виговський, що воював на боці поляків, потрапив до татарського полону, звідки його і викупив Б. Хмельницький, зробивши своїм генеральним писарем. Цю посаду Виговський займав дев'ять років, аж до смерті гетьмана.

Посаду генерального писаря в різний час займали також Степан Гречаний, Карпо Мокрієвич, Сава Прокопович, Андрій Базилевич, Василь Кочубей та інші. Високоосвіченим генеральним писарем був Іван Груша. Збереглося по-

над 30 листів, написаних Грушею латинською та польською мовами. Почерк Груші різниться від письма інших писарів: він дуже дбайливий, охайний, каліграфічний, його легко розпізнати серед десятків інших. Груша був не просто канцеляристом, а політичним діячем. Він писав за дорученням гетьманів, вносив своє власне оформлення, добираючи відповідні яскраві вислови.

Листи, що виходили з генеральної канцелярії до різних російських установ та окремих державних діячів, писалися тодішньою українською мовою, яку в Росії називали «белорусским писмом». Характер мови і графічні особливості письма вимагали перекладу цих листів на тодішню російську мову, що позначалось у таких випадках словами: «Список с листа белорусского писма».

У козацькі часи в Європі писали сепією-барвником, добутиим із головоногих молюсків (каракатиць). Для деяких вельмож виготовляли чорнило із порошку дорогоцінного каміння, а в королівських канцеляріях до рідини для написання додавали навіть золото.

Лікар Анатолій Пастернак дослідив, що в Україні в той період найпоширенішим було чорнило з бузини. Його виготовляли за таким рецептом. Стиглі ягоди м'яли, заливали водою (найкраще дощовою), кип'ятили, через 15–20 хвилин рідину зливали в інший посуд, додавали чистої води і ще раз кип'ятили. Так чотири-п'ять разів. Одержаний розчин настоювали ніч, а наступного дня переливали у чистий казанок і знову кип'ятили на маленькому вогні, постійно перемішуючи, поки фарба не набуде концентрації рідкої сметани. Потім її розливали у пляшки, додаючи у кожную (щоб чорнило довше зберігалось) часточку залізно-купоросної чи галунової трави. Перед використанням фарбу наполовину розводили водою — і чорнило було готове. Воно не розчинялося під дощем, не вигорало під сонцем.

Як свідчать козацькі чорнильніці, зокрема і екземпляр, знайдений 1975 року під час археологічної експедиції Рівненського обласного краєзнавчого музею (керівник Ігор Свешніков) на місці Берестецької битви (1651), козаки виготовляли різнокольорові рідини для писання. Віднайдена срібна чорнильніця, на відміну від відомих козацьких похідних каламарів, стаціонарна. Вона складається з трьох циліндричних чашечок із трипелюстковою покриткою на шарнірі, прикрашеною зверху виступом з кільцевим потовщенням. На звороті покритки латинські літери «I» «O» «C». Найімовірніше, на думку Ігоря Свешнікова, це початкові літери назв окремих видів чорнила, що були у циліндриках: Incaust (чорне чорнило), Ocræe (червоне чорнило) Cynober (чорнило жовтого кольору). Розмір чорнильніці — 8,5х9,5 см, висота — 6 см. Чорнильніця знайдена із залишками канцелярії Війська Запорозького. Поруч були фрагменти двох свинцевих каламарів.

У музеях України зберігаються кілька козацьких похідних каламарів, що нагадують довгий вузький пенал. Їх козацький писар носив на поясі. Берестецький екземпляр був в якійсь канцелярії та використовувався для написання документів різнокольоровим чорнилом. Зокрема вохра використовувалось для написання початкових літер дипломів, універсалів та інших особливо важливих документів. Ігор Свешніков вважає, що знахідка належала до обладнання канцелярії Війська Запорозького і разом з іншими речами була винесена з намету писаря Війська Запорозького Івана Виговського, який у цей час разом із Богданом Хмельницьким був захоплений у полон татарами.

Також при написанні різноманітних документів козацькі писарі використовували і інші кольори. Зелену фарбу одержували з листя бузини або польового хвоща, синю — зі стебел плавуна пуповидного, пурпурову — з ягід крушини крихкої, і коричневу — з її кори. А чор-

нилом не тільки писали, а і використовували з лікувальною метою. Так, найкращим засобом від бешихи (рожі) було чорнило, виготовлене з дубових горішків та чорниці. Бузинове пили, додавши столову ложку меду при застудах та нежиті. Ним же виводили лишаї, різноманітні захворювання шкіри. Миючи голову, до води козаки додавали чорнило з вільхи та дубових горішків, тому і мали міцне волосся. До речі, відомостей про лисих козаків не маємо, лише про голених.

Використовували козаки перо для писання і при лікуванні. Анатолій Пастернак вказує, що січовий писар за потреби своє перо використовував і як медичний інструмент. При опіках запорожці брали дерев'яний попіл, вугілля з дубових та липових дров, змішували з такою ж кількістю несоленого розтопленого здору, а тоді пером для писання наносили ліки на рану. Кращого медичного інструмента годі придумати.

При складанні своїх обов'язків генеральний писар повинен був передати державну печатку новообраному писареві. Так, 1660 року на Корсунській раді генеральний писар Семен Голухінський мусив покласти печатку, яку вручили Павлу Тетері, що зайняв його посаду. Самійло Величко описує, як 1700 року Василь Кочубей зрікався уряду генерального писаря: «Здав із себе той уряд писарський, поклавши публічно перед гетьманом на очах усієї старшини, в гетьманській столовій кімнаті, печать військову, подякував гетьманові і всій старшині».

Щодо печатки Війська Запорозького, то вона була округлою, спочатку меншого, пізніше більшого розміру. Печатки Богдана Хмельницького в діаметрі мали 32–37 мм, одна печатка Розумовського — аж 87 мм. Посередині був герб: козак у кунтуші, підперезаний поясом, у шапці, ліва рука підтримує рушницю, правою вперся в бік; на лівому боці висить шабля. Тільки на печатках Брюховецького та

Ханенка козак у правій руці тримає спис. Довкола печатки йшов напис. На найстарших печатках, до середини XVII ст. був напис «Копия Войска Запорозького», під польською владою — «Печать Войска Его Королевської Милости Запорозького», під московською владою — «Печать Царского Величества Малой Росии Войска Запорозького» (деколи в іншому порядку).

Запорожжя мало свою печатку, теж із козаком на гербі, з тією різницею, що побіч козака стоїть спис, котрий «воїна знаменує, який сторожить». Напис: «Печать Славного Войска Запорозького Низового». Різні запорозькі паланки мали свої печатки з різними знаками, такими як коні, олені, птахи, шаблі, списи, стріли тощо.

У справі місцевого управління Кіш Запорозької Січі підпорядковувався Генеральній канцелярії. З початку XVIII ст. право гетьманської держави та запорозької громади у виборі козаками військової старшини став обмежувати російський уряд. Сталося це після виступу Івана Мазепи. Вірним справі гетьмана був його писар Пилип Орлик. Вихованець Києво-Могилянської Колегії, пізніше займав посаду писаря Київської митрополії. З 1700 року працював у Генеральній Військовій Канцелярії. З 1706 року став генеральним писарем та найближчим помічником І. Мазепи. За межами України був обраний гетьманом, склав першу Конституцію України.

До останньої хвилини життя з наказним гетьманом Павлом Полуботком залишався його генеральний писар Семен Савич. 1724 року обидва померли після довгих мук та страждань у Петро-Павлівській фортеці, куди їх відправив Петро I.

Запорозькі низові козаки, які проживали на Січі, не дуже дослухалися вимог російського уряду, і майже до кінця свого політичного життя самовільно обирали гетьмана, суддю, писаря та іншу старшину. Ну, а почерк січового пи-

саря був добре відомий не тільки російському цареві, а і турецькому султанові та кримському ханові. Саме епізод написання листа турецькому султанові зобразив на своїй відомій картині художник Ілля Рєпін, що образ козацького писаря писав із Дмитра Яворницького.

Останній писар, що був на Січі, на прізвище Глоба, розділив долю кошового Петра Калнишевського. Після зруйнування Січі 1775 року російські війська обох узяли в полон і більше не повернули в Україну.

Такими складними були життєві шляхи козацьких писарів — головних гетьманських помічників, які нерідко після чорнильниці та печатки отримували до рук гетьманську булаву. Від писаря до гетьмана — таким шляхом ішли Б. Хмельницький, І. Виговський, П. Тетеря, П. Орлик. Писарював Петро Дорошенко, що у реєстрі 1649 року значиться гарматним писарем Чигиринського полку. Тринадцять років писарем Чернігівського полку був Іван Скоропадський.

Завдяки досвіду, здобутому на посаді писаря, багатьом із згадуваних гетьманів вдавалося вирішувати різні політичні питання. Нерідко влучно написане послання чи лист мали вагоміше значення, ніж перемога на полі бою. Не випадково запорожці стверджували, що козакам без писаря, як без гетьмана.

Слово Просвіти. — 2011. — 3–9 листопада. — Ч. 44 (629). — С. 1; 10–16 листопада. — Ч. 45 (630). — С. 4; 17–23 листопада. — Ч. 46 (631). — С. 12.

ПЕРШИЙ КРАЄЗНАВЕЦЬ КИЇВЩИНИ

Євген БУКЕТ

«Я почав із краю, в якому мешкаю, захопився пошуками історії повіту Васильківського, закутка мого родинного, з наміром у майбутньому, якщо мені час і сили дозволять, не зупиняючись на тому описі, рухатися далі, крок за кроком, із повіту в повіт переходячи. Так щоб наприкінці цього шляху, якщо я подолаю його за допомогою віднайдених джерел і виписок, скласти цілковитий образ України, — розуміючи під цією назвою лише Київську губернію». Так писав у передмові до своєї першої книжки «Опис повіту Васильківського», що побачила світ 1853 року у Варшаві, Едвард Руліковський — видатний польський історик і етнограф, дослідник Правобережної України. Едвард Леопольд Руліковський (творчі псевдоніми — Едвард з Порадова, Онуфрій з Порадова) народився 1825 року в селі Мотовилівці Васильківського повіту в заможній родині місцевого поміщика. Батько Едварда Юзеф був маршалком повітової шляхти та засновником костелу в Мотовилівці. Це містечко разом із навколишніми населеними пунктами перебувало у власності родини Руліковських із середини XVIII сторіччя, яка отримала його у спадок від відомого українського роду Аксаків.

Ця родина подарувала світові багатьох відомих людей. Дядько Едварда Людвіг Руліковський був мировим суддею та послом на сейм Королівства Польського, належав до комітету, який опікувався могилою Тадеуша Костюшки, працював у Благодійному товаристві та Архібратстві милосердя, очолював Комітет дитячих притулків. Усе життя

цікавився астрономією. Астрономічні прилади, які він колекціонував, заповів Академії наук, а бібліотеку — Краківському науковому товариству. За видатні заслуги перед суспільством йому присвоїли звання почесного громадянина Кракова.

Маршалком шляхти Васильківського повіту та почесним куратором Білоцерківської гімназії був і старший син Юзефа Едмунд. Едмунда і Едварда часто плутали. Зрештою, навіть рік смерті Едмунда в науковій літературі довго вважали роком смерті Едварда.

Ще один син Юзефа, Вацлав, був відомим промисловцем та геральдистом. Він навчався в Київському університеті, але його виключили за належність до Союзу Польського Народу. Пізніше у своєму маєтку Городищі на Волині Вацлав розгорнув велике виробництво — фабрику з виготовлення предметів із порцеляни, фаянсу, скла та мозаїки. Продукція фабрики була широко відома в Україні та за її межами. Вацлав Руліковський одним із перших в Україні взявся прокладати залізничну колію. Однак його підприємницькі справи склалися невдало, і він переїхав до Кракова, де повністю присвятив себе науці. 1883 року Вацлава обрали членом Історичної комісії Академії наук. Разом із Зигмунтом Люба-Раджинським Вацлав Руліковський працював над розлогим дослідженням «Князі та шляхта між Сяном, Вепром, Бугом, Прип'яттю, Дніпром, Синюхою, Дністром та північними відрогами Карпат», перший том якого вийшов друком у Кракові 1880 року з його вступною статтею. Творча спадщина Вацлава Руліковського перебувала у Національній бібліотеці імені Оссолінських. Спираючись на його геральдичні записки, Адам Бонецький пізніше склав свій чотиритомний гербовник. Руліковський був почесним членом Геральдично-генеалогічної академії в Пізі. Помер він 1892 року в Завадівці Сквирського повіту. Його поховали у родинній усипальниці в Мотовилівці. Син Вац-

лава Еразм успадкував від батька зацікавленість історією, був співробітником «Географічного словника Королівства Польського та інших країв слов'янських».

З такої родини походив Едвард Руліковський, син Юзефа та Софії з Борейок.

Дитинство Едварда минуло поруч з братами Вацлавом і Антонієм у маєтку дідуся Ігнатія в Самострілах. Отримав спочатку домашню освіту, потім навчався в Парижі, в Колеж де Франс та у Сорбонні.

Після повернення в Україну Едвард досліджує шляхетські архіви. Тоді він перебував під значним впливом своїх старших товаришів Михайла Грабовського, який заохотив молодого Руліковського до вивчення історії, і Костянтина Свідзінського — відомого колекціонера та любителя давнини. Результатом роботи Едварда стала його монографія «Опис Васильківського повіту з точки зору історії, звичаїв, статистики». Це була перша комплексна краєзнавча праця на південній Київщині та одна з перших в Україні. Вона містить історію цього регіону від часу появи тут земельної власності, хронологію зміни власників, а також безцінний етнографічний і топографічний матеріал. Руліковський увів до наукового обігу багато нових фактів і матеріалів. Зокрема, саме він вперше згадав про князів Половців-Рожиновських і навів письмові джерела, про історію цього роду, описав давні шляхи, що проходили цими землями, висловив багато спостережень щодо природних явищ. Праця Руліковського пересипана колоритними місцевими легендами (одна з них — про виникнення назви Біла Церква), які автор розглядав як етнографічне джерело із зернами правди. Робота Е. Руліковського здобула високу оцінку тогочасних науковців, зокрема Юліана Бартошевича та Вацлава Олександра Мачейовського, схвально відгукнувся про неї Йоакім Лелевель. Книжку переклали російською мовою. Лаврентій Похилевич, автор «Сказаний о населенных местностях Киевской губернии»

ззначає: «Эдуард Руликовский... известен описанием уезда Васильковского, составленным на польском наречии, из которого мы заимствовали большей частью сведения о прежней судьбе Мотовиловки и некоторых других сел». Похилевич у своїх творах часто несправедливо і не зовсім коректно критикує попередника, хоч саме праці Руліковського, а не Похилевича пізніше визнали найкращими краєзнавчими роботами про Київщину XIX століття.

Брат Руліковського Вацлав з 1840 до 1856 року володів селом Пашківкою (нині Макарівського району), де в маєтку знайшов архів магнатів Харлінських, який містив дуже багато цінних відомостей із історії Приірпіння. Саме вони лягли в основу другої фундаментальної книжки Руліковського «Опис повіту Київського», яка вийшла друком уже після його смерті. Збираючи матеріали для цієї книжки, автор п'ять років працював в архівах Львова, Рима та Парижа, де зав'язав контакти із Северином Гощинським. 1855 року історик опублікував у «Варшавському щоденнику» життєпис генерал-майора графа Яна Стахурського — видатного військового діяча Речі Посполитої, який у XVII сторіччі був комендантом Білої Церкви, незабаром вийшла друком ще одна монографія Руліковського, присвячена історії Трипілля над Дніпром та його околиць.

Фрагмент книжки «Опис повіту Київського» — «Дороги та шляхи на правому березі Дніпра» 1878 року було надруковано у збірнику «Atteneum», наступною в збірці «Квіти та плоди» вийшла праця «Протягом кількох століть», у якій змальовується історія Брацлавщини з XIV до XVIII століття. У «Збірці відомостей, що стосуються антропології краю», що її видавала Антропологічна комісія Академії наук, членом якої вчений став 1879 року, було опубліковано статті «Етнографічні записки з України», «Могила в Геленівці Васильківського повіту на Україні, досліджена в 1879 році», «Кам'яні намистини, знайдені на правому бе-

резі басейну Дніпра». Час від часу праці Руліковського публікували в «Хроніці відомостей з краю та закордону» («Слово про батька Мазепи»), «Варшавському щоденнику» («Про Мазепу») та інших виданнях.

Як член Археологічного та Статистичного товариства брав участь у з'їздах російських археологів у Києві 1874 та 1899 років, активно займався проведенням місцевих археологічних досліджень, розкопками курганів. Едвард Руліковський мав у Мотовилівці кам'яний двоповерховий будинок, а також сад, у який звозив «останки старини, чтобы предотвратить их от уничтожения». Він об'їздив усю Київщину, побував у кожному описаному ним населеному пункті.

З 1880 року Едвард Руліковський співпрацював з редакцією «Словника географічного Королівства Польського та інших країв слов'янських», був автором багатьох статей щодо місцевостей в Україні та Білорусі.

Мар'ян Дубецький, видавець книжки «Опис повіту Київського», відзначає, що в «Словнику географічному...» «жодна з земель давньої Речі Посполитої не була так ґрунтовно опрацьована, як ці околиці України, описані Едвардом Руліковським».

До останніх днів науковець не полишав своїх досліджень. Книжка «Опис повіту Київського», — згадував Мар'ян Дубецький, — потрапила до нього «без титульної сторінки, кількох сторінок у кінці і кількох у середині». Видана навіть у такому вигляді через 13 років після смерті автора, вона і сьогодні — безцінне джерело для краєзнавців. У рукописі лишилася ще одна книжка — «Історія зовнішня, а також внутрішня Києва у зв'язку з загальною історією краю», що згідно із заповітом автора, зберігається в Оссолінеумі у Львові. 1899 року Е. Руліковський передав у дар свою археологічну колекцію створеному в Києві Музеєві старожитностей та мистецтва.

Останні роки свого життя дослідник провів у Києві. Й. Талько-Хринцевич залишив нам такий опис зовнішності цієї незвичайної людини: «Обличчя мав серйозне. Вся по-стать ніби вийнята з рами старого історичного портрета...» Помер Едвард Руліковський 21 квітня 1900 року в Солтанівці поблизу Києва. Його поховали у родинній усипальниці в Мотовилівці. Його величезна спадщина, що містила копії архівних та бібліотечних матеріалів, етнографічні колекції та кореспонденцію, зберігалась на початку ХХ сторіччя в Сан-Джуліано біля Пізи в Італії, де мешкала його племінниця та спадкоємиця, дочка Едмунда Руліковського Ельжбета Бошняцька. Згодом вона передала її до Оссолінеуму у Львові, де принаймні якась її частина зберігається досі. Наталя Яковенко згадує чотиритомний рукопис гербовника Едварда Руліковського, що став одним із джерел до складання переліку київської шляхти в її праці «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.»

Настав час, коли спадщина несправедливо забутого польського науковця, закоханого в Україну, мусить повернутися в його рідний край. Її варто перекласти українською мовою і донести до кожної бібліотеки Київщини як безцінну краєзнавчу пам'ятку. Влада Київської області повинна взяти під опіку могилу Едварда Руліковського в Мотовилівці і залишки його маєтку, які нині занедбані: порослі бур'янами і завалені сміттям. Місце, де зароджувався краєзнавчий рух Київщини, нині відоме лише завдяки «чорним» археологам і туристам-одинакам, але воно цілком може стати в найближчому майбутньому історичним і культурним заповідником, важливим для України і для Польщі.

Слово Просвіти. — 2008. —
18–24 вересня. — Ч. 38 (467). — С. 7.

«ЛІТЕРАТУРНІ ЗАХОДИ ПРОВОДЖУ ЗАЛЮБКИ»

Член Всеукраїнської спілки краєзнавців, член НТШ, лауреат премії ім. Братів Лепких, почесна громадянка Березжан Ярослава Мазурак знана в нашому місті як ведуча концертних програм, співачка, авторка пісень на вірші українських поетів. Але мало кому відомо, що вона вже 24 роки — науковий працівник музею книги. За плечима — вагомий набуток: створення експозицій у музеї книги, музеї Богдана Лепкого, музеї родини Лепких і Смиків та борців за визволення України, понад сотню літературних заходів, ювілейних вечорів, концертних програм, сольних концертних програм у Березжанах, Тернополі, Львові, Івано-Франківську, Києві, Кракові, випуск біографічного довідника «Літературна Березжанщина», наукових статей у часописах і книжках.

— Пані Ярославо, у Вас театральна освіта, Ви понад 10 років працювали на професійній сцені в Тернопільській та Івано-Франківській філармоніях як артистка розмовного жанру, вокалістка, лектор-читець. Що ж Вам ближче: сцена чи наукова діяльність?

— Усьому є своя пора. На відміну від театральної сцени, де можна працювати і до глибокої старості, концертна вимагає все-таки молодших виконавців. Обидва види діяльності були мені близькими, і я не могла віддати перевагу одному з них. Правда, віднедавна як співачка вже не виходжу на сцену, лише інколи з особливою нагодою, але літературні заходи в музеї проводжу залюбки.

Наукова праця захоплює, поглинає. Це, як лавина: починаєш щось шукати, зачепишся, а тут гляди — з'явля-

ється інша інформація, і друга, і третя — лише встигай занотовувати і фасувати по скриньках пам'яті.

— Які вечори, дієства для Вас найпам'яткіші?

— Ювілейний концерт оркестру «Сурми» і концертні поїздки у Білорусь, Київ, на Рівненщину, ювілеї музичної школи, камерного хору, хору церкви Святої Трійці, доктора Р. Смика, свято хорового мистецтва з участю хору «Дзвон», мій ювілейний вечір 10 років тому. Та найдорожчі мої літературні вистави, бо в них вкладено найбільше праці — у тексти, режисуру, костюми, реквізит, музику, оформлення. Та особливо пам'ятний 1985 рік, коли тодішній директор музею книги Н. Волинець запропонувала мені роботу. Тоді ми вперше готували літературні вечори: п'ятиріччя пам'яті В. Висоцького, 90-річчя С. Єсеніна, 50-річчя Б. Олійника. Це незабутнє: творче піднесення, порив як єдине дихання. Досі дивлюся на учасників тих дійств крізь призму моїх перших вражень, і завжди буду вдячна долі за те, що вона подарувала мені їх, а найбільше — зустріч з Н. Волинець. Це мудра, талановита особистість, яка зуміла розгледіти в мені різноплановість творчих можливостей, дивовижною енергетикою і світлом душі навіть камінь може спонукати до творчості.

— Коли Ви захопилися краєзнавством?

— Уточню: літературним краєзнавством. Мій профіль — біографії видатних літераторів, пов'язаних із Бережанами.

Ще зі шкільних років мене цікавили старовинні будинки у Бережанах. Подумки мандрувала в минуле — так хотілось дізнатися, хто там мешкав, які пристрасті вирували за старими, потрісканими стінами. Але така можли-

вість з'явилась аж із настанням незалежності України, коли поступово почали друкувати заборонені колись матеріали, а за ними поставали історичні постаті.

Так було, коли готувався до друку ювілейний випуск «Жайвора» — «Бережанська гімназія» — 1993 року. Шукали матеріали. Відкриття ж нагадувало золоте родовище: зачепив — і заблищали крупинки золота. Та щоб копати глибше, потрібен був час. Тоді часу було обмаль, тож обмежувалися короткими біографічними відомостями. Тоді вперше ознайомила з постатями А. Крушельницького, Ф. Коковського, Д. Моха, О. Барвінського, М. Капія, В. Масляка, С. Качали, А. Лотоцького. 1999 року тривала робота над книжкою «Вітражі» до 15-річчя музею. Ці та інші імена повинні були увійти туди окремим розділом. Тоді я почала активніше шукати літераторів, причетних до Бережан. Розділ у «Вітражах» не вдавсь, бо... не вмістився. Імен назбиралося аж 160. Так з'явився на світ мій біографічний довідник «Літературна Бережанщина» (2000).

Проте коло імен розширюється. Щороку на бережанському літературному обрії виникають нові постаті літераторів (інколи навіть європейського рівня), які жили, народилися чи працювали у нашому місті і понесли у світ славу про Бережани як місто шляхетне, з високою культурою і рівнем освіченості. Таких імен вже 230. Книжка потребує перевидання.

— у Вас значний стаж популяризації видатних імен, постатей Бережанщини. Які найближчі, найрідніші Вашому серцю?

— Люди — не пісні. Вибирати між ними неможливо. Але кожне нове відкриття окрилює, додає снаги до пошуків.

— Звідки черпаєте натхнення?

— Зі спілкування з природою. Мій будинок розташований на затишній охайній вулиці, серед квітів, які садила мама. Видираюся на крутосхил за хатою. За часів моєї ранньої юності тут, на горі, ще не було хат. Огорожі ніхто не ставив, можна було вільно ходити. Аж за обрій пливли жита. Там ночувало сонце. Одного разу я зустріла художника Миколу Бездільного. Він малював. І нині, з висоти літ, бачу, як батько садив мене на коня і вчив їздити верхи. І зринають у пам'яті рядки вірша Марії Чумарної:

*Гори мої з кам'яними вустами,
Дальніх віків нерозгадані діти,
Тут, поміж вами, душа моя стане
Вільна, як вітер.*

— Як готуєтеся до ювілею музею книги?

— Працюю над створенням експозиції з його історії, яку плануємо відкрити до ювілейної дати. Міркуємо над сценарієм, щоб було цікаво. Колектив у нас дружний, наукові працівники Ольга Боднар і Леся Красільнікова — працьовиті і талановиті, директор Лілія Зінчук — кмітлива, розважлива. Тож, думаю, впораємося.

**Спілкувалася
Тетяна БУДАР,**

м. Бережани Тернопільської обл.

*Слово Просвіти. — 2009. — 4–10 червня. —
Ч. 22 (503). — С. 15.*

МУЗЕЙ – ЦЕ РОЗПОВІДЬ ПРО ТЕБЕ

Марія ГАРМАШ,

керівник гуртка

«Юний краєзнавець»,

с. Устимівка Київської обл.

На дверях при вході до нашого шкільного краєзнавчого музею відвідувачів зустрічають слова: «Музей — не склад старих речей, яких у вжитку вже не треба; не просто спогади людей... Музей — це розповідь про тебе! Тебе стосується щодня і щастя, і горе всенародне. Свідомим будь! Не навманя твори історію сьогодні!» Як хочеться, щоб усі зрозуміли: пізнання свого роду і народу в наші складні часи — нагальна потреба. Адже будувати державу, не знаючи, який маємо будівельний матеріал, неможливо. То тільки здається, що владоможці, які відгородилися від народу і позбавили його можливості впливати на події і граються з ним у вибори, такі всесильні. Насправді енергія думки і бажання згуртованої громади здатні творити дива. Тому очільники і роз'єднують суспільство, сіють розбрат не тільки серед сучасників, а і розривають зв'язок поколінь. Тому більшовики, почавши репресії, в першу лаву поставили краєзнавців, учених-істориків, діячів «Просвіти» і Церкви, кобзарів, митців, інших духовних провідників. Це чудово, що в незалежній Україні, хоч і невеликими накладками, але все-таки видають багато серйозних і розумних книжок; що працює, хоч і з великими труднощами, радіо «Культура»; що в столиці і у багатьох містах проводять патріотичні заходи. Але для більшості населення все це лишається за межею інтересів. Важко напрацювавшись чи находившись по чиновницьких кабінетах із хабарами,

люди тікають від приниження, буденності, сірості в телевізійні серіали, як в інший світ. Так потихеньку і відчужуються думати, і згорьоване Шевченкове Посланіє «І мертвим, і живим, і ненарожденним...» не знаходить читачів у сьогоденні, залишається для сценічного виконання.

А ось коли йдеться про близьких людей, про стежки, якими ти ходиш, не залишається байдужим майже ніхто. У цьому вчоргове переконалася, працюючи з дітьми в гуртку «Юний краєзнавець» у шкільному краєзнавчому музеї з оновленою експозицією.

Музей заснував директор школи, заслужений учитель України Микола Дзендзелюк 1991 року. Тут завжди було цікаво, але бракувало матеріалів, які показували б історію села. Тоді Микола Йосипович звернувся до випускника Устимівської школи, нині полковника СБУ Олега Шевченка і попросив його у відкритих нині архівах знайти все, що стосується Устимівки та її жителів. Олег Іванович не тільки «роздобув» багато матеріалу, а сам усе це власноруч розмістив на стендах і в шафках, об'єднав у хронологічній послідовності те, що свого часу зібрали вчителі-історики І. Макаренко, М. Кравченко, М. Дзендзелюк, військовий керівник І. Шевченко. Вийшла надзвичайно цікава, жива і реальна історія села Устимівки, в якій, як у краплині роси, віддзеркалилась історія України.

Побачити здійснене Миколі Йосиповичу не судилося — він відійшов в інший світ 28 серпня 2008 року. Але, мабуть, радіє його душа, коли юні екскурсоводи схвильовано розповідають про Огород — найдавніше місце поселення людей у цьому селі, про Соколів, знищений монголо-татарами, про заснування на його місці нового села ковалем Устимом, про звитяжні бої козаків Наливайка, Хмельницького, Палія, про гайдамаків, про польсько-панське лихоліття, тривожні і неспокійні роки революції, боротьбу за Українську державу, про технічний прогрес і складні люд-

ські долі в перші роки радянської влади, про страшний Голодомор, німецьку окупацію, відбудову села.

Цвіте вишитими рушниками, сорочками і ряднами етнографічна частина експозиції — люди охоче дарують музеєві родинні реліквії.

Є в нашій експозиції імена і факти, які служать застереженням. Ганебні вчинки негідників-односельців обернулися трагедією для всієї громади. Дітям розповідають, що загарбники ніколи не одержували б і тимчасових перемог, не морили б людей голодом, якби не зрадники і нікчеми.

У нас багато планів: хочемо проводити в музеї уроки, цікаві зустрічі, концерти.

Звичайно, бракує коштів на обладнання. Та сподіваємося, що ентузіазм Олега Шевченка стане прикладом для благодійників.

Віriamo, що і в інших школах є ентузіасти, які знайдуть час і можливість створити місцеві краєзнавчі музеї, не чекаючи державної підтримки, є директори, як наша Тамара Вдовиченко, донька Миколи Дзендзелюка, яка створює для роботи музею всі умови.

Днями побувала на рідній Сумщині, в районному центрі Недригайлові, де зустріла чудових ентузіастів-краєзнавців Івана Абаровського та Катерину Рогозину. Недригайлівський краєзнавчий музей розташований у дуже малому приміщенні, але скільки цікавого я там знайшла! З особливою гордістю Іван Кирилович розповідав про козацького ватажка Семена Гаркушу, який діяв у цих краях, про батька і сина Полетик, що про них написав дослідження. Іван Абаровський — журналіст, краєзнавець, голова райоб'єднання «Просвіти». Як нам потрібні такі люди, як важливо прислухатися до всього, що вони пізнали, аби пізнати самих себе.

Слово Просвіти. — 2009. — 3-9 грудня. — Ч. 48 (529). — С. 6.

Олена ШУЛЬГА

Нещодавно у видавництві «ДажБог» у Немішаєвому на Київщині вийшло друком друге, доповнене видання «Літопис рідного краю. Бородянщина». Заслуговує на увагу історія створення цієї неординарної книжки.

Ще 2000 року група ентузіастів вирішила написати історію свого краю, бо в минулі десятиріччя комуністичні ідеологи пильнували, щоб люди не дізналися правди про події, які не вписувалися в догмати діалектичного матеріалізму. Шкільну історію спотворювали, а краєзнавство вважали крамолою. Тож це видання — плід колективної праці краєзнавців Бородянщини, які впродовж десятків років збирали факти історії району. Серед ентузіастів — інженери Борис Іченець та Дмитро Петрушенко, заслужений учитель України історик Віктор Лупейко. Вони згуртували навколо себе аматорів-подвижників: до групи увійшли Олександр Цуруль, інженер за фахом і краєзнавець за покликанням, колишній архіваріус Валентин Василенко, вчителька-історик Лідія Ничипор. Матеріали збирали в селах, залучаючи істориків, філологів, географів, опитуючи місцеве населення. Вирішили видати повноцінну книжку, а не брошуру, як планували спочатку. 2005 року вийшло друком перше видання літопису. Книжку високо оцінили у Центрі українознавства при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, яким керує доктор історичних наук Володимир Сергійчук. Він благословив використовувати її у краєзнавстві і науковій роботі. Наклад 1000 примірників розповсюдили у школах і бібліотеках, він швидко розійшовся серед поціновувачів.

Перший варіант спонсорував народний депутат України Роман Безсмертний і місцеві бізнесмени, районна влада участі у підготовці книжки до друку не брала.

Учителі наполягали на тому, що літопис неповний, тому постала потреба підготувати друге видання, виправлене і доповнене. За сприяння районної адміністрації, сільських і селищних рад той самий колектив підготував друге видання, яке надрукували накладом 1,5 тис. примірників. У ньому в науково-популярній формі відтворено історію рідного краю з доповненнями і виправленнями. Активну участь у збиранні і опрацюванні матеріалів узяли педагогічні колективи шкіл району, не стояла осторонь більшість селищних і сільських рад. Значну допомогу у виданні книжки надав Центр сприяння економічному розвитку Бородянського регіону (голова В. Б. Демедюк).

Розпочинається «Літопис» передмовою заслуженого вчителя України, лауреата літературних премій імені Григорія Косинки і «Благовіст» Віктора Лупейка. Учитель-історик за фахом, Віктор Юхимович звертає увагу читача на обставини, у яких існувала історична наука у попередні десятиріччя, мотивуючи потребу видання такого літопису.

Розділ «Від редакційної колегії» подає відомості про тих, хто долучився до збирання матеріалів про Бородянщину.

Як видно з розділу «Природа краю», велику дослідницьку роботу здійснено в царині географії і геології. У науково-популярній формі розповідається про ґрунти, рослинний і тваринний світ, а також про вплив наслідків чорнобильської аварії на екологічний стан Бородянського району. У книжці ретельно досліджено топоніміку і гідроніміку краю. Географічні назви розглянуто з точки зору етимології з посиланням на джерела — усні перекази, літописні згадки, словник Грінченка тощо. Значне місце відведено історії району. З посиланням на археологію до-

ведено, що на теренах Бородянщини люди жили ще в кам'яну добу. Подано світлини археологічних знахідок, залишків городища тощо. Бородянщину в добу Київської Русі досліджено з посиланнями на літописи, а також дослідження Київської землі відомих учених-істориків. Пізнішу історію краю ілюструють світлини, які збереглися в архівах бородянців з початку ХХ століття.

Боротьбі за державну незалежність України на території Бородянщини відведено окремий великий розділ. Як ілюстративний матеріал подано витяги з історичних документів, цитати з тогочасних газет, спогади місцевих мешканців. Автор розділу Борис Іченець з об'єктивністю стороннього спостерігача розкриває драматичні події боротьби між військами Петлюри, денікінцями, червоними та встановлення радянської влади в селах, які опиралися червоному теророві.

Окремий розділ відведено тридцятим рокам, бо правда про Голодомор та репресії потребує особливої уваги сучасників. У розділі подано свідчення очевидців — місцевих мешканців, які пережили ті страшні роки, світлини.

Під час Другої світової війни Бородянщина зазнала окупації. Багато краян опинилися в Німеччині на примусових роботах. Тут діяло радянське підпілля. Усі факти підтверджено документально.

Багатий ілюстративний матеріал та записані з вуст старожилів свідчення, подані в розділі «Відбудова і повоєнний розвиток», дають змогу переконатися, яку величезну роботу здійснив авторський колектив, зокрема Борис Іченець, працюючи над книжкою.

Значне місце відведено народному побуту і обрядам. Подано тексти народних пісень, записаних від земляків, описи і зображення одягу, а також обрядів весілля, хрес-тин, похорону.

Детально описано і становлення освіти і культури краю починаючи з другої половини ХІХ століття.

Бородянщина літературна — особлива гордість краян. У цьому розділі можемо ознайомитися з поетами і письменниками, які народилися або живуть на цій поліській землі. У книжці подано короткі біографічні довідки, портрети і літературні твори письменників-бородянців.

Друга частина видання — історичні нариси про населені пункти району. Тут детально, з посиланнями на джерела, цитатами, фотоілюстраціями описано не лише історію сіл і містечок Бородянщини, а і їхній побут, освіту, культурне і духовне життя. Тож на сторінках літопису читач знайде нові цікаві факти з життя краю. Ніби немає нічого екзотичного на цій благословенній землі, але образи рідних людей, стежки та шляхи Бородянщини постають з літопису вагомо і зримо. Нам треба вивчати своє минуле, щоб дбати про майбутнє, яке повинне стати щед-рішим на щастя, достаток, ніж попередні десятиліття. Адже шлях до процвітання нації лежить через минуле.

Звичайно, ця дослідницька робота не може повністю відтворити нашої історії. Це лише ескізи. Але видану працю слід вважати вагомим доробком краєзнавців району. Його доповнюватимуть нові дослідження аматорів-подвижників.

Книжка буде корисною тим, хто прагне знати більше про власний родовід, вона згуртовуватиме краян як часточку великого українського народу. У країні триває формування національної ідеї, і кожний розділ літопису слугуватиме цій справі.

Слово Просвіти. — 2008. —

25 вересня –1 жовтня. — Ч. 39 (468). — С. 12.

«РАДІСНА МИСЛЬ» НАД ТЕТЕРЕВОМ

Євген БУКЕТ

«Жодна людина не може стати патріотом Батьківщини, якщо не знатиме історії рідного краю, міста, села, де вона народилася чи провела певний відрізок життя, якщо не докопається до найглибшого коріння своїх національно-духовних джерел, якщо не зуміє гідно оцінити досягнення і збагнути цінність втрачених культурних надбань предків протягом довгих століть поневолення, якщо не успадкує від них любові до рідного слова, до народної пісні, до материнської молитви, до прадідівських звичаїв і традицій, до навколишньої природи і неба над головою». Ці рядки зі вступного слова до книжки історика-краєзнавця Геннадія Цвіка «Історія Радомишля» дуже точно характеризують філософію сучасного краєзнавства. Адже кожна свідомо людина нині хоче знати витoki, корені свого народу, свого роду. Вихід у світ чергового краєзнавчого видання — без сумніву, найзначущіша подія для будь-якого села чи міста. На сторінках такої книжки завжди знайдеться щось своє, рідне, спливуть у пам'яті стежки дитинства чи милі серцю краєвиди. Якщо ж краєзнавче дослідження виконано досконало, воно стане окрасою будь-якої бібліотеки і настільною книжкою для кожної людини, яка народилася і виросла тут.

Мабуть, саме тому в книгарні міста вже і сліду не залишилося від другого видання «Історії Радомишля». Така популярність — свідчення високого рівня авторського викладу матеріалу, багатства фактів і, звісно, великої лю-

бові дослідника до рідної землі. Адже тільки по-справжньому закохана в батьківський край людина обов'язково перевірить кожен історичний факт, не напише бодай рядка, що викличе сумнів у читача. Мабуть, тому Геннадій Цвік у монографії не зачіпає подій, що відбулися в місті після проголошення державної незалежності України. Бо, як стверджує він, сучасний період державотворення складний і відповідальний, потребує багато інтелектуальних, моральних і фізичних сил. і кожна людина нині відповідальна за творення історії рідного міста і України. У центрі уваги автора — рідний Радомишль, історичні, господарсько-економічні, суспільно-політичні та культурні події, люди, природа. є тут фотоілюстрації, хронологічна таблиця, іменний і географічний покажчики. «Історія Радомишля» складається з п'яти розділів. Перший — «Сива давнина» — розповідає про археологічні знахідки, Змієві вали і літописне місто Мичеськ-Микгород, яке знищила татарська навала. Литовсько-польська доба в центрі уваги другого розділу. На першу половину XVI століття припадає поява нової назви міста — Радомишль. Після чергового нападу татар мешканці Микгорода переселилися на вищий і безпечніший північний берег Тетерева. «Радісна мисль» про переселення стала причиною нової назви поселення. Перша письмова згадка про Радомишль як церковну власність належить до 1569 року. Геннадій Цвік розповідає і інші легенди, пов'язані з назвою міста та подіями, що відбувалися в ньому. Радомишль у Середньовіччі був дуже важливим містом. Через нього проходила дорога з Києва на Волинь, до Польщі та Європи, він був центром уніатської церкви і повітовим містом. Найбільший розділ, що ґрунтується на архівних фондах, «Під владою Російської імперії», в деталях розповідає про місто в часи кріпацтва (1795–1861 рр.), в період розвитку

капіталізму (1861–1917 рр.), його населення, промисловість, міське самоврядування і господарство, суспільно-політичний рух, культуру і церкву. Значної уваги автор надає періоду національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921 років, виокремивши події в розділ. У Радомислі з 1917 року діяло товариство «Просвіта», Радомиський повіт був центром діяльності загону повстанця Юлія Мордалевича, тут, під селом Базар, розбито сили Юрія Тютюнника. Усі ці події Геннадій Цвік описує детально і трепетно, чого не скажеш про період радянської доби, якому присвячено останній розділ книжки. Справді, 70 років, коли червоний чобіт топтав нашу землю, принесли багато горя і страждання: три Голодомори, колективізацію, сталінські репресії, радянсько-німецьку війну, афганську війну, чорнобильську катастрофу... Про все це слід пам'ятати, щоб наші нащадки не повторювали помилок минулого. У цьому і полягає головна мета праці краєзнавців і патріотів рідної землі, таких, як вчитель історії Радомишльської школи № 1 Геннадій Цвік, — донести правдиву історію рідного краю до майбутніх поколінь. Жаль лише, що видання має невиправдано малий обсяг, лише 114 сторінок. Причина цього — брак коштів. Але сподіваюся, що на роботу автора звернуть увагу місцева влада і спонсори, і наступне видання «Історії Радомишля» детальніше розкриє сторінки життя міста, адже автор може ще багато розповісти землякам.

*Слово Просвіти. — 2009. —
12–18 березня. — Ч. 10 (491). — С. 9.*

НАТХНЕНІ ДУХОМ ДАВНЬОГО ЗДВИЖЕНСЬКА

Євген БУКЕТ

Мені як членові Національної спілки краєзнавців України завжди радісно, коли виходять у світ нові розвідки з історії населених пунктів України. Це означає, що відновлено національну пам'ять, зв'язано ниточки між буттям нинішнього і минулих поколінь.

У XXI столітті можливостей для дослідження письмових історичних джерел побільшало. Варто просто зазирнути до Інтернету і завантажити потрібний стародрук із цифрової книгозбірні Нью-Йорка чи Варшави, а іноді можна скористатися дослідженнями сучасних науковців і придбати книжку «за ціною видавництва» безпосередньо в автора.

Дуже добре, коли такі книжки доповнені ще і спогадами старожилів, переплетені народною пам'яттю. Але вона, на жаль, щодень втрачає носіїв. Проте навіть у тоталітарних умовах знаходилися люди, що по крихтах збирали спогади про минуле рідної землі. Ці записи досі зберігаються в краєзнавчих музеях, бібліотеках, школах, у дітей чи онуків дослідників. Місія краєзнавця — віднайти, впорядкувати, окрім наукових джерел, ще і цю інформацію, зробити її доступною для широкого загалу. А це під силу лише людям, які відчувають духовний зв'язок із рідною землею. Це переконливо довів краєзнавець із Брусилова, що на Житомирщині, Володимир Святненко — автор книжки «Рідний край над Здвижень-рікою. Відлуння сивої давнини», яка нещодавно вийшла друком.

У передньому слові В. Святненко акцентує увагу читача на тому, що його книжка — продовження копіткої праці,

що її започаткував на Брусилівщині видатний учений, державний і релігійний діяч Іван Огієнко (митрополит Іларіон), який протягом січня–травня 1913 року в газеті «Радомыслянин» видрукував перше краєзнавче дослідження «Местечко Брусилів и его окрестности». У 50–60-х роках минулого сторіччя історію рідного краю вивчали і доповнювали новими фактами брусилівські краєзнавці Яків Галайчук, Лука Макаренко, Михайло Литвинчук. А вже в роки незалежності — Олексій Опанасюк, Станіслав Губерначук, Володимир Савченко, Василь Ткаченко, Микола Каплаушенко, Григорій Ткаченко.

Книжка Володимира Святненка не лише об'єднала і підсумувала напрацювання попередників, а і зробила значний прорив завдяки новим джерелам і сучасним формам дослідження. Переконаний: найціннішою її частиною є оригінальна краєзнавча розвідка «У пошуках давнього Здвиженська», де автор визначає місце можливого розташування літописного міста, через яке везли осліпленого князя Василька 1097 року. Його так і не знайшли ні М. Грушевський, ні його попередники. Ознайомившись із аргументами В. Святненка, які він наводить у дослідженні, мушу визнати, що є серйозні підстави стверджувати: давній Здвиженськ міг розташовуватися на території нинішнього міста Брусилова. Проте крапку в цьому питанні повинні поставити археологи.

Друга частина книжки «Відлуння сивої давнини» знайомить читача з історією містечка Брусилова та поселень на території сучасного Брусилівського району (Вільшка, Водотії, Дивин, Містечко, Озера, Скочище, Соловіївка, Хомутець та інші) з найдавніших часів до початку ХХ століття. Особливу увагу приділено польськокомовним джерелам, які не були широко вживані в дослідженнях з історії краю. Особливе місце в цьому розділі посідає висвітлення господарського, соціального, духовного розвитку Брусилівщини.

На думку автора, дослідження історії населених пунктів Брусилівщини були б неповними без знайомства з їхніми власниками. А тому генеалогія власників Здвижень-краю, представлена в третій частині книжки, дасть змогу відчути атмосферу міжособистісних стосунків, ліпше зрозуміти характер багатьох історичних подій та їхні наслідки.

Джерелами для створення книжки були дані археологічних розкопок і розвідок, які із середини ХІХ ст. вели на території сучасного Брусилівського району, документи і матеріали із фондів Центрального державного історичного архіву України в Києві, Державного архіву Київської області, літературні джерела, публікації районних газет, обласних і загальноукраїнських друкованих засобів масової інформації, довідковий матеріал з Інтернету. У праці використано спогади старожилів Брусилова та сіл району.

У виданні подано понад 2000 посилань на джерела, іменний покажчик, кілька десятків ілюстрацій. Подібних краєзнавчих і наукових праць про Брусилівщину ще не було. Книжка «Рідний край над Здвижень-рікою. Відлуння сивої давнини» написана на основі фактів, пронизана любов'ю до рідного краю, глибокою повагою до вікових народних традицій як невичерпного джерела духовності та культури.

Видання здійснене за фінансової підтримки Брусилівської районної ради та місцевих меценатів. Думаю, це хороший приклад для наслідування, адже високі поняття «батьківщина», «нація», «патріотизм» починаються зі знання рідного краю, історії міста чи села, вулиці, батьківської домівки, де людина народилася, де минуло її дитинство...

Слово Просвіти. — 2010. — 22–28 липня. — Ч. 29 (562). — С. 10.

НАВЧИТЬСЯ ЗБИРАТИ РОДИННИЙ БУКЕТ

Наталія АНТОНЮК

Серед українських прізвищ трапляються такі, що додають гарного настрою. Почувши їх, хочеться сказати «О, яке славне». Саме такі почуття викликало моє знайомство з цим прізвищем. Воно асоціюється з погожою літньою дниною, оберемком бадьорого настрою і польовими квітами, де білі ромашки, сині волошки і червоні маки. Гарне прізвище — Букет. Власником цього прізвища має бути світла, енергійна людина. Саме такий Євген Букет — молодий письменник, член Національної спілки краєзнавців, літописець історії рідного краю і заступник головного редактора тижневика «Слово Просвіти». Євген нещодавно видав книжку «Наше прізвище Букет».

Збираючи по краплинці відомості про представників власного роду, невтомно працюючи в архівах, розпитуючи старожилів рідного села Грузьке, Євген Букет не лише створив унікальну родинну книжку, а і пізнав самого себе, збагнув своє «я». Бо той, хто вивчає власний рід, не задовольняється поверхневим, а копає глибоко, до самих коренів, щоб збагнути свою сутність.

У передмові до книжки «Наше прізвище Букет» історик Євген Чернецький пише: «Дослідження родоводу — один із шляхів самопізнання і в цьому значенні мусить бути наріжним каменем духовної роботи кожної людини. Зрештою, саме усвідомлення потреби дослідження родоводу є ознакою зрілості особистості, адже свідчить про її усвідомлення себе часткою роду, відповідальною за честь роду, його гідне буття і продовження».

«Наше прізвище Букет» — результат плідної роботи автора і підтримки рідні, адже створювати книжку допомагали 44 співавтори — далекі і близькі родичі Євгена.

У книжці наведено генеалогію роду Букетів від початку XVII століття до наших днів, побудоване генеалогічне дерево на 10 колін, до якого увійшли понад 550 представників. Подано короткі біографічні відомості понад 200 осіб. Також у виданні представлено інформацію про однофамільців із Франції, Великобританії, країн Бенілюксу, Польщі, Молдови, Білорусі, Росії та інших.

Цікавий розділ «Слово «букет» у світі». Виявляється, слово походить від французького «bouquet», яке мало первинне значення «гай, група дерев», потім набуло зменшувального значення «група кущів, кущ», і вже в Середньовіччі закріпилося у Франції як назва жмутка зрізаних квітів; аромату. Цікаво, що в Україні пучок квітів до початку XVIII століття мав назву «кита», в значенні букет квітів зменшувальну форму цього слова «китиця» досі вживають як діалектне.

Краєзнавець наводить усі можливі версії походження «квіткового» прізвища, найімовірніша з яких така: «Український рід Букетів має центральноєвропейські корені і походить від французького Bouquet, поширеного у Франції, Голландії, Бельгії, Німеччині та інших країнах. В Україні прізвище Букет має спільний історичний корінь — село Грузька Київського повіту. Один із шляхів із Європи до Києва проходив саме через Грузьку. В історії відомі випадки, коли хворих або поранених служників-іноземців залишали одужувати в придорожніх селах. Так могло статися і з кимось на прізвище Букет. Також імовірно, що перший Букет міг просто шукати кращого життя в козацькій республіці».

Автор аналізує 86 грузецьких прізвищ і паралельно розповідає про особливості виникнення українських прізвищ.

На сторінках видання детально описано історію села Грузьке — з часу його заснування до 1793 року. До речі, про родове село Букетів автор має ще одну цікаву книжку — «Буслів суд. Грузецькі оповідки», у якій зібрано легенди і перекази мешканців цього мальовничого села Макарівського району.

Гортаючи сторінки родинної книжки Букетів, переймаєшся заздощами: перед тобою понад сто світлин представників славного роду, згадуєш свій куций родинний фотоальбом і шкодуєш, що не збереглися старі світлини, які припадали пилюкою на горищі, а з часом зникли назавжди.

Дивишся на фото Букетів і знаходиш щось спільне — і на стареньких світлинах початку ХХ століття, і на зовсім нових фотографіях Букети мають схожі риси обличчя і усмішки, які так і хочеться назвати: грузецькі.

Євген Букет закінчує книжку простими словами, у яких поєднується гордість і усвідомлення себе як частинки українського народу: «Букет — найкраще прізвище у світі».

А чи усвідомлюєте ви, що ваше прізвище — прекрасне? Чи не варто задуматися і по-новому промовити власне — не буденно, а гордо і піднесено? Саме цього і навчає книжка «Наше прізвище Букет» — любити свій рід і збирати свій родинний букет.

*Слово Просвіти. — 2010. —
29 липня - 4 серпня. — Ч. 30 (563). — С. 13.*

СЛОВО ПРО ПЕТРА СИЧЕНКА

Євген БУКЕТ

***Нещодавно в селищі Макарів, що на Київщині, в за-
тишній літературній світлиці місцевого ліцею відбу-
лася подія, на яку громадськість Макарівщини чекала
кілька років. За ініціативи керівника клубу «Пошук» рай-
онного центру дітей та юнацтва ім. Данила Туптала
Діни Нетреби презентували книжку — «Лебедину пісню»
члена Національної спілки письменників України Петра
Сиченка «Вітер з Холодного Яру».***

Діна Свиридівна Нетреба — член Національної спілки краєзнавців України, людина, що повернула із небуття сотні забутих імен партизан-підпільників (як радянських, так і членів ОУН). Вона — упорядник першої і єдиної в районі антології творів письменників краю «Літературна Макарівщина», невтомний дослідник історії сіл, багаторічний передплатник тижневика «Слово Просвіти». Наша остання спільна робота — «Нариси з історії Ясногородки». Протягом кількох років Діна Свиридівна допомагала мені збирати матеріал про відомих мешканців і гостей села. До книги увійшли п'ять нарисів написаних Д. Нетребою і понад два десятки унікальних історичних світлин, які вона віднайшла в домашніх архівах ясногородців. Саме в цьому селі знаходиться садиба Сиченків — осередок громадського, літературного і краєзнавчого життя другої половини ХХ століття. Діна Нетреба — найпалкіший послідовник ідей Петра Сиченка, вважає своїм обов'язком берегти пам'ять про видатного сина і полум'яного патріота рідної Макарівщини.

Історичний роман Петра Сиченка «Вітер з Холодного Яру» був завершений ще 1993 року. Він розповідає про події селянсько-козацького повстання на Правобережній Україні 1768 року, що в історії отримало назву Коліївщини. Роман — остання і найбільша за обсягом частина трилогії про Коліївщину. Перші дві книжки «Ой гук, мати, гук» (1972) і «Ріки виходять з берегів» (1985) Петро Сиченко написав у співавторстві з істориком Віталієм Кулаковським. Кандидатська дисертація В. Кулаковського була присвячена якраз подіям гайдамацького повстання 1768 року, тому ця тема була глибоко досліджена, авторам був відомий значний фактичний і фольклорний матеріал, і як наслідок — усі чоловіки-герої трилогії є реальними історичними особами. У заключній частині трилогії автор доповнив і узагальнив інформацію, подану в попередніх двох. Тож слушне твердження читачів, що історичний роман «Вітер з Холодного Яру» — вершина творчості митця.

Сонячного березневого дня 2004 року письменник Петро Сиченко після тривалої хвороби відійшов у кращі світи, так і не дочекавшись виходу в світ свого останнього роману. В липні того ж року в районній газеті «Макарівські вісті» було оприлюднене спільне звернення районного осередку «Молодої Просвіти» та клубу «Пошук» до громадськості із закликом зібрати кошти на видання книги «Вітер з Холодного Яру». На заклик відгукнулася територіальна громада села Новосілки на чолі з сільським головою Наталією Плотницькою. 20 листопада 1922 року Петро Сиченко народився в Новосілках, і мешканці села вирішили саме в такий шляхетний спосіб вшанувати пам'ять земляка. Восени 2008 року книжка побачила світ. Але через низку обставин її презентація відкладалася протягом двох років.

Літературна світлиця зібрала багатьох шанувальників творчості письменника-земляка. Не буду перелічувати всіх учасників презентації, адже приміщення було переповнене. Погодьтеся, не часто можна прочитати вишуканий художній твір, у якому кожна сторінка присвячена з дитинства знайомим селам, де в кожному рядку зустрічається знайоме прізвище, а найголовніше — читача із перших речень захоплює динамічний сюжет, що непомітно влітається у візерунок фактів із героїчного минулого краю. Лицеїстів, які готуючись до презентації, прочитали роман «Вітер з Холодного Яру», переповнювало почуття патріотизму. Переконаний, саме на таких книжках потрібно виховувати молодь, адже в них — душа українського народу.

Слово Просвіти. — 2010. — 9–15 грудня. — Ч. 49 (582). — С. 12.

КРАЄЗНАВЧИЙ ПОРТРЕТ ЧЕРНІГІВЩИНИ

Євген БУКЕТ

Якщо заглибитися в історію нашого краєзнавства, то, на відміну від більшості європейських країн, які століттями вдумливо відстежують своє національне буття, українці не мали такої можливості, адже не мали власної держави. Тож про події, які відбувалися на нашій землі, писали здебільшого іноземці. Польські та російські урядники подавали історію з позицій своїх держав. Саме тому подекуди чи не єдиним джерелом українського національного краєзнавства стали народні перекази і легенди, пісні і думи, які передавалися від прадідів до правнуків, продовжували жити в людській пам'яті навіть у роки лихоліть. У добу незалежності вперше з'явилася можливість неупереджено упорядкувати історію України з малих цеглинок — життєписів населених пунктів, дати їй наукове підґрунтя. Зараз існує чимало краєзнавчих досліджень, всіх перелічити неможливо. Із впевненістю можна стверджувати, що нинішнє краєзнавство — наймасовіша галузь книговидавництва в Україні.

Нещодавно товариство «Чернігівське земляцтво» у місті Києві презентувало столичній громадськості унікальне видання — «Сіверські скрижалі» (Краєзнавчий портрет Чернігівщини). Видання, що готувалося протягом трьох років, стало підсумком копіткої роботи багатьох дослідників рідного краю — всенародної толоки сіверян.

Книга присвячена історії виникнення і розвитку міст і сіл Чернігівської області. Вона розрахована на масового

читача, студентів та учнів, учителів середніх шкіл, краєзнавців, організаторів туристичної діяльності.

У довіднику описано населені пункти 22 районів Чернігівщини, міст обласного підпорядкування — Чернігова, Прилук, Ніжина, представлені вичерпні характеристики районів.

Видання широко ілюстровано мапами, якісними кольоровими фото різних пам'яток історії та культури, архітектури, численних пам'ятників видатним уродженцям і мешканцям області, чарівних живописних куточків Сіверського краю.

Книга «Сіверські скрижалі» стала настільною для чернігівців та вихідців з цього краю і вже нині її вважають раритетом у краєзнавчому середовищі.

Під час презентації книги, яка відбулася у приміщенні товариства «Чернігівське земляцтво», з розповіддю про свою роботу над томом виступили автори та видавці. Із виходом книжки їх привітали заступник голови Чернігівської обласної державної адміністрації Віктор Тканко та заступник голови Національної спілки краєзнавців України Григорій Клепак. Працю чернігівських краєзнавців високо оцінив голова НСКУ академік НАН України, Герой України Петро Тронько. Він передав щирі вітання творцям нової біографії Чернігівщини і закликав їх до подальшої дослідницької співпраці на ниві вітчизняної історії.

Видання «Сіверські скрижалі» вийшло за загальною редакцією голови товариства «Чернігівське земляцтво» Віктора Ткаченка. Упорядкуванням і редагуванням зібраних матеріалів займався відомий поет, уродженець Сіверщини Леонід Горлач.

*Слово Просвіти. — 2011. —
16–22 червня. — Ч. 24 (609). — С. 15.*

Євген БУКЕТ

Коли мені до рук потрапляє нова книжка з історії якогось населеного пункту України — щиро радію. Адже з власного досвіду знаю, наскільки ця подія важлива для села та його мешканців. Книжка з історії відтворює втрачений за роки радянської влади зв'язок між поколіннями українців, зводить духовний місток, який єднає минуле, сучасне і майбутнє.

Чи не найбільшим здобутком перших двох десятиліть незалежності є масове відродження краєзнавчого руху в усіх без винятку регіонах — від Донбасу до Закарпаття, від Сіверщини до Криму. Хоч би хто робив цю подвижницьку працю — професійний історик чи аматор — вона завжди має широкий резонанс і пробуджує громадянську свідомість краян.

Нещодавно до редакції «Слова Просвіти» надійшов лист від учительки Надії Лебідь з села Воронівці Хмельницького району, що на Вінниччині, в якому вона розповідає про 500-літній ювілей рідного села. «Свято було прегарне, — пише пані Надія, — виступали односельці, гості, вшанували земляків, відбувся концерт...» Надихнув громаду на відзначення ювілейної дати вчитель історії, директор Воронівцівської школи Микола Дорош, який, крім того, ще і розробив символіку села та видав до цієї дати два краєзнавчі дослідження «Воронівці — моє рідне село: історія і сьогодні» та «Роде наш красний». У першій подано історичний поступ села, а в другій — розповіді про відомих земляків, їхні світлини.

Із книжкою «Воронівці — моє рідне село: історія і сьогодні» я мав щасливу нагоду детально ознайомитися і хочу подякувати Миколі Ничипоровичу за чудову роботу.

Особливу увагу привертають розділи «Геноцид у Воронівцях» і «Дзвони пам'яті нашої», де зібрано не лише свідчення очевидців, а і унікальні документи. Один із них, за підписом секретаря Уланівського райкому партії, повідомляє про понад півтисячі жертв Голодомору. Загалом у ті жахливі часи із 1497 осіб, які мешкали в селі, померло 850, тобто більше половини. Їхні імена невтомний дослідник по крихтах зібрав разом з іншими вчителями і увічнив на сторінках книжки. Крім того, Микола Дорош домовився з уродженцями з Воронівців, які власним коштом спорудили пам'ятник жертвам Голодомору 1932–1933 років.

Дуже цікаве оповідання «Трагедія великого кохання». Виявляється, в селі у 1847–1848 роках у власниці маєтку Кароліни Івановської-Вітгенштейн гостював відомий угорський композитор Ференц Ліст. Його близька дружба з цією жінкою тривала протягом усього життя. Саме їй композитор присвятив усі свої симфонічні поеми. У Воронівцях на теми українських народних пісень «Ой, не ходи, Грицю» та «Віють вітри, віють буйні» Ліст написав п'єси для фортепіано «Українська балада» і «Думка», які увійшли до створеного у 1847–1848 роках циклу «Колоски Воронівець».

Єдине, що мене здивувало — це брак посилань автора на використані джерела та підсумкового списку літератури (за винятком розділу «Українське «Куликове поле» — на Сниводі»). Це надає роботі публіцистичного стилю, але не зменшує наукової глибини дослідженого матеріалу. Зрештою, такий підхід часто використовують у краєзнавчих розвідках.

Микола Дорош знаний на Вінниччині дослідник, член Національної спілки краєзнавців України. Лише за останні 10 років він опублікував понад 300 історико-краєзнавчих розвідок. Його перу належать також книжки «Топонімічний довідник Хмільницького району», «Хмільницькі світовиди», «Хмільницький район в датах», «Хмільницький край — прабатьківська земля», «Святиня над Сниводою», «Хмільницька земля в переклику століть», «Роде наш красний», «Битва на Синій Воді: правда та домисли», «Зламани колоски», «Чорні покоси», «Запланований мор», «Історичні сторінки Хмільницького краю», «Червоний терор». За останні видання про Голодомор автор був удостоєний диплома Президента України.

Ще раз переконуюся: створити подібні праці про рідний край може лише залюблена у краєзнавство людина, у якої міцний духовний і генетичний зв'язок з предками. Саме таким і є Микола Дорош, про що красномовно свідчать його слова: «Людино! Земляче! Пам'ятай! Твоє життя у Всесвіті — мить. Проживи його гідно, чесно, на користь громаді. Залиши про себе добро, світлу згадку. Будь взірцем для інших. Від цього виграємо всі ми».

*Слово Просвіти. — 2011. —
11-17 серпня. — Ч. 32 (617). — С. 12.*

З ЛІТОПИСУ ВІТЧИЗНЯНОГО КРАЄЗНАВСТВА. РІК 2011-Й

Євген БУКЕТ

Із 1995 року одна з основних тем у часописі «Слово Просвіти» — історія населених пунктів України, доля їхніх мешканців. Наші постійні рубрики «Малі міста України», «Очевидець і літописець», «Доля на тлі історії», «Родовід», «Рідний край» присвячені висвітленню цієї теми. Від жовтня 2008 року, коли за постановою Кабінету Міністрів України Всеукраїнська спілка краєзнавців отримала статус національної, тижневик «Слово Просвіти» став інформаційним партнером НСКУ. Ми друкуємо репортажі із заходів, які організовує спілка, інтерв'ю з її очільниками, авторські матеріали відомих українських краєзнавців і рецензії на краєзнавчу літературу, яка надходить до нашої редакції.

Щороку з'являються сотні різних видань, які краще чи гірше, але замальовують білі плями національної, місцевої, родової пам'яті. Протягом останнього місяця редакція отримала особливо багато літератури, де зібрано безцінні, на наш погляд, матеріали, присвячені миттєвості сіл і містечок України.

«Краєзнавство — це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти — знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму».

Іван Якович Франко

Після семи десятиліть панування радянської тоталітарної машини, яка знищувала історичну пам'ять українців, та перших двох десятиліть незалежності, протягом

яких триває безперервна інформаційна війна проти українства, нам украй важливо заповнити правдивою інформацією всі пробіли власної історії, особливо історії кожного населеного пункту.

Серед актуальних проблем сучасного історичного краєзнавства варто назвати такі. По-перше, проблема датування появи населених пунктів. Багато наших великих і малих поселень ведуть свій родовід ще від Київської Русі. Сьогодні вкрай важливо відтворити всі періоди їхньої історії, зокрема і ті, що замовчувалися офіційною радянською наукою. По-друге, проблема ролі конкретних сіл, містечок і міст у важливих подіях загальної історії України, особливо тих, що є визначальними для поступу української державності. По-третє, проблема історії місцевого самоврядування, історії окремих установ і організацій: церкви, школи, об'єднань громадян тощо. Це ті сторінки нашої історії, що були незаслужено забуті. Сьогодні багато навіть історичних пам'яток не мають досліджень із власної історії. По-четверте, проблема пошуку відомих особистостей, які походять із конкретного населеного пункту. Такі пошуки, налагодження контактів гуртують місцеву громаду, виховують патріотизм, формують національну свідомість. По-п'яте, проблема генеалогічних досліджень, відтворення родоводу нації, наших генетичних коренів. Не секрет, що більшість громадян України нині не знають власного родоводу глибше, ніж на чотири коліна. Не маючи родової пам'яті, нація приречена на зникнення. Тож сучасні краєзнавці у своїх дослідженнях повинні враховувати викладену вище проблематику.

Серйозні краєзнавчі розвідки базуються на раніше неопублікованих архівних джерелах, вони вбирають у себе цитати з наукової і художньої літератури, містять чимало

оригінальних світлин. Не слід забувати і про мемуарні джерела, усні спогади очевидців подій та дослідження краєзнавців-класиків. Але до цих джерел слід ставитися обережно. Часто наші краєзнавці хапаються за відомості, наведені в таких джерелах, як за абсолютні істини. Хоча насправді спогади містять чимало інформації, яку слід вивіряти. Дослідження вважається професійним, коли кожен наведений факт підтверджений посиланням на джерело, з якого взято відомості.

Ми живемо в дивовижний час. Для нас стала звичною поява друкованих і електронних видань, які матеріалізуються вперше за кількасот років! Іноді спадає на думку, що так цивілізація переходить на новий щабель розвитку, систематизуючи по кожному клаптику землі весь корисний досвід попередніх поколінь.

Але повернемося до краєзнавчих новинок, що поповнили нашу редакційну бібліотеку. Кожна з цих книжок унікальна і самобутня. Так, голова міського об'єднання ВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка в м. Рудки Самбірського району на Львівщині Володимир Голинський написав книжку «Рудки» (Дрогобич: Коло, 2011). Як і переважна більшість подібних видань, книжка вперше знайомить масового читача з історією міста. Але вона є не лише прекрасною науково-популярною монографією, а ще і туристичним путівником. Останній розділ видання має назву «Для тих, хто знайомить гостей з Рудками» і оповідає про те, які місця в місті варто відвідати, які реліквії зацікавлять. Крім того, вступна і заключна частини книжки перекладені англійською, що має допомогти реалізувати видання іноземцям, масового приїзду яких наша країна очікує наступного року.

Книжка Володимира Голинського подає історичні події у доволі стислій формі. Автор особливо наголошує на сто-

рінках української національної історії, зокрема окремі розділи присвячено товариствам «Просвіта» та «Рідна школа», проголошенню ЗУНР, діяльності ОУН за часів окупації. Пошук державницьких устремлінь особистостей, що творили історію, — найважливіша риса зацікавлень автора, завідувача Музею-світлиці визвольних змагань Рудківщини. Книжка оповідає про історію Рудок від найдавніших часів до сьогодні, щедро ілюстрована, має багато посилань на джерела.

Інший просвітянин, письменник, голова Севастопольської міської «Просвіти» Володимир Проценко видав цього року в Севастополі книжку про історію села Віта Поштова, що на Київщині. На жаль, спирається вона на доволі скромний обсяг джерел, автор не використовує відомості з історичних архівів. Книжка про Віту Поштову є швидше художньо-документальною, аніж краєзнавчо-дослідницькою. Проте Володимир Проценко, як справжній патріот України, створив прекрасний твір з чітким національним стрижнем, проілюстрував його світлинами наших героїв, подав, зокрема, життєписи українських отаманів. Праця В. Проценка стане прекрасним посібником для виховання майбутніх поколінь, але для краєзнавців-дослідників у Віті Поштовій, як мовиться, «ще непочатий край роботи».

А ось для мешканців сіл Красне та Затиша, що на Білоцерківщині, історики і краєзнавці зробили справді неоціненний подарунок — родовідну книгу. Аналогів цьому виданню в Україні нам ще не доводилося зустрічати. Адже автори (Євген Чернецький і Анатолій Бондар) помістили під одну палітурку родовідні таблиці всіх корінних мешканців сіл від часу їхнього заснування до сьогодні.

Обидва села засновані в першій половині XIX століття, тож усі генеалогічні відомості щодо них збережені у сто-

личних архівах. Окрім родоводів їхніх мешканців, у книжці описано детальну історію Красного і Затиші, складену переважно за архівними джерелами. На прикладі цих двох населених пунктів проаналізовано процес знищення українського села, геноциду його мешканців у XX столітті (по-науковому педантично розглянуто колективізацію, розкуркулення, Голодомор, репресії, Другу світову війну, повоєнні структурні зміни). Відомості щедро доповнено спогадами мешканців, численними світлинами з родинних архівів. І хоч нині в обох селах мешкає заледве 230 осіб, книга їхньої родової пам'яті налічує 624 сторінки, сотні фотографій і тисячі імен. Робота над книгою тривала шість років. До її створення долучилися десятки небайдужих. Літературним редактором видання став голова Білоцерківської «Просвіти» Володимир Іванців.

612 сторінок про свою малу батьківщину написала за чотири роки заслужений учитель України Галина Петрівна Хитенко. Вона присвятила працю своїм землякам, яких згадала за прізвищами, і приурочила до 500-річчя Безрадичів. Коли береш до рук ошатне видання, розумієш — це не просто книжка, а своєрідна енциклопедія краю за 500 років історії.

Книжка «Із туману забуття...» — нариси і оповідання з історії обухівських сіл Старих і Нових Безрадичів та їхніх хуторів — увібрала в себе не лише місцеву історію, а і усну народну творчість, філософію, візуальний літопис краю. Понад тисячу осіб мешкає нині в Нових і Старих Безрадичах, Березовому, Капустяній, Конюші, Парашиній і Тарасівці Обухівського району, що на Київщині, а в книжці — у кілька разів більше імен, тисячі життів зафіксовано на сторінках монографії, сотні розумних очей вдивляються в майбуття зі світлин по тексту та на 76 сторінках глянцевої вкладки, розміщеної у виданні.

Літературний, публіцистичний стиль авторки має неповторний колорит. І це не випадково, адже Галина Хитенко — znana в районі майстриня художнього слова. Вона постійний автор районної преси, літературних альманахів. Дипломант районного конкурсу аматорської пісні «Малишкова пісенна осінь» та Всеукраїнського літературного конкурсу творів для дітей «Вище голови». Лауреат районної мистецької премії «Триджерелля» 2010 року.

На жаль, людська пам'ять не береже так багато подробиць із життя минулого, як хотілося б. Тому, власне, історія до початку ХХ століття, отримана переважно з архівних джерел, вміщується лише в 130 сторінках книжки «Із туману забуття...»

Галина Хитенко змогла охопити всі етапи розвитку краю: від найдавніших часів до сучасності, хронологічно витримала послідовність викладу матеріалу, окремо подала нариси про історію установ і організацій на території сіл та про відомих односельців.

Проте у центрі сюжету книжки, згідно із задумом авторки, не історичні події, а люди на їхньому тлі. Тому найбільше захоплюють колоритні місцеві оповідки про колективізацію, Голодомор, воєнні лихоліття тощо, літературно опрацьовані Галиною Петрівною. Ось лише деякі назви: «З ручечок та пучечок», «Притча во язицех», «Мать твою, з комуністами!», «Хай горить!», «Кохана, та не мазана», «Ой Ляля, Ляля...», «Дядечку, дайте хоча б кусничок!», «Оті далекі, із степів...», «Фронтowa вдова № 1», «А де ж кров?», «Мамо, розкажи казочку про Німеччину»...

По-науковому серйозно підійшов до створення «історико-краєзнавчої повісті» «Мервин та мервинчани (Замальовки з історії та життя східних подолян)» уродженець села Володимир Демчик. Його рідне село

розташоване в Оратівському районі Вінницької області, тож автор вибудовує ідеологію своєї повісті на славних козацьких традиціях краю. Замальовки з історії Мервина написані в доволі оригінальному стилі, окрім документальних відомостей містять чимало переказів, спогадів старожилів села, близько 150 унікальних світлин. Четверть книги — додатки: пронумеровані списки мешканців Мервина, які загинули під час голодомору, були репресовані в 1937–1938 рр., вивезені до Німеччини під час окупації, брали участь у Великій Вітчизняній війні і загинули під час війни у селі. В такій манері виконані іменний, географічний і хронологічний покажчики.

Кожне речення книжки «Мервин та мервинчани» просякнуте щирою любов'ю до рідного краю. По-синівськи трепетно описує автор факти з біографії батьківського села. На прикладі Володимира Демчика вкотре переконуємося, що найкраще історію населеного пункту може описати людина, яка там народилася, яка відчуває духовний зв'язок з минулими поколіннями, з землею, звідки походять корені її роду.

Понад 700 авторів має видана до 20-річчя Незалежності України двотомна презентаційна енциклопедія «Міста і села України. Київщина», що входить до багатотомної серії «Міста і села України» «Українського видавничого консорціуму». Видання містить історичні, краєзнавчі, народознавчі, статистичні відомості про всі населені пункти Київської області. Плідна п'ятирічна співпраця краєзнавців, видавців і представників місцевої влади увінчалася збіркою, у якій вперше після появи на світ «Історії міст і сіл УРСР» відтворено історію Київщини: перемоги і поразки, здобутки і гіркота втрат. Тут поступ нашого народу до свободи і незалежності, героїка епох, досягнення багатьох поколінь у сфері науки, культури,

освіти, спорту. У книгах представлені кращі сини і дочки щедрої талантами Київщини: від Володимира Великого до Ліни Костенко. Видання багато ілюстроване, уперше публікуються фото та інформаційні матеріали із краєзнавчих музеїв, особистих архівів учасників проекту. Проте досконалість не має межі і в майбутньому багато нарисів з цієї книжки можна і варто доопрацювати.

На жаль, через високу вартість поліграфічних послуг видання доступне широкому колу читачів лише в електронній версії, але, без сумніву, воно є одним із найцікавіших краєзнавчих проектів, реалізованих в останнє десятиліття на Київщині.

Краєзнавство буває різним. Нещодавно в «Книгарні Є» презентували літературно-краєзнавчий проект голови Вишгородського районного об'єднання ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка, письменника Олександра Дробахи «Велике серце Гетьманщини». Перша книжка цього проекту з однойменною назвою побачила світ 2008 року у ВЦ «Просвіта» і вже була презентована в нашому тижневику. Друга — «Царство Катерини» — побачила світ цього року у видавництві «Смолоскип». У цих книжках, в жанрі мандрівної прози автор досліджує життя і діяльність яскравих постатей — Василя Капніста і Катерини Білокур, які передусім уболівали за долю України. Ці книжки далекі від критеріїв наукового краєзнавства і дуже різняться від тих, про які ми щойно розповіли. Але вони допомагають пересічному читачеві стати на шлях пошуковця, повному зрозуміти роль відомих людей в історії України, запитати у себе, а яке місце в українському родоводі належить моїй родині?

Редакція тижневіка «Слово Просвіти» продовжує вести літопис українського краєзнавства. Ми чекаємо на нові книжки, презентації, рецензії. Звісно, дуже хочеться

дізнаватися про появу професійно створеної краєзнавчої літератури, але навіть художньо-документальні дослідження, які стимулюють до подальших пошуків, — надзвичайно важливі.

Переконані, науковці майбутнього матимуть особливий інтерес до краєзнавчої літератури початку XXI століття. До джерел, форм, методів, стилю викладення матеріалу, досліджуватимуть взаємозв'язки між виданнями на певних територіях і загалом по країні, вивчатимуть, до яких зрушень у житті призвела поява кожної такої книжки.

Ми готові надати слово українським науковцям, які дадуть фахову оцінку сучасного краєзнавчого процесу в Україні, проаналізують розв'язання актуальних проблем. Незабаром відбудуться певні зміни в Національній спілці краєзнавців України. Ми і надалі висвітлюватимемо діяльність спілки, розповідатимемо про наукові конференції, пізнавальні мандрівки та інші заходи, які відбуваються в Україні. Читайте і передплачуйте «Слово Просвіти» у 2012 році, щоб бути в курсі найважливіших подій українського краєзнавчого руху.

*Слово Просвіти. — 2011. —
20–26 жовтня. — Ч. 42 (627). — С. 14–15.*

ЗМІСТ

Олександр Рєєнт. Чим живуть краєзнавці?.....	3
Петро Тронько. Віхи становлення сучасного історичного краєзнавства	8
Євген Букет. Я тобою, Україно, живу.....	22
Євген Букет. «Троньківські читання» в Дніпропетровську	30
Євген Букет. Постає Каменяр на кручах Дніпра	33
Євген Букет. Чи бути козацькому собору?	36
Євген Букет. Про можливості зеленого туризму	42
Євген Букет. Перлина Ічнящини.....	44
Євген Букет. З ім'ям видатного вченого	47
Євген Букет. Видання, що пройшло крізь репресії	50
Світлана Орел. «Не можна бути освіченою людиною і не знати історії рідного краю»	56
Олександр Булига. Куліш на Волині	58
Олена Єфімова, Марія Думніч. Яким будеш, славне місто над лиманом?.....	61
Тетяна Бідзіля. Духовні скарби мають бути доступні всім.....	64
Євген Букет. «Шамраївські читання» у Василькові	66
Євген Букет. Натхненні гайдамацьким духом	71
Марія Кучеренко. «Підеш ти у мандрівку століть з мого духа печаттю...»	75
Наталія Антоноук. Вікіпедія проведе експедиції містами і селами України	81
Володимир Рожко. Дермань.....	83
Віктор Терлецький. Легендарний Вороніж	95
Петро Антоненко. Любеч. Батьківщина Малуші й Антонія Печерського.....	104
Анатолій Недавній. Зіньків і зіньківчани	107
Людмила Пустельник. Кам'янець: З каньйону – у список ЮНЕСКО	118
Віктор Терлецький. Літописний Новгород-Сіверський	131
Олександр Вакуленко. Конотоп – символ перемоги	145
Микола Лаврик. Духовні обереги 1100-літнього Ромена	151
Людмила Пустельник. Мос провінційне кохання – Чортків	159
Людмила Пустельник. Теребовлю теребила історія	174
Олександр Булига. Літописці Руси-України.....	178
Євген Букет. Перший краєзнавець Київщини.....	195
Тетяна Будар. «Літературні заходи проводжу залюбки»	201
Марія Гармаш. Музей – це розповідь про тебе	205
Олена Шульга. Не минати ані титли.....	208
Євген Букет. «Радісна мисль» над Тетеревом	212
Євген Букет. Натхнені духом давнього Здвиженська	215
Наталія Антоноук. Навчіться збирати родинний букет	218
Євген Букет. Слово про Петра Сиченка.....	221
Євген Букет. Краєзнавчий портрет Чернігівщини.....	224
Євген Букет. На тихоплинній Сниводі.....	226
Євген Букет. З літопису вітчизняного краєзнавства. Рік 2011-й.....	229

Суспільно-політичне видання

Духовні обереги рідного краю

Упорядники серії: Любов Голота, Євген Букет

Відповідальний за випуск — кандидат історичних наук,
відповідальний секретар
Національної спілки краєзнавців України
Руслана Маньковська

Підписано до друку 14.12.2011. Формат 84x108/32. Гарнітура Cambria.
Папір офсетний. Обл.-вид. арк. 9,25. Ум.-друк. арк. 13,5. Наклад 300 прим.

ТОВ «Видавниче підприємство “Український пріоритет”».
01033, м. Київ, вул. Саксаганського, 43-б. Тел/факс.+380 44 2359683.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції №4107 від 08.07.2011 р.

Видруковано:
ТОВ «Атопол». Київ, б-р. Лепсе, 4.